

Engels, F.

Kan Europa ontwapenen?

www.MinisterieVanPropaganda.org

KAN EUROPA ONTWAPENEN?

Friedrich Engels

KAN EUROPA ONTWAPENEN?

Verzamelbundel

Uitgeverij Pegasus

Amsterdam MCMLXXIV

Verzamelbundel, waarin opgenomen de artikelen 'Kan Europa ontwapenen?' (1893), 'De buitenlandse politiek van het Russische tsarisme' (1890) en 'Het socialisme in Duitsland' (1891/1892).

Vertaald uit het Duits, naar Marx-Engels Werke, deel 22, resp. blz. 369/399, 11/48 en 245/260.

Boekverzorging en omslag: Robert Metz.

Eerste druk.

Copyright Nederlandse vertaling by Pegasus, Amsterdam 1974.

ISBN 90 6143 130 1

Het wetenschappelijke socialisme heeft altijd grote aandacht besteed aan de houding die ingenomen dient te worden ten aanzien van de buitenlandse politiek van de heersende klassen in de kapitalistische landen. Dit geldt evenzeer ten opzichte van hun streven om de bewapening op te voeren en van het steeds aanwezige gevaar van het uitbreken van oorlogen.

Aan het einde van de jaren tachtig en het begin van de jaren negentig van de vorige eeuw werd het nodig om grondig op deze vraagstukken in te gaan. In deze periode, die nog voorafging aan het imperialistische tijdvak, maar waarin de ongelijkmatige ontwikkeling van de verschillende kapitalistische landen reeds duidelijk voelbaar werd, kiemden reeds de zaden van een grote oorlog.

In die jaren schreef Friedrich Engels enkele belangrijke werken, waarin hij de betekenis van de strijd voor het behoud van de vrede onderstreepte en opriep diep door te dringen in de geheimen van de diplomatie en de buitenlandse politiek. Hij achtte het nodig, dat de proletarische partijen zich bezighielden met de conflictstof tussen de grote mogendheden en eigen alternatieven ontwikkelden. Zoals ook Marx steeds had gedaan, riep hij daarbij op tot het in beweging brengen van de massa's en tot actief handelen en bestreed hij een tandeloos en zwakkelijk pacifisme.

In zijn artikelenserie 'Kan Europa ontwapenen?', geschreven naar aanleiding van de plannen om in het Duitsland van die jaren de bewapeningsuitgaven te verhogen, ontwikkelde Engels een strijdprogram tegen het militarisme, voor vrede en ontwapening. Alleen vastberaden massa-actie zou het mogelijk maken om de oorlogsplannen tot mislukking te doemen en een beperking van de bewapening, het verminderen van de legersterkte en een verkorting van de dienstdtijd af te dwingen.

In zijn voordien reeds verschenen artikelen over 'De buiten

landse politiek van het Russische tsarisme' en over 'Het socialisme in Duitsland' behandelde Engels — uiteraard in de context van die tijd — het klassekarakter van de buitenlandse politiek, zowel als de betekenis van de groeiende revolutionaire beweging in Rusland en de mogelijkheden van de revolutionaire strijd in Duitsland. Hij besprak daarbij ook het vraagstuk van de deelneming aan nationale bevrijdingsoorlogen, die hij duidelijk van veroveringsoorlogen onderscheidde.

Lenin heeft deze artikelen van Engels diepgaand bestudeerd en in een reeks werken, in het bijzonder in de periode van de eerste wereldoorlog, verder ontwikkeld. Daarin onderstreepte hij hoe verkeerd en hoe onhistorisch het is om de internationale situaties in periodes die zó uiteen liggen, te vergelijken of te identificeren, zoals dit gedaan werd door de toenmalige opportunistische leiders van de Duitse sociaal-democratie. Dezen verdedigden hun overgang naar de zijde van hun imperialistische regering met een beroep op Marx en Engels, waarbij zij de artikelen uit het begin van de negentiger jaren misbruikten. Dit was een weerzinwekkende vervalsing.

Engels' behandeling van de vraagstukken van oorlog en vrede is een voorbeeld van een concrete analyse in de geest van de materialistische geschiedenisbeschouwing. Zijn conclusies en vermoedens tonen een diepzinnende blik. Dit geldt zijn ideeën zowel over de wereldomvang van een komende oorlog, alsook over de vernietigende aard daarvan. Bovenal zijn echter zijn opvattingen over de revolutionaire bestrijding van het oorlogsgevaar en het zoeken van een revolutionaire uitweg uit een eenmaal begonnen oorlog van het allergrootste belang gebleken.

Ook in een periode, waarin de vraagstukken op internationaal gebied geheel anders liggen, is de behandeling van zulke problemen uit een achter ons liggende tijd daarom van wezenlijke betekenis.

De uitgever

Kan Europa ontwapenen?¹

Geschreven in februari 1893.

Voor het eerst gepubliceerd als een serie artikelen in 'Vorwärts', en wel:

- I in nr. 51 van 1 maart 1893
- II in nr. 52 van 2 maart 1893
- III in nr. 53 van 3 maart 1893
- IV in nr. 54 van 4 maart 1893
- V in nr. 55 van 5 maart 1893
- VI in nr. 56 van 7 maart 1893
- VII in nr. 58 van 9 maart 1893
- VIII in nr. 59 van 10 maart 1893

Bovendien als aparte overdruk uit 'Vorwärts' verschenen, Neurenberg 1893. Naar de overdruk.

De hier opnieuw afgedrukte artikelen werden in de Berlijnse *'Vorwärts'*² van maart 1893 gepubliceerd tijdens de debatten in de Rijksdag over het wetsontwerp inzake het leger.

Ik ga daarin uit van de onderstelling, die steeds meer algemene instemming weet te verwerven: dat het systeem van de staande legers in geheel Europa op de spits gedreven is en wel in een mate, die ofwel de volken door de militaire lasten economisch moet ruïneren ofwel moet uitmonden in een algemene vernietigingsoorlog, tenzij de staande legers tijdig worden omgevormd in een op algemene volkswapening berustende militia.

Ik tracht met bewijzen aan te tonen, dat deze omvorming reeds thans mogelijk is, ook voor de regeringen van vandaag en in de politieke situatie van vandaag. Ik ga dus van deze situatie uit en ik stel voorlopig alleen zulke middelen voor, die door elke zittende regering zonder gevaar voor de veiligheid van het land aanvaard kunnen worden. Ik tracht slechts vast te stellen, dat van een zuiver militair standpunt uit aan een geleidelijke afschaffing van de staande legers absoluut niets in de weg staat; en dat, wanneer deze legers desondanks in stand gehouden worden, dit niet geschiedt om militaire, maar om politieke redenen, dat dus om kort te gaan de legers bescherming moeten bieden niet zozeer tegen een vijand van buitenaf als wel tegen de binnenlandse vijand.

Het geleidelijk verminderen van de dienstdtijd door een internationaal verdrag, wat de kern van mijn uiteenzetting vormt, acht ik daar tegenover zonder meer de meest eenvoudige en kortste weg om de algemene overgang van het staande leger naar de als militia georganiseerde volkswapening op gang te brengen. De modaliteiten van een dergelijk verdrag zouden natuurlijk verschillend zijn, al naar gelang het karakter van de verdragsluitende regeringen en de respectieve politieke situatie. Gunstiger dan op

dit moment kunnen de zaken onmogelijk liggen; kan men dus vandaag al een dienstduur van *ten hoogste* twee jaar als uitgangspunt nemen, over enkele jaren zal misschien al een aanzienlijk geringere tijdspanne gekozen kunnen worden.

Hoewel ik de gymnastische en militaire opleiding van de gehele mannelijke jeugd tot een wezenlijke voorwaarde van de overgang naar het nieuwe systeem maak, sluit ik een verwisseling van het hier voorgestelde militie-systeem met de een of andere thans bestaande militie, b.v. de Zwitserse, nadrukkelijk uit.

Londen, 28 maart 1893

F. Engels

Sedert vijftig jaar bewapent heel Europa in een tot nog toe ongekende mate. Elke grote staat tracht de andere de loef af te steken op het gebied van militaire macht en militaire paraatheid. Duitsland, Frankrijk en Rusland putten zich uit in inspanningen om elkaar te overtroeven. Juist op dit moment verlangt de Duitse regering van het volk zulk een nieuwe, enorme krachtsinspanning, dat zelfs de tegenwoordige gewillige Rijksdag ervoor terugschrikt. Is over ontwapening spreken dan geen dwaasheid?

En toch vragen in alle landen die klassen van het volk, die nagenoeg uitsluitend het gros van de soldaten moeten leveren en het grootste deel van de belastingen moeten betalen, om ontwapening. En toch heeft overal de inspanning een dergelijke graad bereikt, dat de krachten — hier de rekruten, daar de gelden, elders beide — te kort beginnen te schieten. Is er dan geen uitweg uit dit slop anders dan door een vernietigingsoorlog zoals de wereld die nog niet heeft gezien?

Ik beweer: Ontwapening en daarmee het waarborgen van de vrede is mogelijk, is zelfs betrekkelijk gemakkelijk uitvoerbaar, en Duitsland is, meer dan een andere geciviliseerde staat, bij machte en geroepen tot het realiseren ervan.

Na de oorlog van 1870/71 was de superioriteit van het stelsel van de algemene dienstplicht met reserve en landweer³ — zelfs in zijn armzalige Pruisische vorm van die tijd — boven het stelsel van conscriptie met plaatsvervang⁴ definitief aangetoond. Alle landen op het continent namen dit systeem in meer of minder gewijzigde vorm over. Op zichzelf genomen zou dit niet zo heel erg geweest zijn. Een leger, waarvan de ruggegraat voornamelijk gevormd wordt door gehuwde mannen van middelbare leeftijd, is van nature minder offensief dan het conscriptieleger van Lodewijk Napoleon, dat vele alleenstaanden — aangeworven beroepssoldaten — in zijn gelederen telde. Er kwam nu echter de annexatie van Elzas-Lotharingen bij, die de Vrede van Frankfort⁵

voor de Fransen evenzeer tot louter een wapenstilstand maakte als de Vrede van Tilsit® dat voor de Pruisen was geweest. En nu begon de koortsachtige bewapeningswedloop tussen Frankrijk en Duitsland, waar geleidelijk aan ook Rusland, Oostenrijk en Italië bij werden betrokken.

Het begon er mee, dat de dienstdienst voor de landweeer werd verlengd. In Frankrijk kreeg het territoriale leger een reserve van oudere mannen, in Duitsland werd de tweede lichte van de landweeer en zelfs van de landstorm weer ingesteld⁷. En zo ging het verder, stap voor stap, totdat de door de natuur gestelde leeftijdsgrens bereikt of zelfs overschreden was.

Daarop werd de oproeping van rekruten versterkt en werden de daartoe noodzakelijk geworden nieuwe kaders voor de opleiding gevormd; maar ook hier is de grens nagenoeg of volledig bereikt, in Frankrijk is die zelfs al overschreden. De laatste lichtingen van het Franse leger omvatten reeds een tamelijk groot aantal jongelui, die nog niet of in het geheel niet tegen de afmattingen van de dienst zijn opgewassen. De Engelse, terzake onpartijdige, officieren, die de grote manoeuvres van 1891 in de Champagne hebben bijgewoond en de grote bekwaamheid van het tegenwoordige Franse leger ten volle en soms zelfs vol bewondering hebben erkend, maken er unaniem gewag van dat een buiten verhouding groot aantal jonge soldaten tijdens de marsen en de gevechtsoefeningen is uitgevallen. En in Duitsland hebben we onze reserves aan voor de dienst geschikte manschappen weliswaar nog niet helemaal uitgeput, maar om dat te verhelpen — daarvoor is er nu juist het nieuwe legerwetsontwerp. Kortom, ook in dit opzicht staan wij aan de grens van het prestatievermogen.

De moderne, de *revolutionaire* kant van het Pruisische militaire systeem is nu juist gelegen in de eis, dat elke voor de militaire dienst geschikte man zijn kracht gedurende zijn gehele dienstplichtige leeftijd in dienst stelt van de nationale verdediging. En het enige revolutionaire, dat in heel de militaire ontwikkeling sinds 1870 te ontdekken valt, is dan ook daarin gelegen, dat men

— vaak genoeg mee tegenzin — zich geroept heeft gezien deze tot nog toe alleen in de chauvinistische fantasie gerealiseerde eis meer en meer in werkelijkheid te realiseren. Noch aan de duur van de dienstplicht, noch aan het in dienst roepen van alle daartoe geschikte jonge mannen kan vandaag nog getornd worden, zeker niet door Duitsland, het allerminst door de Sociaaldemocratische Partij, die, integendeel, als enige in Duitsland in staat is ook deze eis volledig in de praktijk om te zetten.

Er blijft zodoende nog maar één punt over, dat door de behoefte aan ontwapening kan worden aangepakt, namelijk de tijdsduur van de werkelijke dienstdienst onder de wapens. En hier is inderdaad het punt van Archimedes ⁸ gelegen: *het internationaal vaststellen*, tussen de grote mogendheden van het continent, *van het maximum van de actieve dienstdienst in werkelijke dienst* voor alle wapens, voor mijn part vooreerst tot twee jaar, maar met het voorbehoud van een onmiddellijke verdere vermindering zodra men zich van de mogelijkheid daartoe heeft overtuigd en *met het militie-systeem als einddoel*. En ik beweer, dat juist Duitsland in het bijzonder geroepen is een dergelijk voorstel in te dienen en dat vooral Duitsland voordeel er uit zal trekken als het dit voorstelt, zelfs als het niet wordt aanvaard.

II

Het internationaal vaststellen van een maximumdienstdienst onder de wapens zou de legers van alle mogendheden gelijkelijk treffen. Men neemt algemeen aan, dat bij legers, waarvan de manschappen nog geen kruit hebben geroken, gedurende de eerste tijd van een veldtocht de lengte van de actieve dienstdienst — binnen zekere grenzen — de beste maatstaf vormt voor hun bruikbaarheid onder alle oorlogsomstandigheden, met name voor de strategische zowel als voor de tactische aanval. Onze soldaten van 1870 hebben de

furia francese* van een bajonetaanval door de keizerlijke infanterie met een ervaring van vele jaren en de kracht van de kavalerie- aanvallen bij Wörth en Sedan meer dan voldoende leren kennen; ze hebben echter ook bij Spichern, meteen in het begin van de oorlog, bewezen dat zij — zelfs in de minderheid — diezelfde infanterie uit een sterke stelling hebben kunnen werpen.⁹ In het algemeen kan dus worden gesteld: Binnen zekere grenzen, verschillend al naar gelang het nationale karakter, is bij niet aan oorlogssituaties gewende troepen de lengte van de dienstdienst onder de wapens beslissend voor de algemene militaire bruikbaarheid en met name voor de bekwaamheid voor het offensief.

Als het lukt een maximumgrens van deze dienstdienst internationaal vast te stellen, blijft de relatieve verhouding wat de bekwaamheid van de verschillende legers betreft zo ongeveer dat wat ze vandaag is. Wat het ene leger aan directe bruikbaarheid inboet, boeten de andere legers ook in. In zoverre vandaag de overrompeling van de ene staat door de andere uitgesloten is, in zoverre blijft die ook dan zo. Het verschil tussen de tijd in actieve dienst bij voorbeeld in Frankrijk en Duitsland is tot nu toe niet van dien aard geweest, dat het gewicht in de schaal legt; ook onder een verkorte dienstdienst zou het, net als vandaag, er helemaal op aankomen hoe in elk van beide legers de overeengekomen dienstdienst wordt benut. Voor het overige zou de relatieve sterkte van de beide legers geheel in overeenstemming zijn met de verhouding tussen de bevolking van beide landen. En nadat de algemene dienstplicht eens werkelijk zal zijn gerealiseerd, zal bij landen met een ongeveer gelijke economische ontwikkeling (waarop het percentage van de voor de militaire dienst ongeschikten berust) het bevolkingscijfer steeds de maatstaf van de sterkte van het leger bepalen. Kunststukjes als het Pruisische van 1813 zijn er dan niet meer; *die* room is er afgeschept.

Zeer veel hangt er echter van af hoe de vastgestelde dienstdienst

• Franse woede

wordt benut. En in nagenoeg elk leger zijn er wel mensen, die wel iets zouden kunnen vertellen, als ze . . . mochten, want het gebrek aan voldoende geld heeft er allerwegen toe gedwongen, dat een deel van de rekruten slechts 'gebrekkig', in een paar maanden tijds, wordt opgeleid. Men moet zich dan tot het wezenlijke beperken, een hele hoop traditionele snorrepijperij belandt dan met een sierlijke boog in de hoek en hogelijk verrast komt men dan tot de ontdekking hoe weinig tijd ervoor nodig is om van een redelijk uit de kluiten gewassen jongeman een soldaat te maken. Hoe verbaasd de instructie gevende officieren bij de Duitse aanvullings- reserve daarbij komen te staan, heeft Bebel in de Rijksdag verteld.¹⁰ In het Oostenrijkse leger zijn er officieren bij de vleet, die beweren dat de landweer, die een ongeveer gelijke diensttijd heeft als de Duitse aanvullingsreserve, beter is dan de linie- troepen. Geen wonder. Hier ontbreekt de tijd, die bij de linie- troepen verbeuzeld wordt met de traditionele en daardoor geheiligde zotternijen, en daardoor juist wordt die tijd niet verbeuzeld.

Het Duitse instruktie-reglement voor de infanterie van 1888 beperkt de taktische formaties voor het gevecht tot het meest nodige. Het bevat niets nieuws; de gevechtvaardigheid in de rondomverdediging hadden de Oostenrijkers na 1859 al, de vorming van alle bataljonskolonnes door het eenvoudig aaneensluiten van de vier compagnieskolonnes hadden ze in Hessen- Darmstadt omstreeks diezelfde tijd al ingevoerd en deze rationele formatie werd hun nota bene na 1866 door de Pruisen weer verboden." Overigens ruimt het nieuwe reglement een massa rommel aan oudfrankische, even nutteloze als geheiligde ceremoniën uit de weg; ik heb zeker geen enkele aanleiding daarop iets af te dingen. Na de oorlog van 1870 had ik mij namelijk de weelde veroorloofd een schema te ontwerpen van de gesloten formaties en bewegingen van de compagnie en het bataljon, aangepast aan de oorlogvoering van deze tijd, en ik was niet weinig verwonderd dit stuk 'toekomstmuziek' nagenoeg in alle

trekken gerealiseerd te vinden in de desbetreffende passages van het nieuwe reglement.

Maar het reglement is één ding, de uitvoering iets anders. De dienstklopperij, die in alle tijdperken van vrede in het Pruisische leger bloeide, brengt de in het voorschrift afgeschafte tijdverspilling weer door het achterdeurtje van de parade naar binnen. Opeens heet de paradedril absoluut noodzakelijk te zijn als een tegenwicht tegen de ongebondenheid van de verstrooide gevechtsformatie, als het enige middel om werkelijke discipline te scheppen enz. enz. Dat wil niets anders zeggen dan dat orde en discipline alleen maar kunnen worden geschapen door de manschappen volstrekt nutteloze dingen te laten oefenen. Alleen al het afschaffen van de ‘paradepas’ zou weken tijd vrijmaken voor rationele oefeningen, nog afgezien daarvan, dat vreemde officieren dan een Duitse wapenschouw kunnen gadeslaan zonder hun lachen te moeten verbijten.

Een soortgelijke verouderde instelling is de wachtdienst, die er ook volgens overgeleverde opvatting toe dient de intelligentie en vooral het zelfstandig denken van de manschappen te ontwikkelen, doordat men hen de kunst bijbrengt — voor het geval ze die nog niet verstaan —, twee uur lang op post aan in het geheel niets te denken. Bij het tegenwoordig algemeen gebruikelijke oefenen van het dienen als voorpost in het terrein heeft het op wacht staan in de stad, waar immers veiligheidspolitie te kust en te keur is, elke betekenis verloren. Laat men het afschaffen, dan zal men er ten minste twintig procent vrije diensttijd voor de soldaat en veiligheid op straat voor de burger bij winnen.

Voorts zijn er overal een menigte soldaten, die onder allerlei voorwendsels zo weinig mogelijk dienst doen: compagnieshand- werkers, officiersoppassers enz. Ook hier valt heel wat te veranderen.

Tja — maar hoe zit het met de ruitery? Die moet toch een langere diensttijd hebben? — Dat is zeker wenselijk wanneer men te maken heeft met rekruten, die noch kunnen rijden, noch

paarden kunnen verzorgen. Maar ook daar vak wel wat te doen. Als de rantsoenen voor de paarden minder karig zouden zijn toegemeten — de paarden moeten immers voor manoeuvres eerst extra voer krijgen om in staat te zijn een normale krachtsinspanning te leveren! — en als bij elk eskadron een aantal paarden boven de sterkte voorhanden was, zodat de manschappen meer en langer in het zadel zouden kunnen oefenen, kortom, als men er eens serieus aan ging werken om de verkorte diensttijd goed te maken door het intensiever doen van de wezenlijke en door het afschaffen van de overbodige dingen, zou men al spoedig ontdekken dat het zo ook gaat. Ook voor het remonterijden, waarop men zich thans zo zeer baseert en waarvan ik graag toegeef dat het beslist noodzakelijk is, zullen wel wegen en middelen gevonden kunnen worden. En overigens is er immers niets op tegen, voorzover men het noodzakelijk acht, het systeem van drie- of vierjaars-vrijwilligers of ook van kapitulanten voor de bereiden troepen te handhaven en uit te breiden — tegen dienovereenkomstige compensaties op het gebied van de reserve- en landweer- dienstplicht, zonder welke men iets dergelijks niet krijgt.

Beluistert men de militaire autoriteiten, dan is dat uiteraard anders. Dat gaat daar allemaal absoluut niet, aan niets mag, er getornd worden zonder dat alles in elkaar stort. Ik heb echter nu al meer dan vijftig jaar lang zo veel militaire instellingen vandaag als onaantastbaar en geheiligd zien uitbazuinen en morgen zonder pardon op de rommelzolder zien deponeren, en wel door precies dezelfde autoriteiten; ik heb voorts zo vaak gezien, dat wat in het ene leger hemelhoog werd geprezen, in het andere beneden alle kritiek bleek te zijn; ik heb zo vaak meegemaakt dat vanouds beproefde en hoog geprezen gewoonten en instellingen, eenmaal met de vijand geconfronteerd, een dwaasheid bleken te zijn; ik heb tenslotte zo vaak ervaren dat er in elk leger een bijzonder conventionele traditie bestaat die, voor de lagere rangen, voor de gemene soldaat en het publiek bestemd, door de hogere meerdere in ere gehouden, door de zelfstandig denkende officieren evenwel

lichtelijk bespot en door elke veldtocht in het niets opgelost wordt — kortom, ik heb op dit gebied al zo veel historische ervaring opgedaan, dat ik iedereen aanraad tegen niets wantrouwender te zijn dan tegen een militair *'vakoordeel'*.

III

Het is een zonderling contrast: Onze hogere militairen zijn juist in hun vak meestal zo ontzettend conservatief, terwijl er toch vandaag nauwelijks een ander gebied is dat zo revolutionair is als het militaire. Tussen de gladde zesponder en de zevenponds louwitser, waarmee ik destijds in de buurt van de Kupfergraben ¹² manipuleerde, en de achterladers met getrokken loop van tegenwoordig, tussen het geweer van grof kaliber met gladde loop van toentertijd en de vijfmillimeter-achterlader met magazijn van thans schijnen eeuwen te liggen; en nog is er geen eind aan gekomen, nog elke dag werpt de techniek alles wat pas nieuw ingevoerd is zonder erbarmen overboord. Ze maakt nu zelfs korte metten met de romantische kruitdamp en geeft het gevecht daarmee een totaal veranderd, van tevoren beslist niet berekenbaar karakter en verloop. Temidden van deze ononderbroken revolutie- nering van de technische grondslag van de oorlogvoering moeten wij ons echter meer en meer bij dergelijke onberekendbaarheden neerleggen.

Nog maar veertig jaar geleden lag de effectieve schootsafstand van de infanterie niet verder dan 300 pas, op welke afstand een enkeling zonder gevaar een salvo van een heel bataljon kon uithouden, onder die voorwaarde echter dat ze werkelijk allemaal op hem richtten. De schootsafstand van de veldartillerie was al op een 1500 tot 1800 pas praktisch zonder uitwerking. In de Duits-Franse oorlog was de effectieve schootsafstand van het geweer 600—1000 pas, die van het geschut ten hoogste 3000—4000 pas. De nieuwe,

nog niet in een oorlog geteste geweren van klein kaliber hebben echter een draagwijdte, welke die van het geschut benadert; hun projectielen hebben een indringingsvermogen dat vier tot zes keer zo groot is geworden; het magazijngeveer verleent aan een sectie vandaag de vuurkracht, die vroeger aan een compagnie toekwam; de artillerie kan zich weliswaar niet op een overeenkomstige verlenging van de schootsafstand beroemen, maar daar staat tegenover, dat zij haar projectielen heeft geladen met heel nieuwe explosieve stoffen van een voorheen onvoorstelbare uitwerking; het is overigens nog niet helemaal zeker wie die uitwerking zal moeten uithouden, de schutter of de beschotene.

En temidden van deze onophoudelijke, steeds sneller plaatsgrijpende omwenteling van het hele krijgsbedrijf zien we ons geplaatst tegenover militaire autoriteiten, die nog vijf jaar geleden al die conventionele ceremoniën en gekunstelde eierdansen van de op het slagveld al lang ter ziele zijnde linietaktiek van de oude Fritz¹³ er bij hun troepen instampten en reglementen heiligden, volgens welke men nog altijd verslagen kon worden alleen omdat men naar rechts afgemarcheerd was en er geen ruimte was om naar links op te marcheren! Autoriteiten, die tot op de dag van vandaag niet eens durven te raken aan de blinkende knopen en het dito metaalbeslag van de uitrusting van de soldaat — even- zovele magneten om vijfmillimeterprojectielen aan te trekken —, die de ulanen met brede rode sjerpen over de borst en de kurassiers¹⁴ weliswaar zonder kuras — eindelijk! —, maar wel in een wit uniform het geweervuur insturen en slechts met pijn, met heel veel pijn, het besluit hebben kunnen nemen de weliswaar smakeloze, maar daarom des te heiliger geachte epauletten liever dan de epaulettendrager zelf op het altaar van het vaderland te offeren.

Het wil mij voorkomen, dat het noch in het belang van het Duitse volk, noch zelfs in dat van het Duitse leger is, dat dit conservatieve bijgeloof in het leger blijft overheersen temidden van de woelige golven van de technische revolutie.

We hebben frissere en stoutmoedigere mensen nodig, en ik zou me al zeer moeten vergissen als er onder onze meest bekwame officieren daarvan niet genoeg zouden zijn, als er niet genoeg zouden zijn die vurig verlangen naar bevrijding van de routine en de dienstklopperij, die in de twintig jaren van vrede weer welig zijn opgebloeid. Maar totdat dezen de moed en de gelegenheid zullen hebben gevonden om van hun overtuiging blijk te geven, zolang moeten wij anderen van buitenaf in de bres springen en ons best doen te bewijzen dat wij onder dienst ook iets geleerd hebben.

Ik heb in het voorgaande getracht aan te tonen, dat de diensttijd van twee jaar nu reeds voor alle wapens uitvoerbaar is, wanneer men de mensen datgene bij brengt wat ze in een oorlog nodig kunnen hebben en hen van tijdrovende traditionele intiquiteiten verschoont. Ik heb echter meteen al bij voorbaat gezegd, dat men het niet bij die twee jaar moet laten. Het gaat er veeleer om, dat het voorstel tot een internationale diensttijd van twee jaar slechts de eerste stap dient te zijn naar een geleidelijke verdere vermindering van de diensttijd — laat ons zeggen eerst tot achttien maanden, twee zomers en een winter, — daarna een jaar — en dan . . .? Hier begint de staat van de toekomst, het onvervalste militie-systeem, en daarover willen we het verder hebben wanneer de zaak pas echt op gang is gebracht.

En dat — het op gang brengen van de zaak — is de hoofdzaak. Ziet men eerst maar eens het feit onder ogen, dat verlaging van de diensttijd een noodzakelijkheid is voor het economische bestaan van alle landen en voor het behoud van de vrede in Europa, dan is de volgende stap vooruit het inzicht, dat *het zwaartepunt van de militaire opleiding gelegd moet worden in de opvoeding van de jeugd*.

Toen ik na een verblijf van tien jaar in het buitenland weer eens in het Rijnland kwam¹⁵, zag ik tot mijn prettige verrassing, dat op de binnenplaatsen van de dorps-scholen overal rek en brug opgesteld stonden. Dat was dan wel heel aardig, maar helaas hield

de aardigheid daarmee wel ongeveer op. Op goed Pruisische manier werden de gymnastiekwerktuigen volgens voorschrift aangeschaft, maar met het gebruik ervan is het altijd treurig gesteld geweest. Dat gebruik stond op een andere of veeleer meestal op geen enkele bladzijde. Is het te veel verlangd, dat daarmee nu eens eindelijk ernst wordt gemaakt? Dat de schooljeugd van alle klassen, zolang de ledematen nog elastisch en lenig zijn, stelselmatig en grondig wordt onderwezen in vrije oefeningen en in toestelturnen, in plaats van dat men, zoals nu, de knapen van twintig jaar in het zweet van hun — en zijn eigen — aangezicht vergeefs afslooft om de met werken stijf geworden beenderen, spieren en banden weer soepel en buigzaam te maken? Elke arts zal u vertellen, dat de deling van de arbeid elke daaraan onderworpen mens doet vergroeien, hele reeksen spieren ten koste van andere ontwikkelt, en dat dit in elke tak van arbeid een verschillende uitwerking heeft, dat elke arbeid zijn eigen vorm van vergroeiing voortbrengt. Is het dan geen waanzin om de mensen eerst krom te laten groeien en ze later in militaire dienst achteraf weer recht en beweeglijk te maken? Is er dan een voor de ambtelijke horizon onbereikbare mate van inzicht voor nodig om te weten dat men drie keer zo goede soldaten krijgt wanneer men op de lagere school en bij het voortgezet onderwijs deze vergroeiing bijtijds voorkomt?

Dat is echter pas het begin. Men kan de jongens op school met gemak de vorming en beweging van militair aaneengesloten afdelingen aanleren. De schooljongen staat en loopt van nature rechtop, vooral wanneer hij gymnastiekles krijgt; hoe onze rekruten staan en hoe moeilijk het is velen van hen het rechtop staan en rechtop lopen bij te brengen, heeft ieder van ons tijdens zijn dienstitijd gezien. De bewegingen in het peloton en in de compagnie kunnen op elke school geoefend worden en met een bij het leger ongekend gemak. Wat voor de rekrut een verfoeide, vaak bijna onuitvoerbare moeilijkheid is, is voor de schooljongen spel en vermaak. Het contact met zijn nevenman en het gevoel

voor richting bij het rechtuit marcheren en het zwenken, die bij volwassen rekruten zo moeilijk zijn te bereiken, worden door schooljongens spelenderwijs aangeleerd zodra het exerceren stelselmatig met hen wordt beoefend. Als een flink deel van de zomer gebruikt wordt voor marsen en oefeningen in het veld, zullen lichaam en geest van de jongens daarvan niet minder profijt trekken dan de militaire schatkist, die daarmee heel wat maanden diensttijd uitspaart. Dat dergelijke militaire wandelingen zich er heel goed voor lenen om de scholieren taken op het gebied van de velddienst te laten oplossen en dat zich dit in hoge mate ertoe leent de intelligentie van de scholieren te ontwikkelen en hen in staat te stellen zich in betrekkelijk korte tijd een specifiek militaire opleiding eigen te maken, daarvan heeft mijn oude vriend Beust, zelf een gewezen Pruisische officier, op zijn school in Ziirich het praktische bewijs geleverd. Bij de gecompliceerde stand van het krijgswezen van vandaag valt er zonder een militaire vooropleiding van de jeugd in het geheel niet te denken aan een overgang naar het militie-systeem, en juist op dit gebied zijn de succesvolle pogingen van Beust van de grootste betekenis.

En het zij mij nu veroorloofd een wel heel specifiek Pruisische snaar aan te raken. Voor de Pruisische staat is het een levenskwestie: Wat moet er met de onderofficier gebeuren, wiens diensttijd verstreken is? Tot nog toe heeft men hem gebruikt als gendarme, als grenswachter, als portier, als schrijver, als civiele ambtenaar van elke mogelijke soort; er is in het Pruisische bureaucratische apparaat geen nog zo armzalig gaatje te vinden, waar men geen onderofficieren-met-recht-op-civiele-verzorging in heeft gestopt. Vooruit maar: u hebt zich tot het uiterste uitgesloofd om voor de onderofficieren onderdak te vinden; u hebt erop gestaan ze op re bergen op posten, waarvoor ze niet geschikt waren, hen te gebruiken voor dingen, waarvan ze geen weet hadden; zou het nu niet eens tijd worden hen eindelijk eens in dat vak onder te brengen, waarvan ze iets afweten en waarin ze iets kunnen presteren? Schoolmeester moeten ze worden, maar

niet om lezen, schrijven en rekenen, maar om gymnastiek en exerceren te leren — dat zal voor hen en voor de jongens goed zijn. En wanneer de onderofficieren eenmaal vanuit de beslotenheid van de kazerne en de militaire rechtspraak in het daglicht van het schoolplein en van het burgerlijke strafrecht zijn komen te staan, zal onze rebellerende schooljeugd, daar wed ik om, ook de ergste voormalige soldatenbeul wel mores leren.

IV

We behouden ons het recht voor nog verder in te gaan op de vraag of een dergelijk voorstel inzake algemene, gelijkmatige en trapsgewijze vermindering van de dienstduur door een internationaal verdrag een kans maakt aangenomen te worden. We willen voorlopig ervan uitgaan dat het voorstel is aangenomen. Zal het dan van het papier in de werkelijkheid worden omgezet, zal het door alle kanten eerlijk ten uitvoer worden gelegd?

In grote lijnen beslist wel. In de eerste plaats zal een ontduiking, die enigszins de moeite waard is, niet geheim gehouden kunnen worden. In de tweede plaats echter zullen wel de bevolkingen zelf voor de uitvoering zorgen. Geen mens blijft vrijwillig in de kazerne, wanneer hij daar langer dan de wettelijk vastgestelde tijd wordt vastgehouden.

Wat de afzonderlijke landen aangaat: Oostenrijk en Italië, alsmede de staten van de tweede en derde orde, die de algemene dienstplicht hebben ingevoerd, zullen een dergelijk verdrag als een bevrijdende daad begroeten en met genoegen letterlijk nakomen. Over Rusland zullen we het in het volgende hoofdstuk hebben. Hoe staat het echter met Frankrijk? En Frankrijk is hier beslist het doorslaggevende land.

Heeft Frankrijk het verdrag eenmaal ondertekend en geratificeerd, dan is er geen twijfel aan dat het dit in grote lijnen zal

moeten nakomen. We willen evenwel toegeven, dat de onder de bezittende klassen en bij het nog niet socialistische deel van de arbeidersklasse bestaande revanchistische stroming op het ogenblik de overhand heeft gekregen en voor directe of op woordenzifterij gebaseerde overschrijdingen van de verdragsgrenzen kan zorgen. Zulke overschrijdingen kunnen echter nimmer van betekenis zijn, want anders zou men er in Parijs de voorkeur aan geven het verdrag op te zeggen. Ten aanzien van zulke kleine afzetterijtjes echter is Duitsland in de gelukkige positie, dat het grootmoedig een oogje kan toeknippen. Ondanks alle zeer prijzenswaardige inspanningen van Frankrijk om een herhaling van de nederlagen van 1870 onmogelijk te maken, is Duitsland een heel stuk verder voor op Frankrijk dan op het eerste gezicht schijnt. In de eerste plaats is er het telkenjare groeiende overschot van de bevolking van Duitsland, dat nu al meer dan twaalf miljoen bedraagt. In de tweede plaats de omstandigheid, dat in Pruisen het tegenwoordige militaire systeem al langer dan zeventig jaar bestaat, dat het bij de bevolking leeft, dat het bij een lange reeks van proefmobilisaties op alle onderdelen is getest en dat alle daarbij voorkomende moeilijkheden en de wijze waarop die moeten worden overwonnen in de praktijk ondervonden en bekend zijn — voordelen, die ook ten goede komen van de overige Duitse legerorganen. In Frankrijk daarentegen moet met de eerste algemene mobilisatie nog een proef genomen worden, en dat bij een voor dat doel veel ingewikkelder organisatie. In de derde plaats echter is in Frankrijk de ondemocratische instelling van de eenjarige vrijwilligers op onoverkomelijke hinderpalen gestuit; de soldaten met een driejarig verband hebben de eenjarigen, die voordelen boven hen genoten, eenvoudig het leger uitgetreiterd. Dit bewijst hoe ver het openbare politieke bewustzijn en de daardoor gedulde politieke instellingen van Duitsland onder die van Frankrijk staan. Wat politiek echter een gebrek is, is in dit geval militair een voordeel. Het staat buiten elke twijfel dat geen enkel land, in verhouding tot de bevolking, zulk een grote hoeveelheid jonge mensen de

middelbare en hogescholen laat aflopen als juist Duitsland, en dat doet de legerleiding in de vorm van het instituut van de een- jarigen-vrijwilligers, zo ondemocratisch en politiek verwerpelijk als het is, een voortreffelijk middel aan de hand om de meerderheid van deze in algemeen opzicht reeds voldoende onderlegde jongelui ook in militair opzicht voor de dienst als officier op te leiden. De veldtocht van 1866 deed dit het eerst tot uiting komen, maar sedertdien en vooral sinds 1871¹⁶ is deze kant van de militaire kracht van Duitsland zeer in het bijzonder, welhaast tot in het extreme gekoesterd. En hoewel onder de Duitse reserveofficieren er zoveel in de laatste tijd al het mogelijke hebben gedaan om hun stand belachelijk te maken, is er toch geen twijfel aan dat zij, door de bank genomen, in militair opzicht stuk voor stuk de meerderen zijn van hun Franse vakgenoten en, wat de hoofdzaak is, dat Duitsland onder zijn reservisten en landweermannen een veel groter percentage voor de officiersdienst geschoolde mensen bezit dan welk ander land ook.

Deze typische rijkdom aan officieren stelt Duitsland in staat op het moment van de mobilisatie een onevenredig groter aantal reeds in vredetijd voorbereide nieuwe formaties op te stellen dan welk ander land ook. Volgens de — voorzover ik weet — zowel in de Rijksdag als de Militaire Commissie onweerlegd gebleven bewering van Richter ('Freisinnige Zeitung', 26 november 1892¹⁷), zal ieder Duits infanterieregiment in staat zijn voor een oorlog een mobiel reserveregiment, twee landweerbataljons en twee reservebataljons op de been te brengen. Drie bataljons leveren er dus tien, of de 519 bataljons van de 173 vredesregimenten veranderen in een oorlog in 1730 bataljons, nog niet meegerekend de jagers en schutters. En wel binnen zulk een kort tijdsbestek als geen enkel ander land dit zelfs maar bij benadering kan bereiken.

Het aantal Fransc reserveofficieren is, zoals een van hen tegenover mij erkende, veel minder groot; het moet echter voldoende zijn om het kader te leveren voor de nieuwe formaties, die volgens officiële publikaties opgesteld zullen worden. De man in kwestie

bekende bovendien, dat de helft van deze officieren niet veel waard is. De bewuste nieuwe formaties benaderen echter in de verste verte niet datgene, wat, zoals gezegd, Duitsland zal kunnen presteren. De officieren, die Frankrijk op de been kan brengen, zijn dan tot de laatste man ingedeeld, terwijl Duitsland er nog altijd wat over heeft.

In alle vroegere oorlogen was er na een paar maanden veldtocht gebrek aan officieren. Dit zal bij alle andere landen ook thans nog het geval zijn. Alleen Duitsland is voor wat zijn officieren betreft onuitputtelijk. Zou men het de Fransen dan niet door de vingers kunnen zien, wanneer ze hun mensen hier en daar twee tot drie weken langer dan de verdragstijd laten exerceren?

V

We komen nu bij Rusland. En hier is het, ronduit gezegd, tamelijk onverschillig, niet alleen of Rusland een verdrag inzake een geleidelijke gelijkmatige vermindering van de dienstdtijd nakomt, maar zelfs of het dit wel aangaat. We kunnen Rusland met betrekking tot het door ons aangesneden probleem inderdaad bijna geheel buiten beschouwing laten, en wel om de volgende redenen.

Het Russische rijk bevat weliswaar meer dan honderd miljoen mensen, dus rijkelijk twee keer zo veel als het Duitse Rijk, maar het bezit in de verste verte niet een enigszins met de Duitse overeenkomende militaire aanvalskracht. De vijftig miljoen in Duitsland zijn samengedrongen op 540.000 vierkante kilometer; de ten hoogste 90 tot 100 miljoen in Rusland, die militair gezien voor ons in aanmerking komen, zijn verstrooid over, bescheiden berekend, 3'A miljoen vierkante kilometer; het voordeel, dat de Duitsers van deze veel grotere bevolkingsdichtheid hebben, wordt nog aanzienlijk vergroot door het onvergelijklijk betere spoorweg

net. Desondanks blijft het een feit, dat honderd miljoen op de duur meer soldaten op de been kunnen brengen dan vijftig. Het zal, zoals de zaken liggen, vrij lange tijd kosten eer ze komen; maar komen moeten ze tenslotte toch. En wat dan?

Er behoren niet alleen rekruten bij een leger, maar ook officieren. En daar is het in Rusland sjofeltjes mee gesteld. In Rusland komen voor de officiersrang alleen de adel en de burgerij uit de steden in aanmerking; de adel is naar verhouding zeer gering in aantal, steden zijn er weinig, hoogstens een op de tien woont in een stad en van die steden verdienen er maar heel weinig die naam; het aantal middelbare scholen en deze bezoekende scholieren is uiterst gering; waar moeten dan de officieren voor al die manschappen vandaan komen?

Er zijn dingen die niet voor allen geschikt zijn. Het systeem van de algemene dienstplicht stelt een zekere graad van economische en intellectuele ontwikkeling voorop; waar die ontbreekt richt het systeem meer schade aan dan het nut oplevert. En dit is klaarblijkelijk het geval met Rusland.

Ten eerste heeft het zonder meer een betrekkelijk lange tijd nodig om uit de Russische doorsnee-rekruut een geoefend soldaat te maken. De Russische soldaat bezit een grote dapperheid, dat staat buiten kijf. Zolang de tactische beslissing was gelegen in de aanval van gesloten massa's infanterie, was hij in zijn element. Heel zijn levenservaring had hem aangewezen doen zijn op de aansluiting bij zijn kameraden. Op het platteland de nog half- communistische gemeenschap, in de stad het coöperatief werken van het artel; overal de kroegowaja poroeka, de wederkerige aansprakelijkheid van de genoten; kortom, een maatschappelijke toestand, die tastbaar verwijst enerzijds naar de saamhorigheid, waarin alle heil is gelegen, anderzijds naar de hulpeloze verlatenheid van de afzonderlijke, op het eigen initiatief aangewezen individu. Dit karakter behoudt de Rus ook in militaire dienst; de dicht opeengepakte bataljonsformaties zijn bijna niet uit elkaar te slaan — hoe groter het gevaar, des te hechter lopen ze te hoop.

Maar dit instinct van het aaneensluiten, dat nog in de tijd van de napoleontische veldtochten van onschatbare waarde was en tegen menige minder bruikbare kant van de Russische soldaat opwoog, is vandaag een gevaar van jewelste. Vandaag zijn de gesloten massa's uit de gevechtlijn verdwenen, vandaag gaat het om de samenhang van in los verband opererende groepen infanteristen, waar troepen van de meest verschillende eenheden door elkaar worden gegooid en het commando vaak en vrij snel overgaat in handen van officieren, die voor de meeste manschappen volkomen vreemd zijn; vandaag moet elke soldaat in staat zijn zelfstandig datgene te doen, wat er op dat moment gedaan moet worden, en toch de samenhang met het geheel niet verliezen. Dat is een samenhang, die niet mogelijk gemaakt kan worden door het primitieve kudde- instinct van de Russen, maar alleen door het verstand van iedere nkeling te ontwikkelen, en daarvoor vinden we de nodige vooraarden alleen op een cultuurtrap van een hogere 'individualistische' ontwikkeling, zoals die bij de kapitalistische naties van het westen bestaat. De magazijnachterlader van klein kaliber en het vrijwel rookloze kruit hebben de eigenschap, die tot nog toe de grootste kracht van het Russische leger vormde, in een van zijn grootste zwakten veranderd. Het zal vandaag te dag dan ook nog meer tijd vereisen dan vroeger, vooraleer de Russische rekrut een voor het gevecht bruikbare soldaat wordt, en met de soldaten in het westen kan hij zich al helemaal niet meer meten.

Ten tweede evenwel: Waar moeten de officieren vandaan komen om al deze massa's in een oorlog in nieuwe formaties op re vangen? Als Frankrijk al moeite genoeg heeft om een voldoende aantal officieren te vinden, hoe moet het dan Rusland wel vergaan? Rusland, waar de beschaafde bevolking, de enige waaruit bekwame officieren genomen kunnen worden, een buiten elke verhouding gering percentage van de totale bevolking vormt en waar desondanks de soldaat, zelfs de meest geoefende, een groter percentage officieren nodig heeft dan in andere legers?

En ten derde: Bij het in Rusland notoire algemene systeem van

malversaties en diefstal van de kant van ambtenaren en vaak genoeg ook van officieren — hoe moet dat daar gaan met een mobilisatie? Bij alle oorlogen, die Rusland tot nog toe heeft gevoerd, is onmiddellijk gebleken dat zelfs een deel van het vredesleger en van zijn voorraden aan uitrusting slechts op papier bestond. Hoe moet het dan wel gaan wanneer de met verlof zijnde reservemensen en de opoltsjenië (landweer) onder de wapens moeten komen en van uniform, bewapening en munitie moeten worden voorzien? Als bij een mobilisatie niet alles klopt, niet alles tijdig en op de juiste plaats aanwezig is, wordt het één grote warboel. Maar hoe moet alles kloppen, wanneer alles door de handen van diefstachtige en corrupte Russische tsjinowniks* gaat? Mobilisatie in Rusland — dat wordt een schouwspel voor góden.

Al met al: We kunnen de Russen alleen al uit zuiver militaire overwegingen toestaan zoveel soldaten op te roepen en ze zolang onder de wapenen te houden als de tsaar dat belieft. Buiten de troepen die nu al onder de wapens zijn zal hij bezwaarlijk veel meer op de been brengen, en ook dit bezwaarlijk te juister tijd. Het experiment met de algemene dienstplicht kan Rusland duur te staan komen.

En mocht het tot oorlog komen, dan staat het Russische leger langs de hele grens van Kowno tot Kaminiec op zijn eigen gebied in het land van de vijand, midden tussen Polen en joden, want ook de joden heeft de tsaristische regering tot haar doodsvijand gemaakt. Een paar voor Rusland verloren veldslagen en het strijdtoneel wordt van de Weichsel verlegd naar de Duna en de Dnjepr; achter de rug van het Duitse leger, onder zijn bescherming, vormt zich een leger van Poolse bondgenoten; en het zal een verdiende straf voor Pruisen zijn als het dan voor zijn eigen veiligheid een sterk Polen moet herstellen.

Tot zover hebben wij alleen de direct militaire verhoudingen bekeken en zijn we tot de conclusie gekomen, dat voor het onder

* Russisch voor ambtenaren

havige vraagstuk Rusland buiten beschouwing kan worden gelaten. Dit zal nog sterker blijken, zodra wij een blik gaan werpen op de algemene economische en speciaal de financiële situatie van Rusland.

VI

De binnenlandse toestand van Rusland is op het ogenblik een vrijwel wanhopige. De emancipatie van de boeren in 1861¹⁾ en de daarmee ten dele als oorzaak, ten dele als gevolg samenhangende ontwikkeling van de kapitalistische grootindustrie hebben dit meest stabiele van alle landen, *dit Europese China*, in een economische en sociale revolutie geslingerd, die nu onweerstaanbaar haar gang gaat; en deze gang is vooralsnog een overwegend verwoestende.

De adel had bij de emancipatie een schadeloosstelling gekregen in de vorm van staatsschuldbrieven, die er binnen de kortst mogelijke tijd doorheen werd gejaagd. Toen dit gebeurd was, openden de nieuwe spoorwegen voor de adel een markt voor het hout uit zijn bossen; hij liet het hout kappen en verkopen en leefde opnieuw heerlijk en in vreugde zolang de opbrengst toereikend was. De exploitatie van de landgoederen bleef, onder de nieuw gecreëerde omstandigheden en met vrije arbeiders, meestal zeer onbevredigend; geen wonder, dat de Russische grondbezittende adel tot over zijn oren in de schuld zit, zo niet gewoonweg bankroet is, en dat de opbrengst aan produkten van zijn landgoederen eerder af- dan toeneemt.

De boer kreeg minder en meestal slechtere grond dan hij tot dan had bezeten; het gebruik van de meent en van het bos werd hem ontzegd en daarmee werd hem de grondslag van de veehouderij ontnomen; de belastingen werden aanzienlijk verhoogd en moesten nu door hem zelf overal in geld worden betaald; daar

kwamen de termijnbetalingen bij — eveneens in geld — voor rente en aflossing van het door de staat voorgeschoten afkoopgeld (wykoop); kortom, bovenop de grote verslechtering van zijn algemene economische toestand kwam de plotselinge gedwongen overplaatsing uit de goederenhuishouding in de geldhuishouding, wat op zichzelf al voldoende is om de boeren van een land te ruïneren. Het gevolg hiervan was de weelderige ontwikkeling van de uitbuiting van de boer door de geldbezitters op het platteland, rijke boeren en kroegbazen, mirojedy (letterlijk gemeentevreters) en koelaki (ren te woekeraars). En alsof dit alles niet genoeg was, kwam daar de nieuwe grote industrie bij en ruïneerde de goederenhuishouding van de boeren tot er niets meer van over was. Haar concurrentie ondermijnde niet alleen de produktie van de huisnijverheid van de boer voor eigen gebruik, maar ook ontnam ze de markt aan zijn voor de verkoop bestemde handenarbeid of maakte die, in het gunstigste geval, ondergeschikt aan het gezag van de kapitalistische opkoper of, wat nog erger was, van diens bemiddelaar. De Russische boer met zijn primitieve akkerbouw en zijn oudcommunistiche gemeente-inrichting werd zodoende opeens in botsing gebracht met de meest ontwikkelde vorm van de moderne grote industrie, die zich met geweld een binnenlandse markt moest scheppen; een toestand, waarin hij reddeloos te gronde moest gaan. Maar de boer — dat was nagenoeg negen tiende van de bevolking van Rusland, en de ondergang van de boer stond gelijk met de — althans tijdelijke — ondergang van Rusland. •

Nadat dit proces van maatschappelijke omwenteling zo'n twintig jaar had geduurd, traden er nog andere resultaten aan de dag. De genadeloze ontbossing vernietigde de voorraad ruim ten van de in de grond aanwezige vochtigheid, het regen- en dooiwater stroomde nu, zonder opgezogen te worden, snel door de

• Ik heb dit alles al een jaar geleden uiteengezet in de 'Neue Zeit' 1891/92, nr. 19, het artikel 'Het socialisme in Duitsland'. (*Noot van F. Engels.*)

beken en rivieren weg, waarbij het voor grote overstromingen zorgde ; in de zomer echter werden de rivieren ondiep en droogde de bodem uit. In vele van de vruchtbaarste streken van Rusland moet het peil van het grondwater met wel een hele meter zijn gedaald, zodanig dat de wortels van de graanhalmen het niet meer bereiken en verdorren. Niet alleen de mensen zijn dusdoende geruïneerd, maar in vele streken ook de grond zelf voor de duur van op zijn minst een mensenleeftijd.

Dit tot dusverre chronisch verlopende proces van ruïnering is door de hongersnood van 1891 akueel en daarmee voor de gehele wereld zichtbaar geworden. En daardoor komt Rusland sinds 1891 niet van de hongersnood af. Het rampjaar heeft het laatste en belangrijkste produktiemiddel van de boeren — het vee — voor een zeer groot deel geruïneerd en de schuldenlast van de boeren naar een hoogtepunt gejaagd, dat hun laatste weerstandskracht moet breken.

In een dergelijke situatie zou een land op z'n hoogst een wanhoopsoorlog kunnen ondernemen. Maar ook daartoe ontbreken de middelen. In Rusland leeft de adel van schulden, leeft nu ook de boer van schulden, en van schulden leeft vooral de staat. Hoeveel geld de Russische staat aan het buitenland verschuldigd is weet men: meer dan vier miljard mark. Hoeveel hij in het binnenland schuldig is weet geen mens; in de eerste plaats, omdat men noch de som van de opgenomen leningen, noch die van het in omloop zijnde papiergeld kent, en in de tweede plaats, omdat dit papiergeld met de dag van waarde verandert. Eén ding is echter zeker: Het krediet van Rusland in het buitenland is uitgeput. De vier miljard mark aan Russische staatsschuldbrieven hebben de West-europese geldmarkt meer dan verzadigd. Engeland heeft al lang, Duitsland nog maar kortgeleden het grootste deel van zijn 'Russen' van de hand gedaan. Nederland en Frankrijk hebben zich door het opkopen daarvan eveneens de maag bedorven, zoals bij de laatste Russische lening in Parijs bleek; van de 500 miljoen franc kon slechts 300 geplaatst worden, 200 miljoen moest de

Russische minister van financiën van de intekenende en overtekenende bankiers weer terugnemen.⁹ Daarmee is het bewijs geleverd, dat een nieuwe Russische lening zelfs in Frankrijk voor de eerstkomende tijd beslist geen enkele kans maakt.

Dat is de toestand van het land, dat ons, naar men zegt, met direct oorlogsgevaar bedreigt en dat immers zelfs niet in staat is een wanhoopsoorlog te ontketenen, voor het geval wij niet zelf dom genoeg zijn om het het geld daarvoor in de schoot te werpen.

Onbegrijpelijk is de onwetendheid van de Franse regering en van de haar beheersende Franse *burgerlijke* openbare mening. Niet Frankrijk heeft Rusland nodig — Rusland heeft veeleer Frankrijk nodig. Zonder Frankrijk zou de tsaar met zijn politiek in Europa geïsoleerd staan, machteloos zou hij in het westen en in de Balkan alles moeten laten gaan zoals het gaat. Met een klein beetje verstand zou Frankrijk van Rusland alles gedaan kunnen krijgen wat het wilde. Maar in plaats daarvan kruipt het officiële Frankrijk voor de tsaar op z'n knieën.

De graanexport van Rusland is al geruïneerd door de goedkopere Amerikaanse concurrentie. Blijft als voornaamste uitvoerartikel alleen rogge over en die gaat bijna zonder uitzondering naar Duitsland. *Zodra Duitsland xvittebrood eet in plaats van bruin brood, is het officiële Rusland van de tsaar en de grote bourgeoisie van thans bankroet.*

VII

We hebben onze naburige vreedzame vijanden nu voldoende gekritiseerd. Hoe ziet het er evenwel bij ons thuis uit?

En hier moeten we ronduit zeggen: Een trapsgewijze vermindering van de diensttijd kan voor het leger slechts dan voordelig zijn, wanneer eens en voor altijd het *afbeulen* van soldaten onmogelijk wordt gemaakt, dat de laatste jaren sterk om zich heen

heeft gegrepen en in het leger veel meer tot regel is geworden dan men wel wil toegeven.

Dit afbeulen van soldaten vormt de tegenhanger van de knopenpoetserij en de paradeerzucht; beide winnen al van oudsher veld in het Pruisische leger, zodra dit een tijdlang een vredesleger wordt, en van de Pruisen slaat het over op de Saksen, de Beieren enz. Het is een erfstuk uit de echte 'oudpruisische' tijd, toen de soldaat ofwel een geronselde zwerver of een lijfeigen boerenzoon was en daarom elke mishandeling en ontering door zijn officier van jonkerlijken huize zonder morren moest accepteren. En het is met name de gedegeneerde hongerlijdende en parasiterende adel, waarvan er ten oosten van de Elbe niet zo'n gering aantal voorkomt, die vandaag nog het contingent van de ergste soldatenbeulen levert en die in dit opzicht alleen wordt geëvenaard door de protserige bourgeoisie, die zo graag de jonker willen spelen.

Het sarren van de soldaat is in het Pruisische leger nooit helemaal uitgestorven. Maar vroeger was het minder vaak voorkomend, minder grof en soms zelfs humoristisch. Sinds echter enerzijds de soldaat meer en meer dingen moesten worden bijgebracht, terwijl men er anderzijds niet aan dacht de onnutte rompslomp van overleefde en zinloos geworden tactische oefeningen af te schaffen, sedert die tijd kreeg de onderofficier meer en meer stilzwijgend de vrije hand voor elke hem passend voorkomende opleidingsmethode en werd hij aan de andere kant indirect tot het toepassen van middelen van geweld gedwongen door het gebod, dat hij in de beperkte tijd van zijn korporaal-schap er het een en ander voldoende moest inpompen. Daarbij kwam dan nog dat het recht van de soldaat om zich te beklagen zuiver een bespotting is — geen wonder dan ook, dat daar, waar de soldaten het zich lieten welgevallen, de geliefkoosde oudpruisische methode weer lustig in zwang kwam. Want ik ben er zeker van, dat bij regimenten uit het westen of sterk vermengd met lui uit de grote steden veel minder soldatenafbeulerij voor

komt dan bij die, welke bij voorkeur uit plattelanders van achter de Elbe zijn samengesteld.

Vroeger stond daar een — althans feitelijk — tegenwicht tegenover. Met de voorlader met gladde loop was het een peuleschil om bij manoeuvres een kiezelsteentje tegen de springpatroon in de loop te laten rollen, en het kwam dan vaak genoeg voor, dat gehate meerderen bij oefeningen per ongeluk werden doodgeschoten. Het ging soms ook wel fout; ik heb een jongeman uit Keulen gekend, die in 1849 op deze manier aan zijn einde kwam door een projectiel, dat voor zijn kapitein was bestemd. Tegenwoordig, met de achterlader van klein kaliber, gaat dat niet meer zo gemakkelijk en ongemerkt; daartegenover geeft de statistiek van de zelfmoorden in het leger ons een vrij nauwkeurige barometerstand voor wat betreft het afbeulen van soldaten. Als in 'geval van nood' echter de scherpe patroon aan bod komt, is het wel de vraag of de oude praktijk niet weer aanhangers vindt, zoals dat in de laatste oorlogen hier en daar het geval moet zijn geweest; overigens zou dit niet bepaald tot de overwinning bijdragen.²⁰

De rapporten van Engelse officieren zijn unaniem in hun lof voor de uitermate goede verhouding tussen meerderen en soldaten van het in 1891 in de Champagne op oefening zijnde Franse leger. In dit leger zouden dingen, zoals ze bij ons zo vaak vanuit de kazerne in de pers doordringen, ronduit onmogelijk zijn. Al voor de grote revolutie heeft de poging schipbreuk geleden de Pruisische stokslagen in te voeren. In de ergste tijd van de veldtochten in Algerije en van het tweede keizerrijk²¹ zou geen meerdere het gewaagd hebben de Franse soldaat een tiende deel voor te zetten van datgene, wat ten overstaan van ons allen de Duitse is voorgezet. En vandaag, na het invoeren van de algemene dienstplicht, zou ik de Franse onderofficier wel eens willen zien die zich verstitoutte de soldaten het bevel te geven elkaar om de oren te slaan of in het gezicht te spugen. Wat moeten de Franse soldaten niet een verachting voelen voor hun toekomstige tegenstanders, als ze horen en lezen wat dezen zich zonder te morren

laten welgevallen. En dat de mannen in elke Franse kazerne dit lezen en horen — daar wordt voor gezorgd.

Bij de Fransen heersen in het leger de geest en de verhouding tussen officier, onderofficier en soldaat, die er in Pruisen van 1813 tot 1815 hebben geheerst en onze soldaten tot twee keer toe naar Parijs hebben gebracht. Bij ons daarentegen nadert dit alles meer en meer het peil van 1806, toen de soldaat ook nauwelijks als een mens beschouwd, geranseld en geschonden werd en toen er tussen hem en de officier een onoverkomelijke kloof bestond — en die toestand heeft het leger bij Jena⁶ en in Franse gevangenschap doen belanden.

Er wordt zo veel gesproken over de beslissende waarde van de morele factoren in oorlogstijd. En wat doet men in vreedestijd anders dan die bijna stelselmatig vernietigen?

VIII

Tot nu toe zijn we van de veronderstelling uitgegaan, dat het voorstel voor een geleidelijke gelijkmatige vermindering van de dienstdtijd, afgerond met de overgang naar 'het militie-systeem, algemeen aanvaard is. De vraag is echter vooral: wordt het aanvaard?

Laten we aannemen, dat Duitsland het voorstel allereerst tot Oostenrijk, Italië en Frankrijk richt. Oostenrijk zal een maximale dienstdtijd van twee jaar met vreugde aannemen en in de praktijk zelf waarschijnlijk nog iets verder gaan. In het Oostenrijkse leger wordt schijnbaar veel openhartiger dan in het Duitse gesproken over de gunstige resultaten met de korte dienstdtijd van een deel van de troepen. Vele officieren daar verklaren zonder meer, dat de landweer, die slechts een paar maanden dient, een betere troep vormt dan de linietroepen; ze hebben in elk geval dat voor, dat een landweerbataljon, naar men mij heeft verzekerd, in 24 uur

gemobiliseerd is, terwijl een liniebataljon daar verscheidene dagen voor nodig heeft. Natuurlijk, bij de linie vreest men de oude omslachtige Oostenrijkse sleur aan te tasten, bij de landweer daarentegen, waar alle instellingen pas nieuw zijn, heeft men de moed gehad die niet in te voeren. In elk geval hunkert in Oostenrijk volk zowel als regering naar verlichting van de militaire last, en die kan men hier, juist op grond van de opgedane eigen ervaringen, het snelst bereiken door het verkorten van de dienstdiensttijd.

Italië zal evenzeer met beide handen aanpakken. Het gaat gebukt onder de druk van de militaire uitgaven, en wel in zo sterke mate, dat hier moet worden ingegrepen, en wel gauw. Ook hier is verkorting van de maximumdienstdiensttijd de meest aangewezen en de eenvoudigste weg. Men kan dus zeggen: Ofwel het Drievoudig Verbond ²² valt in duigen, ofwel het moet zijn toevlucht nemen tot een middel, dat min of meer op ons voorstel neerkomt.

Wanneer Duitsland echter, steunend op het aanvaarden door Oostenrijk en Italië, dit voorstel voorlegt aan de Franse regering, komt deze in een zeer fatale positie. Neemt ze het aan, dan maakt ze haar relatieve militaire situatie er volstrekt niet slechter mee. Integendeel, ze zou er gelegenheid door krijgen deze relatieve situatie te verbeteren. Het is voor Frankrijk in menig opzicht een nadeel, dat de algemene dienstplicht er pas twintig jaar geleden is ingevoerd. Maar dit nadeel sluit het voordeel in, dat alles nog nieuw is, dat de oude franje van het jaar nul pas kortgeleden is afgeknipt en dat verdere verbeteringen gemakkelijk ingevoerd kunnen worden zonder dat men op het taaie verzet van ingekankerde vooroordelen stuit. Alle legers zijn na *grote nederlagen* bijzonder voor ontwikkeling vatbaar. Het beter benutten van de bij verdrag vastgestelde dienstdiensttijd zou daarom in Frankrijk veel gemakkelijker uitvoerbaar zijn dan elders, en daar ook het schoolsysteem zich, net als het leger, in een toestand van revolutionaire veranderingen bevindt, zal ook de algemene lichamelijke en speciaal militaire vorming van de jeugd daar veel sneller en ge

makkelijker op gang gebracht kunnen worden dan elders. Dat zou echter betekenen, dat de militaire machtspositie van Frankrijk tegenover Duitsland sterker wordt. Desondanks is het mogelijk en zelfs zeer wel waarschijnlijk, dat de chauvinistische stroming — het Franse chauvinisme is net zo dom als het Duitse — sterk genoeg wordt om elke regering omver te werpen, die iets dergelijks aanneemt, met name als het van Duitsland afkomstig is. Laten we dus aannemen, dat Frankrijk weigert. Wat dan?

Dan verkeert Duitsland louter door het feit dat het dit voorstel heeft gedaan enorm in het voordeel. Laten we niet vergeten: de zevenentwintig jaren van Bismarcks bewind hebben Duitsland — niet ten onrechte — in het gehele buitenland gehaat gemaakt. Noch de annexatie van de Denen van noordelijk Sleeswijk, noch het niet-nakomen en tenslotte het weggoochelen van het daarop betrekking hebbende artikel van de Vrede van Praag²³, noch de innexatie van Elzas-Lotharingen, noch de kleinzielige maatregelen tegen de Poolse inwoners van Pruisen hadden ook maar het geringste van doen met het tot stand brengen van de ‘nationale eenheid’. Bismarck is er in geslaagd Duitsland een slechte naam als veroveringszuchtig te bezorgen; de Duitse chauvinistische burger, die de Duits-Oostenrijkers de deur uitgooide en toch Duitsland nog altijd ‘von der *Etsch* bis an die Memel’ boven alles broederlijk verbonden wil zien²⁴, die daarentegen Nederland, Vlaanderen, Zwitserland en de zogenaamd ‘Duitse’ Oostzee- provincies van Rusland met het Duitse Rijk zou willen verenigen — deze Duitse chauvinist heeft Bismarck heel aardig geholpen, en wel met zulk een heerlijk succes, dat niemand in Europa vandaag de ‘brave Duitser’ meer vertrouwt. Ga waar u wilt, overal zult u sympathie met Frankrijk aantreffen, maar wantrouwen tegenover Duitsland, dat men als de oorzaak van het tegenwoordige oorlogsgevaar beschouwt. Aan dit alles zou een einde worden gemaakt als Duitsland ertoe zou kunnen besluiten ons voorstel op tafel te leggen. Het zou als vredestichter optreden op een wijze, die geen twijfel toelaat. Het zou zich bereid verklaren voorop te gaan op

het gebied van de ontwapening, zoals dit rechteens toekomt aan het land dat het sein voor de bewapening heeft gegeven. Het wantrouwen zou in vertrouwen moeten omslaan, de afkeer in sympathie. Niet alleen het gezegde dat het Drievoudig Verbond een vredesbond is zou eindelijk waarheid worden, maar ook het Drievoudig Verbond zelf, dat nu slechts schijn is. De gehele openbare mening van Europa en Amerika zou aan de kant van Duitsland komen te staan. En dat zou een morele verovering zijn, die ruimschoots zou opwegen tegen alle militaire nadelen van ons voorstel, die mogelijkkerwijs nog met veel fantasie bedacht kunnen worden.

Frankrijk daarentegen, dat het ontwapeningsvoorstel zou hebben afgewezen, zou in dezelfde bedenkelijke positie komen te verkeren als Duitsland thans. Nu zien we allemaal, zou de Europese filister zeggen — en die vormt de grootste grote mogendheid —, nu zien we allemaal wie vrede wil en wie oorlog. En als er dan misschien een werkelijk op oorlog beluste regering in Frankrijk aan het bewind mocht komen, zou ze voor een situatie komen te staan, die haar, zo ze haar verstand gebruikt, een oorlog absoluut verbiedt. Hoe ze zich ook zou wenden en keren, ze zou voor heel Europa komen te staan als diegene die de oorlog heeft veroorzaakt, heeft afgedwongen. Daarmee zou ze niet alleen de kleine staten, niet alleen Engeland tegen zich in het harnas hebben gejaagd, ze zou niet eens zeker zijn van de hulp van Rusland, niet eens van die traditionele hulp van Rusland, die daaruit bestaat, dat het zijn bondgenoten eerst in de modder werkt en dan in de steek laat.

Laat ons niet vergeten: *In de volgende oorlog beslist Engeland*. Het Drievoudig Verbond, in de oorlog tegen Rusland en Frankrijk, net als Frankrijk zelf, van Rusland gescheiden door vijandelijk gebied, — zij alle zijn voor de grote invoer van graan, die ze niet kunnen ontberen, op de zeeweg aangewezen. Deze wordt volstrekt door Engeland beheerst. Als het zijn vloot aan de ene kant ter beschikking stelt, wordt de andere eenvoudig aan

honger prijsgegeven, wordt de graaninvoer afgesneden; het is de uithongering van Parijs²⁵ op reusachtig vergrote schaal, en de uitgehongerde kant moet kapituleren, zo zeker als twee maal twee vier is.

Wel, op dit ogenblik heeft de liberale stroming in Engeland de overhand en de Engelse liberalen hebben uitgesproken Franse sympathieën. Daar komt bij dat de oude Gladstone persoonlijk een vriend van de Russen is. Breekt er een Europese oorlog uit, dan blijft Engeland zo lang mogelijk neutraal; maar zelfs zijn 'welwillende' neutraliteit kan onder de genoemde omstandigheden voor een van de oorlogvoerende partijen een beslissende hulp betekenen. Dient Duitsland ons voorstel in en wordt het door Frankrijk afgewezen, dan heeft Duitsland niet alleen alle zich tegen hem kerende Engelse sympathieën overwonnen en zich van Englands welwillende neutraliteit verzekerd, maar heeft het de 'ngelse regering het bovendien zo goed als onmogelijk gemaakt ich bij een oorlog bij de tegenstanders van Duitsland aan te luiten.

Tenslotte dus:

Of Frankrijk neemt het voorstel aan. Dan is het oorlogsgevaar, dat uit de steeds toegenomen bewapeningen voortspruit, uit de weg geruimd, komen de volken tot rust en heeft Duitsland de eer hiertoe de stoot te hebben gegeven.

Of Frankrijk neemt het niet aan. Dan maakt het zijn eigen positie in Europa slechter en maakt het de positie van Duitsland in zulk een mate beter, dat Duitsland een oorlog beslist niet meer hoeft te vrezen en zelfs zonder enig gevaar in vereniging met zijn bondgenoten, die dan pas waarlijk zijn bondgenoten zullen zijn, op eigen houtje kan overgaan tot een geleidelijke verkorting van de dienstdijd en zich kan voorbereiden op een militie-systeem.

Zal men de moed hebben de reddende stap te doen? Of wil men wachten tot Frankrijk, ingelicht over de toestand van Rusland, de eerste stap zet en de roem voor zichzelf oogst?

De buitenlandse politiek van het
Russische tsarisme²⁶

Geschreven in de tijd van december 1889 tot februari 1890.
Naar 'Die Neue Zeit, nr. 5, 8ste jaargang, mei 1890.

Wij, de Westeuropese arbeiderspartij*, hebben een tweevoudig belang bij de overwinning van de Russische revolutionaire partij.

In de eerste plaats omdat het Russische tsarenrijk de voornaamste grote vesting, de reservestelling en tevens het reserveleger van de Europese reactie vormt, omdat louter zijn passieve bestaan reeds een bedreiging en gevaar voor ons is.

In de tweede plaats echter — en dit punt is van onze kant nog steeds niet voldoende beklemtoond — omdat het door zijn onophoudelijke inmenging in de aangelegenheden van het westen onze normale ontwikkeling belemmert en stoort, en wel met het doel geografische posities voor zich te veroveren, die het van de heerschappij over Europa zouden verzekeren en daarmee de overwinning van het Europese proletariaat onmogelijk zouden maken. * *

Het is de verdienste van Karl Marx er het eerst in 1848 en sindsdien herhaaldelijk de nadruk op gelegd te hebben, dat de Westeuropese arbeiderspartij om deze laatste reden genoodzaakt is een oorlog op leven en dood tegen het Russische tsarisme te voeren. Als ik in dezelfde geest optreedt, ben ik ook hier slechts een voortzetter van mijn overleden vriend, haal ik in wat hem niet vergund was te doen.***

• In de ‘Time’: Niet alleen de socialisten, maar welke vooruitstrevende partij in elk land van West-Europa dan ook

•• In de ‘Time’ luidt het laatste deel van de zin: en daarmee elke mogelijkheid van vooruitgang zouden vermalen onder de ijzeren hiel van de tsaar.

In de ‘Time’ is in de plaats van deze alinea de volgende passage ingelast: Men kan in Engeland niet over Russische buitenlandse politiek schrijven zonder dadelijk de naam David Urquhart te noemen. Vijftig jaar lang heeft hij er onverstoort voor geijverd zijn landslieden vertrouwd te maken met de doelstellingen en methoden van de Russische diplomatie, een onderwerp dat hij volmaakt beheerste; maar al zijn inspanningen hebben hem slechts spot opgeleverd en de naam een aartsvervelende en lastige kletskaus te zijn. Nu

Ook onder de Russische revolutionairen heerst soms nog een vrij grote onbekendheid met deze kant van de Russische geschiedenis. Enerzijds omdat in Rusland zelf daarover slechts de officiële legende wordt geduld, anderzijds bij velen, omdat men de tsaristische regering te zeer veracht en haar onbekwaam acht ook maar iets rationeels te doen, onbekwaam ten dele uit beperktheid, rekent de gewone filister tot dit soort overigens een ieder, die hardnekkig spreekt over onaangename dingen, hoe belangrijk ze ook mogen zijn. Desniettemin moest Urquhart, die de filister haatte, maar noch diens aard, noch de historische onvermijdelijkheid van diens bestaan in onze tijd begreep, falen. Urquhart, zelf een Tory van de oude stempel, die zag dat in Engeland tot dan toe alleen de Tories zich effectief tegen Rusland hadden verzet en dat het doen en laten van Engelse en buitenlandse liberalen, met inbegrip van de gehele revolutionaire beweging op het vasteland, gewoonlijk ten voordele strekte van deze mogendheid, was van mening, dat men, om aan Russische inbreuken werkelijk verzet te bieden, een Tory moest zijn (of ook wel een Turk) en dat elke liberaal en revolutionair, bewust of onbewust, een werktuig van Rusland was. Doordat hij voortdurend bezig was met de Russische diplomatie kwam Urquhart tot de overtuiging, dat deze iets almachtigs was, dat ze de werkelijk enige actieve faktor in de moderne geschiedenis was, in handen waarvan alle overige regeringen slechts passieve werktuigen waren. Men kan dan ook niet begrijpen — indien men zijn al even overdreven beoordeling van de sterkte van Turkije niet kent — waarom deze almachtige Russische diplomatie zich niet allang heeft meester gemaakt van Constantinopel. Urquhart moest, door op die manier de gehele nieuwe geschiedenis sedert de Franse revolutie terug te brengen tot een diplomatiek schaakspel tussen Rusland en Turkije, waarin de andere Europese staten slechts schaakstukken van Rusland zijn, zichzelf als een soort oosterse profeet voordoen, die in plaats van eenvoudige historische feiten een geheime esoterische doctrine verkondigde in een geheimzinnige, hyper-diplomatieke taal — een doctrine die vol was van toespelingen op weinig bekende en nauwelijks duidelijk bewezen feiten — en die als een onfeilbaar panacee tegen de suprematie van de Russische boven de Engelse diplomatie het voorstel deed, de verantwoordelijkheid van de ministers tegenover het gerecht weer in te voeren en het kabinet te vervangen door de Geheime Raad. Urquhart was een man met grote verdiensten en bovendien een echte Engelse gentleman uit de oude school; maar Russische diplomaten zouden best en graag hebben kunnen zeggen: ‘Si monsieur Urquhart n’existait pas, il faudrait l’inventer.’ (‘Als meneer Urquhart er niet was, moest men hem uitvinden.’)

ten dele wegens corruptie. Voor de binnenlandse politiek is dit inderdaad juist; hier treedt de impotentie van het tsarisme openlijk aan de dag. Men moet echter niet alleen de zwakke, maar ook de sterke kanten van zijn tegenstander kennen. En de buitenlandse politiek is beslist de kant waar het tsarisme sterk, zeer sterk is. De Russische diplomatie vormt als het ware een moderne jezuietenorde, die machtig genoeg is om in geval van nood zelfs luimen van de tsaar te boven te komen en de corruptie in het eigen land de baas te worden, ten einde die des te rijkelijker naar buiten uit rond te strooien; een jezuietenorde, oorspronkelijk en bij voorkeur gerekruteerd uit vreemdelingen, Corsicanen als Pozzo di Borgo, Duitsers als Nesselrode, Baltisch-Duitsers als Lieven, zoals zijn stichtster, Catharina II, een vreemdelinge was.

De oud-Russische hoge adel had nog te veel wereldlijke particuliere en familiebelangen en bezat niet die volstrekte betrouwbaarheid, die de dienst van deze nieuwe orde vereiste. En daar men hem niet de persoonlijke bezitloosheid en het celibaat van de katholieke jezuietenpriesters kon opleggen, nam men er genoegen mee hem voorlopig slechts secundaire en representatieve posten, gezantschappen enz. toe te vertrouwen en zodoende geleidelijk een school van diplomaten van eigen bodem op te leiden. Tot nu toe heeft maar één volbloed Rus, Gortsjakow, in deze orde de hoogste post bekleed, en zijn opvolger, von Giers, draagt alweer een vreemde naam.

Het is dit oorspronkelijk uit buitenlandse avonturiers gerekruteerde geheime genootschap, dat het Russische Rijk aan zijn tegenwoordige volheid van zijn macht heeft geholpen. Met een ijzeren uithoudingsvermogen, de blik onafgewend op het doel gericht, voor geen trouwbreuk, geen verraad, geen sluipmoord, geen gekruip terugschrikkend, met gulle hand omkoopgeld en uitdelend, door geen overwinning overmoedig, door geen nederlaag moedeloos gemaakt, gaande over de lijken van miljoenen soldaten en op zijn minst van een tsaar, heeft deze even gewetenloze als talentvolle bende meer dan alle Russische legers ertoe bijgedragen,

dat de grenzen van Rusland van de Dnjepr en de Dwina tot over de Weichsel, tot aan de Proeth, de Donau en de Zwarte Zee, van de Don en de Wolga tot over de Kaukasus en tot aan de bron- gebieden van de Oxus en de Jaxartes* werden uitgebreid, dat Rusland groot, geweldig, gevreesd werd gemaakt en het de weg naar de wereldheerschappij werd geopend. Daardoor heeft ze echter ook de macht van de tsaar intern versterkt. Voor het vulgair-patriottische publiek wegen de roem van de zege, de elkaar opeenvolgende veroveringen, de macht en de glans van het tsarisme rijkelijk op tegen al zijn zonden, tegen al het despotisme, de ongerechtigheid en de willekeur; de grootspraak van het chauvinisme stelt ruimschoots schadeloos voor alle trappen. En dit des te meer, naarmate in Rusland de werkelijke oorzaken en details van deze successen des te minder bekend zijn en vervangen rijen door een officiële legende, zoals welwillende regeringen die overal (b.v. in Frankrijk en Pruisen) voor het bestwil van de onderdanen en ter bevordering van het patriottisme uitvinden. Welke Rus er ook chauvinist is, hij zal vroeg of laat voor het tsarisme op de knie vallen, zoals we dat met Tichomirow hebben meegemaakt.

Hoe heeft echter een dergelijke bende avonturiers zulk een geweldige invloed op de Europese geschiedenis kunnen veroveren? Heel eenvoudig. Ze hebben niet iets nieuws uit het niets geschapen, ze hebben alleen maar een gegeven situatie juist uitgebuit. De Russische diplomatie heeft voor al haar successen een zeer tastbare materiële ondergrond.

Laten we eens naar Rusland kijken in het midden van de vorige eeuw. Een reeds toentertijd reusachtig gebied, bewoond door een ras van een zeldzame homogeniteit. Een dunne, zich echter snel vermeerderende bevolking; dus een zekere machttoename louter krachtens de tijdsduur. Deze bevolking was geestelijk stagnerend,

• De Amoe-Darja, respectievelijk de Syr-Darja, beide rivieren in Centraal- Azië

ontbeerde ieder initiatief, maar kon binnen de beperkingen van haar traditionele bestaanswijze volstrekt voor alles worden gebruikt; taai, dapper, gehoorzaam, tegen alle ontberingen opgewassen, een onovertroffen soldatenmateriaal voor de oorlogen van die tijd, waar het gevecht van aaneengesloten massa's besliste. Het land zelf lag slechts met één kant, de westelijke, naar Europa gekeerd, was dus ook alleen daar maar aan te vallen; zonder een centrum, waarvan de verovering de vrede zou kunnen afdwingen; door onbegaanbaarheid, uitgestrektheid en gebrek aan hulpbronnen bijna volledig tegen verovering beschermd — hier bood zich een onaantastbare machtspositie voor een ieder die deze wist te benutten om zich van hieruit in Europa ongestraft dingen te kunnen veroorloven, die elke andere regering de ene oorlog na de andere op de hals zouden hebben gehaald.

Rusland, dat in de verdediging sterk was tot aan onaantastbaarheid aan toe, was in de aanval dienovereenkomstig zwak. Het samentrekken, organiseren, uitrusten en in beweging brengen van zijn legers in het binnenland stuitte op de grootste hinderpalen, en bij alle materiële moeilijkheden kwam dan nog de grenzeloze corruptie van ambtenaren en officieren. Alle pogingen om Rusland op grote schaal voor het offensief geschikt te maken zijn tot nu toe mislukt en waarschijnlijk zal de laatste poging van tegenwoordig, het invoeren van de algemene dienstplicht²⁷, pas goed mislukken. Men kan op deze plaats zeggen, dat de hinderpalen welhaast toenemen als de kwadraten van de te organiseren massa's, ook afgezien van de onmogelijkheid om bij een zo geringe sredelijke bevolking de thans vereiste ontzaglijke hoeveelheid officieren te vinden. Deze zwakte is voor de Russische diplomatie nooit een geheim geweest; vandaar, dat zij vanouds een oorlog, als het maar even ging, heeft vermeden en hem slechts als een uiterste middel heeft toegelaten en ook dan alleen onder de meest gunstige voorwaarden. Alleen die oorlogen komen in haar kraam te pas, waarbij de bondgenoten van Rusland de voornaamste last moeten dragen, hun gebied moeten prijsgeven

aan de verwoesting van het oorlogstoneel en het merendeel van de strijdenden moeten leveren en waar de Russische troepen de rol van reserve is toebedeeld, die in de meeste gevallen wat het gevecht betreft ontzien worden, waaraan echter in alle grote veldslagen de met betrekkelijk geringe offers verbonden eer van de laatste beslissing te beurt valt — zoals in de oorlog van 1813— 1815²⁸. Een oorlog onder dergelijke voordelige omstandigheden ligt echter niet altijd voor het grijpen, en daarom geeft de Russische diplomatie er de voorkeur aan de met elkaar in strijd zijnde belangen en begeerten van de andere mogendheden aan haar doeleinden dienstbaar te maken, deze mogendheden tegen elkaar op te hitsen en hun vijandschappen ten bate van de Russische veroveringspolitiek uit te buiten. Alleen tegen uitgesproken zwakkeren, zoals Zweden, Turkije, Perzië, voert het tsarisme oorlog op eigen houtje — daar hoeft het immers ook met niemand de buit te delen.

Terug echter naar het Rusland van 1760. Dit homogene, niet aan te vallen land had als bureu louter landen, die schijnbaar of in werkelijkheid in verval verkeerden, dicht bij de ontbinding waren en dus zuiver *matière a conquêtes** waren. In het noorden Zweden, welks macht en prestige juist te gronde waren gegaan door de omstandigheid, dat Karei XII had geprobeerd in Rusland binnen te dringen; hij had Zweden daarmee geruïneerd en de onaantastbaarheid van Rusland evident gemaakt. In het zuiden de Turken en de daaraan schatplichtige Krim-Tartaren — puinhopen van vergane grootheid; de aanvalskracht van de Turken sedert 100 jaar gebroken, hun verdedigingskracht nog aanzienlijk, maar eveneens minder wordend; het beste teken van deze toenemende zwakte: beginnende rebellerende stuiptrekkingen onder de onderworpen christenen, de Slaven, Roemenen en Grieken, die de meerderheid vormden van de bevolking op het Balkanschiereiland. Deze christenen, nagenoeg uitsluitend van de Griekse ritus, waren

* materiaal voor veroveringen

daarmee religieus verwant aan de Russen, en de Slaven onder hen, de Serviërs en Bulgaren, daarnaast ook nog stamverwant. Rusland behoefde zich dus alleen maar te proklameren als zijnde geroepen om de onderdrukte Griekse kerk en het geketende Slavendom te beschermen, of het terrein voor de verovering lag — onder de dekmantel van de bevrijding — hier al gespreid. Ten zuiden van de Kaukasus bevonden zich insgelijks kleine christelijke staten en christelijke Armeniërs onder Turks gezag, als welker ‘bevrijder’ het tsarisme zich kon opwerpen. Daarenboven lokte hier in het zuiden de begerige veroveraar een zegeprijs, zoals Europa er op geen tweede kon bogen: de oude hoofdstad van het oriëntaalse Romeinse rijk, de metropool van de hele griekskatholieke wereld, de stad waarvan alleen al de Russische naam kond doet van de heerschappij over het oosten en van het prestige, dat de bezitter ervan in de ogen van de oriëntaalse christenheid omgeeft: Constantinopel-Tsaregrad.

Tsaregrad als derde Russische hoofdstad naast Moskou en Petersburg betekende echter niet alleen de morele heerschappij over de oriëntaalse christenheid, maar was ook de beslissende etappe naar de heerschappij over Europa. Het was de alleenheerschappij over de Zwarte Zee, Klein-Azië en het Balkanschiereiland. Het was, zodra de tsaar dat wilde, de sluiting van de Zwarte Zee voor elke handels- en oorlogsvloot behalve de Russische, de verandering ervan in een Russische oorlogshaven en uitsluitend oefengebied voor de Russische vloot, die vanuit deze veilige reservestelling via de versterkte Bosporus kon uitvallen en via deze weer terug kon vluchten net zo vaak als het haar beliefte. Rusland hoefde dan alleen nog maar eenzelfde heerschappij, direct of indirect, over de Sont en de Belten te veroveren en het zou ook ter zee onaantastbaar worden.

De heerschappij over het Balkanschiereiland zou Rusland tot de Adriatische Zee brengen. En deze grens in het zuidwesten zou onhoudbaar zijn, als niet in het westen in het algemeen de Russische grens behoorlijk zou worden uitgebreid en zijn machts

gebied aanzienlijk zou worden verruimd. Hier echter lagen de verhoudingen welhaast nog gunstiger.

Om te beginnen Polen, volledig in verval, een adelsrepubliek gegrondvest op het uitzuigen en onderdrukken van de boeren, met een staatsinrichting die elke nationale actie onmogelijk en het land daardoor tot open buit van de buren maakte. Sedert het begin van de eeuw leefde het alleen, zoals de Polen zelf zeiden, door de wanorde (Polska nierzadem stoi); voortdurend was het hele land bezet en onder de voet gelopen door vreemde troepen, die het als kroeg en eetgelegenheid beschouwden (karczma zajezdna, zeiden de Polen), waar ze doorgaans echter vergaten te betalen. Peter de Grote had het al stelselmatig geruïneerd — zijn opvolgers behoefden alleen maar hun handen uit te steken. Bovendien hadden ze daarvoor nog een voorwendsel krachtens tiet ‘nationaliteitsbeginsel’.²⁹ Polen was geen homogeen land. Omstreeks de tijd toen Rusland onder het Mongoolse juk kwam, vonden Wit-Rusland en Klein-Rusland bescherming tegen de Aziatische invasie door zich te verenigen tot het zogenaamde Litouwse Rijk. Dit rijk verenigde zich later uit vrije wil met Polen.³⁰ Sindsdien is de Wit-Russische en Klein-Russische adel als gevolg van de hogere beschaving van de Polen in sterke mate ver-poolst; ook waren ten tijde van de heerschappij der jezuieten in Polen, in de 16de eeuw, de grieks-katholieke Russen van Polen gedwongen zich met de roomse kerk te verenigen. Dit gaf de tsaar van de Groot-Russen het welkome voorwendsel het voormalige Litouwse gebied als nationaal Russisch, doch door Polen onderdrukt land op te eisen, alhoewel op zijn minst de Klein-Russen, volgens de gróóteste levende slavist Miklosich, geen louter Russisch dialect spreken, maar een aparte taal, en voorts het voorwendsel om zich als beschermer van de Griekse confessie ten gunste van de Geünieerde Grieken³¹ in te mengen, hoewel deze zich al lang met hun positie ten opzichte van de roomse kerk hadden verzoend.

Aan de andere kant van Polen lag een ander land, dat onher-

stelbaar aan ontreddeering prijsgegeven scheen — Duitsland. Sedert de Dertigjarige Oorlog was het Rooms-Duitse Rijk nog slechts in naam een staat. Het gezag van de rijksvorsten kwam de volledige soevereiniteit steeds meer nabij; hun macht om de keizer te trotseren, die in Duitsland het Poolse liberum veto³² verving, was bij de Vrede van Westfalen uitdrukkelijk door Frankrijk en Zweden gegarandeerd³³, waarmee een versterking van de centrale macht dus afhankelijk gesteld was van de toestemming van het buitenland, dat er alle belang bij had deze versterking te verhinderen. Bovendien was Zweden krachtens zijn Duitse veroveringen lid van het Duitse Rijk met zetel en stem in de Rijks- dagen. Bij elke oorlog ontdekte de keizer Duitse rijksvorsten onder de bondgenoten van zijn buitenlandse vijanden, elke oorlog was dus tegelijkertijd een burgeroorlog. Bijna alle grote en middelgrote rijksvorsten waren door Lodewijk XIV gekocht en het land was economisch dermate geruïneerd, dat er zonder deze jaarlijkse stroom van Franse corruptiegelden geen mogelijkheid zou hebben bestaan wat voor geld dan ook als circulatiemiddel in het land vast te houden.* De keizer zocht derhalve zijn kracht allang niet in zijn keizerschap, dat hem alleen maar geld kostte en niets dan moeite en zorgen opleverde, maar in zijn Oostenrijkse, Duitse en buiten Duitsland gelegen erflanden. En naast de macht van het Oostenrijkse huis begon zich langzamerhand al die van Pruisen als een mededingster te ontplooiën.

Zo was het gesteld met Duitsland ten tijde van Peter de Grote. Deze werkelijk grote man — heel anders dan Frederik ‘de Grote’, de gehoorzame knecht van Peters opvolgster Catharina II — was de eerste die de voor Rusland zo schitterend gunstige situatie van Europa ten volle begreep. Zoals hij tegenover Zweden, Turkije, Perzië en Polen met een heldere blik de grondtrekken van de Russische politiek overzag, vaststelde en een begin maakte met

* Zie Gülich, ‘Geschichtliche Darstellung des Handels etc.’, Jena 1830, deel 2, blz. 201—206. (*Noot van F. Engels.*)

haar uitvoering — veel helderder dan dit in zijn zogenaamde testament geschiedt, dat het werk van een epigoon schijnt te zijn³⁴ —, zo deed hij dat ook tegenover Duitsland. Duitsland hield hem meer bezig dan enig ander land buiten Zweden om. Zweden moest bij breken; Polen kon hij hebben zodra hij zijn hand uitstreckte; Turkije lag nog te ver weg; maar in Duitsland vaste voet te verkrijgen, de positie te verwerven die Frankrijk zo ruimschoots uitbuitte en waartoe Zweden te zwak was, dat was voor hem een voorname taak. Hij heeft alles gedaan om door het verwerven van Duits gebied Duitse rijksvorst te worden, maar tevergeefs; hij heeft slechts een begin kunnen maken met het systeem van verzwagering met Duitse rijksvorsten en met het diplomatiek uitbuiten van de Duitse binnenlandse twisten.

Sedert Peter was deze toestand nog aanzienlijk ten gunste van Rusland verschoven dank zij de opkomst van Pruisen. De Duitse keizer zag daarmee binnen het rijk zelf een bijna gelijkwaardige tegenstander opkomen, die de splitsing van Duitsland vereeuwigde en op de spits dreef. En deze tegenstander was tegelijkertijd nog altijd zwak genoeg om aangewezen te zijn op de hulp van Frankrijk of Rusland — het meest op de hulp van Rusland, zodat hij, naarmate hij zich meer emancipeerde van de status van vazal tegenover het Duitse Rijk, des te zekerder gedoemd werd vazal van Rusland te worden.

Er bleven zodoende in Europa maar drie mogendheden over, waarmee rekening gehouden moest worden: Oostenrijk, Frankrijk en Engeland. En het was niet zo'n moeilijke kunst deze tegen elkaar op te hitsen of door het lokaas van gebiedsuitbreiding te corrumperen. Engeland en Frankrijk waren nog altijd rivalen ter zee; Frankrijk was te krijgen door het vooruitzicht land te verwerven in België en Duitsland; Oostenrijk hield men het lokaas voor van voorgespiegelde voordelen ten koste van Frankrijk, Pruisen en, sinds Josef II, ook van Beieren. Indien de belangen- botsingen op een handige manier werden uitgebuit, waren er hier voor Rusland sterke, zelfs overwegend sterke bondgenoten voor elk

diplomatiek optreden te vinden. En tegenover deze in verval zijnde grenslanden, tegenover deze door traditie, economische levensvoorwaarden, politieke of dynastieke belangen of veroveringszucht in eeuwige ruzies verwikkelde drie grote mogendheden, die steeds bezig waren met pogingen elkaar wederzijds de loef af te steken, stond hier het eensgezinde, homogene, jeugdige, snel opkomende Rusland, nauwelijks aan te vallen en volstrekt niet te veroveren, daarnaast een onbewerkte, welhaast weerloze, kneedbare ruwe stof — welk een gelegenheid bood dit niet voor lieden van talent en eerezucht, voor lieden die naar macht streefden, ongeacht waar en hoe, als het maar echte macht was, een echte speelplaats waar ze hun talent en hun eerezucht konden botvieren! Zulke lieden bracht de ‘verlichte’ achttiende eeuw bij bosjes voort: lieden die in dienst van ‘de mensheid’ door heel Europa trokken, de hoven van alle verlichte vorsten — en welke vorst wilde destijds niet verlicht zijn — bezochten, die zich vestigden waar ze maar een gunstige positie vonden, een ‘vaderlandsloze’, uit adellijken en bourgeois bestaande internationale van de verlichting. Deze internationale viel op de knieën voor de Semiramis van het noorden, voor de eveneens vaderlandsloze Sophie Auguste von Anhalt-Zerbst, genaamd Jekaterina II van Rusland, en het was deze internationale, uit welker gelederen diezelfde Catharina de elementen haalde voor haar jezuïetenorde van de Russische diplomatie.

Karl Kautsky heeft er in zijn geschrift over Thomas Morus op gewezen hoe de eerste vorm van de burgerlijke verlichting, het ‘humanisme’ van de 15de en de 16de eeuw, in zijn verdere ontwikkeling uitmondde in het katholieke jezuïetendom. Net zo zien we hier haar tweede, volrijpe vorm in de 18de eeuw uitmonden in het moderne jezuïetendom, in de Russische diplomatie. Dit omslaan in zijn tegendeel, dit uiteindelijk belanden bij een polair tegenovergesteld punt van dat van uitgang is het natuurnood- wendige lot van alle historische bewegingen die geen duidelijk inzicht hebben in hun oorzaken en bestaansvoorwaarden en dan ook louter op illusoire doelen zijn gericht. Ze worden door de

‘ironie der geschiedenis’ onverbiddelijk gecorrigeerd.

Laten we nu eens zien hoe deze jezuïetenorde werkt, hoe hij de onophoudelijk veranderende doeleinden van de concurrerende grote mogendheden gebruikt als middel om zijn ene, nimmer veranderende, nimmer uit het oog verloren doel te bereiken, nl. de wereldheerschappij van Rusland.

II

De toestand in de wereld was voor veroveringsplannen van de tsaar nimmer gunstiger dan in 1762, toen de grote hoer Catharina II na de moord op haar gemaal de troon besteeg. Heel Europa was door de Zevenjarige Oorlog in twee kampen verdeeld.³⁵ Engeland had de Franse macht ter zee, in Amerika en in Indië gebroken en liet nu zijn bondgenoot op het vasteland, Frederik II van Pruisen, in de steek. Deze stond in 1762 aan de rand van de ondergang, toen Peter III van Rusland op de troon kwam en afzag van oorlog tegen Pruisen; door zijn laatste en enige bondgenoot, Engeland, verlaten, met Oostenrijk en Frankrijk duurzaam in vijandschap levend, door een zevenjarige strijd om het bestaan uitgeput, bleef hem geen andere keus dan zich aan de voeten te werpen van de pas gekroonde tsarina. Daardoor kreeg hij niet alleen machtige bescherming, maar ook aanspraak op het stuk van Polen, dat Oost- Pruisen gescheiden hield van het lichaam van zijn monarchie en waarvan de verovering thans zijn levensdoel was. Op 31 maart (11 april) 1764 sloten Catharina en Frederik te Petersburg een bondgenootschap,³⁶ waarvan het geheime artikel beiden de verplichting oplegde de bestaande Poolse staatsinrichting, het beste middel om Polen te ruïneren, met geweld van wapens tegen elke poging tot hervorming in stand te houden. Daarmee was het besluit genomen tot de toekomstige verdeling van Polen. Een stuk Polen was het been, dat de tsarina Pruisen toewierp, opdat het

zich een eeuw lang rustig aan de Russische ketting liet leggen.

Ik ga niet in op de bijzonderheden van de eerste deling van Polen.³⁷ Kenmerkend is evenwel, dat ze in wezen uitgevoerd werd — tegen de wil van de ouderwetse Maria Theresia — door de drie grote zuilen van de Europese verlichting: Qatharina, Frederik en Josef. De beide laatsten, trots op de verlichte staatkundige wijsheid, waarmee zij het bijgeloof in een traditioneel volkenrecht met voeten traden, waren nog dom genoeg om niet te zien hoe zij, door aan de Poolse roof deel te nemen, zich met lichaam en ziel aan het Russische tsarisme verkochten.

Voor Catharina kon er niets gunstiger zijn dan deze verlichte vorstelijke burens. Verlichting,* dat was in de achttiende eeuw de leuze van het tsarisme in Europa, zoals dat met bevrijding van de volken in de negentiende eeuw het geval is. Er was geen roof van land, geen daad van geweld, geen onderdrukking van de kant van het tsarisme, die niet onder het voorwendsel van de verlichting**, van het liberalisme en de bevrijding der volken waren volbracht. En de kinderlijke Westeuropese liberalen geloofden dat, tot aan Gladstone aan toe***, terwijl de al even dwaze conservatieven even rotsvast geloofden in de frasen over bescherming van de legitimiteit³⁸, over het ' in stand houden van de orde, de godsdienst en het Europese evenwicht en over de heiligheid van verdragen, waarvan het officiële Rusland op hetzelfde moment de mond vol had. De Russische diplomatie heeft de beide grote burgerlijke partijen van Europa in de luren weten te leggen. Haar en haar uitsluitend wordt toegestaan in één adem legitimistisch en revolutionair, conservatief en liberaal, orthodox en verlicht te zijn. Men begrijpt de verachting, waarmee zo'n Russische diplomaat op het 'beschaafde' westen neerkijkt.

* In de 'Time': 'Vooruitgang' en 'verlichting'

•• In de 'Time': van de 'vooruitgang', van de 'verlichting'

'*• In de 'Time': En de kinderlijke Westeuropese liberalen — tot aan Gladstone aan toe — geloven het tot op de huidige dag

Na Polen kwam Duitsland aan de beurt. Oostenrijk en Pruisen kregen het met elkaar aan de stok in de Beierse Successieoorlog van 1778,³⁹ wederom ten bate van niemand behalve Catharina. Rusland was te groot geworden om nog als Peter* * op een der Duitse rijksstenden te spekuleren; het streefde thans naar de positie, die het in Polen al had en die Frankrijk in het Duitse Rijk bezat: die van een borg van de Duitse wanorde tegen elke poging tot hervorming. En die positie kreeg het. Bij de Vrede van Teschen in 1779 nam Rusland, naast Frankrijk, de garantie op zich van dit vredesverdrag en van alle vroegere, daarin bevestigde vredesverdragen, met name dat van Westfalen van 1648. De onmacht van Duitsland was daarmee bezegeld en Duitsland was tot een toekomstig verdelingsobject tussen Frankrijk en Rusland verklaard.

Turkije werd niet vergeten. De Russische oorlogen tegen Turkije /allen steeds op de tijdstippen, waarop Rusland aan zijn westgrens vrede heeft en Europa zo mogelijk elders wat om handen heeft. Catharina heeft twee van zulke oorlogen gevoerd.⁴⁰ De eerste bracht veroveringen aan de Zee van Azow en de onafhankelijkheid van de Krim, die vier jaar naderhand in een Russische provincie werd veranderd. De tweede verlegde de grens van Rusland van de Boeg tot aan de Dnjeestr. In beide oorlogen hadden Russische agenten de Grieken tot opstand tegen de Turken opgehitst. Natuurlijk werden de opstandelingen tenslotte door de Russische regering in de steek gelaten.

Gedurende de Amerikaanse Onafhankelijkheidsoorlog formuleerde Catharina eerst voor zich en haar bondgenoten van de* * ‘gewapende neutraliteit’ (1780) die eisen met betrekking tot beknutting van de rechten, waarop Engeland voor zijn oorlogsschepen op volle zee aanspraak maakte, die sedertdien onver

* In de ‘Time’ tussengevoegd: door het verwerven van het een of andere kleine Duitse vorstendom

*• In de ‘Time’ ingevoegd: zogenaamde Noordse

anderlijk het doel van de Russische politiek zijn gebleven en in grote trekken in het vredesverdrag van Parijs van 1856 door Europa en Engeland zelf werden erkend.⁴¹ Alleen de Verenigde Staten van Amerika willen er tot op de dag van vandaag niets van weten.

Het uitbreken van de Franse revolutie was een nieuw gelukje voor Catharina. Ze koesterde in de verste verte geen vrees voor uitbreiding van de revolutionaire ideeën naar Rusland, maar zag er slechts een nieuwe gelegenheid in de vijandschap tussen de Europese staten onderling aan te wakkeren, opdat Rusland zijn handen vrij zou krijgen. Na de dood van haar beide verlichte vrienden en burens hadden Frederik Willem II in Pruisen en Leopold in Oostenrijk een poging gedaan tot een onafhankelijke politiek. De revolutie bood Catharina de beste gelegenheid om beiden onder het voorwendsel van bestrijding van het republikeinse Frankrijk weer aan Rusland te ketenen en tegelijkertijd, terwijl genen aan de Franse grens te doen hadden, in Polen nieuwe aanwinsten te maken. Beide, Oostenrijk en Pruisen, liepen in de val. En hoewel Pruisen — dat van 1787 tot 1791 de bondgenoot van Polen tegen Catharina had gespeeld — zich ook nog bijtijds bezon en dit keer aanspraak maakte op een groter aandeel in de Poolse roof, terwijl ook Oostenrijk met een stuk van Polen moest worden tevredengesteld, kon Catharina toch weer het bij verre na grootste deel van de buit inpikken⁴²; bijna geheel Wit-Rusland en Klein-Rusland waren nu met Groot-Rusland verenigd.

Dit keer had de medaille echter een keerzijde. Doordat de roof ten aanzien van Polen ook de krachten van de coalitie van 1792—1794 opeiste⁴³, verzwakte hij haar aanvalskracht tegen Frankrijk, totdat dit sterk genoeg was om alleen de overwinning te behalen. Polen viel, maar zijn verzet had de Franse revolutie gered, en met de Franse revolutie begon een beweging, waartegen ook het tsarisme machteloos is. Wij in het westen zullen dit van de Polen nimmer vergeten. Het is overigens, zoals wij zullen zien, niet de enige keer dat de Polen de Europese revolutie hebben gered.

In Catharina's politiek vinden we reeds alle wezenlijke trekken van de tegenwoordige Russische politiek scherp afgetekend: het inlijven van Polen, al moest men ook voorlopig nog de bureu een deel van de buit afstaan; het veranderen van Duitsland in het eerstvolgende object van verdeling; Constantinopel het grote, nimmer te vergeten, langzaam te veroveren voornaamste doel; het veroveren van Finland om Petersburg te dekken en het schadeloos stellen van Zweden door Noorwegen, dat Catharina in Frederiks-hamn aan koning Gustaaf III aanbood⁴⁴; het verzwakken van de Britse overmacht ter zee door middel van volkenrechtelijke beperkingen; het verwekken van opstanden van de christelijke raja in Turkije; tenslotte de geslaagde combinatie van liberale en legitimistische frasen, waarmee — al naar gelang de behoefte — de in frasen gelovende Westeuropese 'ontwikkelde' filister, de zogenaamde openbare mening, voor de gek wordt gehouden.

Bij de dood van Catharina bezat Rusland al meer dan zelfs het meest overtrokken nationale chauvinisme had kunnen verlangen. Alles wat een Russische naam droeg — tot op weinige Oostenrijkse Klein-Russen na — stond onder de scepter van haar opvolger, die zich nu met het volste recht alleenheerser over alle Russen kon noemen. Niet alleen was de toegang tot de zee bevochten; aan de Oostzee, zowel als aan de Zwarte Zee bezat Rusland een brede kuststrook en talrijke havens. Niet alleen Finnen, Tartaren en Mongolen, maar ook Litouwers, Zweden, Polen en Duitsers stonden onder Russische heerschappij. Wat verlangt u meer? Voor elke andere natie was dit een afsluiting. Voor de diplomatie van de tsaar — de natie werd niet gevraagd — was dit slechts een fundament, waarop ze nu pas goed kon beginnen.

De Franse revolutie was uitgeraasd en had voor zichzelf een heerser, een Napoleon voortgebracht. Ze had dus schijnbaar de superieure wijsheid van de Russische diplomatie in het gelijk gesteld, die zich niet door de reusachtige volksbeweging had laten intimideren. De opkomst van Napoleon bood haar thans gelegenheid tot nieuwe successen: Duitsland werd rijp om het lot van

Polen te ondergaan. Maar de opvolger van Catharina, Paul, was koppig, nukkig en onberekenbaar; hij doorkruiste elk moment het optreden van de diplomaten; hij werd onverdraaglijk en moest verwijderd worden. Om dit uit te voeren werden gemakkelijk de nodige gardeofficieren gevonden; de troonopvolger Alexander zat in het complot en dekte het; Paul werd gewurgd en al spoedig begon een nieuwe campagne tot meerdere roem van de nieuwe tsaar, die door de manier van zijn troonsbestijging de levenslange knecht van de diplomatieke jezuietenbende was geworden.

Deze liet het aan Napoleon over het Duitse Rijk volledig te vernietigen en de bestaande ontwrichting op de spits te drijven. Toen het echter op afrekenen aankwam, kwam Rusland weer naar voren. De Vrede van Lunéville (1801)⁴⁵ had Frankrijk de gehele Duitse linkeroever van de Rijn toebedeeld, met de bepaling, dat de hierdoor van hun bezittingen beroofde Duitse vorsten op de rechter Rijnsoever moesten worden schadeloos gesteld uit bezittingen van geestelijke rijksstanden, bisschoppen, abten enz. Nu kwam Rusland met zijn in Teschen in 1779 verworven garantie op de proppen: het beweerde dat het met Frankrijk, de beide borgen van de ontwrichting van het Duitse rijk, bij de verdeling van de schadeloosstellingen een belangrijk woordje mee te spreken had. En de onenigheid, de hebzucht en het tot gewoonte geworden verraad aan het rijk door de Duitse vorsten zorgden er voor dat dit woord van Rusland en Frankrijk de doorslag kon geven. Zo kwam het, dat Rusland en Frankrijk een plan opstelden voor het verdelen van de territoria van de geestelijkheid onder de van hun bezittingen beroofden en dat dit door het buitenland in het belang van het buitenland ontworpen plan op alle belangrijke punten tot wet van het Duitse rijk (besluit van de Rijksdeputatie van 1803) werd verheven.⁴⁶

Het Duitse rijk was in feite ontbonden, Oostenrijk en Pruisen ageerden als zelfstandige Europese staten en beschouwden net als Rusland en Frankrijk de kleinere rijksstanden als louter gebied ter verovering. Wat moest er nu van deze kleine staten worden?

Pruisen was nog te klein en te jong om aanspraak te maken op de oppermacht over hen en Oostenrijk had zojuist het laatste spoortje van deze oppermacht ingeboet. Maar Rusland en Frankrijk maakten beide aanspraak op de erfenis van het Duitse keizerrijk. Frankrijk had het oude rijk met wapengeweld uiteengeslagen, het oefende met zijn directe nabuurschap langs de gehele Rijn druk uit op de kleine staten; de overwinningsroem van Napoleon en van de Franse legers deed de rest en liet de kleine Duitse vorsten zich aan zijn voeten werpen. En Rusland? Nu het bijna met zijn handen het doel kon aanraken, waarnaar het sedert honderd jaar had gestreefd, nu Duitsland in volledige ontbinding en dodelijk uitgeput hulpeloos en radeloos terneerlag, juist nu zou Rusland zich door de Corsicaanse parvenu de buit voor zijn neus weg moeten laten kapen?

De Russische diplomatie begon onmiddellijk een veldtocht om de suprematie over de kleine Duitse staten te veroveren. Dat dit niet mogelijk was zonder een overwinning op Napoleon sprak vanzelf. Het was dus zaak de Duitse vorsten en de zogenaamde openbare mening van Duitsland, voorzover toentertijd daarvan gesproken kon worden, voor zich te winnen. De vorsten werden diplomatiek bewerkt, de filisters literair. Terwijl Russische vleierijen, dreigementen, leugens en omkopingsgelden met gulle hand aan de hoven werden rondgestrooid, overstroomde men het publiek met geheimzinnige pamfletten, waarin Rusland werd aangeprezen als de enige macht die Duitsland zou kunnen redden en doeltreffend in bescherming zou kunnen nemen en die daartoe krachtens het verdrag van Teschen van 1779 het recht en de plicht had. En toen de oorlog van 1805 uitbrak moest het iedereen die zijn ogen enigszins open hield wel duidelijk zijn, dat het er alleen maar om ging of de kleine staten een Franse of een Russische Rijnbond zouden vormen.

Het lot was Duitsland gunstig gezind. De Russen en Oostenrijkers werden bij Austerlitz verslagen en de nieuwe Rijnbond was geen voorpost van het tsarisme geworden.⁴⁷ Het Franse juk was

tenminste een modern juk, dat de Duitse vorsten dwong aan de smadelijkste anachronismen van hun tot dan toe gevoerd bestaan een eind te maken.

Na Austerlitz kwamen het Pruisisch-Russische bondgenootschap, Jena, Eylau, Friedland en de Vrede van Tilsit van 1807.⁶ Hier bleek weer eens welk een ontzaglijk voordeel Rusland heeft van zijn strategisch veilige positie. Hoewel het in twee veldtochten was verslagen, verwierf het nieuw gebied op kosten van de bondgenoot, die het tot dan toe had gehad, en de alliantie met Napoleon voor het opdelen van de wereld: voor Napoleon het westen, voor Alexander het oosten!

De eerste vrucht van deze alliantie was de verovering van Finland. Zonder welke oorlogsverklaring dan ook, maar met toestemming van Napoleon, rukten de Russen er binnen; onkunde, onenigheid en koopbaarheid van de Zweedse generaals verzekerden een gemakkelijke overwinning; het stoutmoedig overschrijden van de dichtgevroren Oostzee door Russische afdelingen dwong een gewelddadige troonswisseling in Stockholm af en het afstaan van Finland aan Rusland.⁴⁸ Toen evenwel drie jaar later de breuk van Alexander met Napoleon op til was, liet de tsaar de tot kroonprins van Zweden gekozen maarschalk Bernadotte naar Abo komen en beloofde hem Noorwegen, wanneer hij tot het bondgenootschap van Engeland en Rusland tegen Napoleon zou toetreden.⁴⁹ Zo kwam het, dat in 1814 het plan van Catharina: Finland van mij, Noorwegen van jou, in vervulling *ging*.

Finland was echter alleen maar het voorspel. Waar het Alexander zoals altijd om ging, dat was Tsaregrad. In Tilsit en Erfurt⁵⁰ waren hem Moldavië en Walachije door Napoleon vast beloofd en was het perspectief geopend op een deling van Turkije, waarvan Constantinopel evenwel uitgesloten zou zijn. Sinds 1806 was Rusland met Turkije in oorlog; dit keer waren niet alleen de Grieken, maar ook de Serviërs in opstand gekomen.⁵¹ Maar wat voor de Polen slechts ironisch gold, gold voor de Turken in werkelijkheid: de wanorde hield hen op de been. De onverwoestbare

gemene soldaat, de zoon van de onverwoestbare Turkse boer, kreeg juist door deze wanorde gelegenheid datgene goed te maken, wat de gecorrumpeerde pasja's hadden bedorven. De Turken konden wel geslagen, maar niet onderworpen worden, en het Russische leger rukte slechts langzaam op naar Tsaregrad.

De prijs voor deze 'vrije hand' in het oosten was echter het toetreden tot Napoleons continentale stelsel en het afbreken van elke handel met Engeland.⁵² En dat betekende voor het Rusland uit die dagen de commerciële ondergang. Dat was in de tijd, waarin Eugen Onegin (bij Poesjkin) uit het werk van Adam Smith leerde hoe een staat rijk wordt en dat hij geen geld nodig heeft als hij maar een overvloed aan produkten heeft; terwijl aan de andere kant diens vader dat niet kon begrijpen en het ene landgoed na het andere met hypotheek moest belasten.

Rusland kon alleen maar geld krijgen door handel overzee en door de export van zijn grondstoffen naar de voornaamste markt van die tijd, Engeland, en Rusland was reeds te zeer verwestelijkt om nog buiten geld te kunnen. Het handelsembargo werd ondraaglijk. De economie was machtiger dan de diplomatie en de tsaar bij elkaar; het verkeer met Engeland werd in stilte hervat; de overeenkomsten van Tilsit werden verbroken en de oorlog brak in 1812 uit.

Napoleon overschreed met de verenigde legers van het hele westen de Russische grens. De Polen, die de zaak konden beoordelen, raadden hem aan bij de Dwina en de Dnjepr halt te houden, Polen te reorganiseren en daar de aanval van de Russen af te wachten. Een veldheer van het kaliber van Napoleon had moeten inzien dat dit een juist plan was. Maar Napoleon, op de duizelingwekkende hoogte en met de onzekere basis waarop hij stond, *kon* geen langzame veldtochten meer ondernemen. Snelle successen, schitterende overwinningen, stormenderhand veroverde vredesovereenkomsten waren voor hem onontbeerlijk. Hij sloeg het Poolse advies in de wind, trok naar Moskou op en bracht juist daardoor de Russen naar Parijs.

De vernietiging van het grote napoleontische leger op de terugtocht vanaf Moskou was het sein voor een algemene opstand tegen het Franse oppergezag in het westen. In Pruisen stond het hele volk op en dwong de laffe Frederik Willem II tot een oorlog tegen Napoleon. Zodra Oostenrijk met zijn bewapening gereed was, sloot het zich bij de Russen en Pruisen aan. Na de slag bij Leipzig⁵³ viel de Rijnbond Napoleon af en nauwelijks achttien maanden na Napoleons intocht in Moskou trok Alexander als heer en gebieder van Europa Parijs binnen.

Turkije, door Frankrijk verraden, had in 1812 in Boekarest vrede gesloten en Bessarabië aan de Russen opgeofferd. Het Weense Congres leverde Rusland het koninkrijk Polen op ⁵⁴, zodat thans bijna negen tiende van het voormalige Poolse gebied met Rusland verenigd was. Meer dan dit alles echter telde de Europese positie, die de tsaar thans innam. Op het Europese vasteland had hij geen mededinger meer. Oostenrijk en Pruisen had hij op sleeptouw. De Franse dynastie der Bourbons was door hem weer op de troon gezet en hem daardoor ook gehoorzaam. Zweden had door hem Noorwegen gekregen als onderpand van een jegens de tsaar vriendelijk gestemde politiek; zelfs de Spaanse dynastie had haar terugkeer veel meer aan de overwinningen van de Russen, Pruisen en Oostenrijkers te danken dan aan die van Wellington, die toch nimmer het Franse keizerrijk ten val hebben kunnen brengen.

Nog nooit voordien had Rusland zulk een geweldige positie ingenomen. Maar het had ook een stap verder gedaan over zijn natuurlijke grenzen heen. Had het Russische chauvinisme voor de veroveringen van Catharina nog enkele voorwendsels — ik wil niet zeggen ter rechtvaardiging, maar — ter verontschuldiging, bij de veroveringen van Alexander is daarvan in het geheel geen sprake meer. Finland is Fins en Zweeds, Bessarabië Roemeens, Congres- Polen Pools. Het is hier geen kwestie meer van het verenigen van verspreide en verwante stammen, die alle de naam Russen dragen, maar hier gaat het om de naakte, gewelddadige verovering van vreemde gebieden, heel eenvoudig om roof.

De overwinning op Napoleon was de overwinning van de Europese monarchieën op de Franse revolutie, waarvan het keizerrijk van Napoleon de laatste fase was geweest; deze overwinning werd gevierd met het instellen van de 'legitimiteit'. Maar terwijl Talleyrand meende met deze door hem uitgevonden frase tsaar Alexander aan het lijntje te kunnen houden, was het veeleer de Russische diplomatie, die met deze frase heel Europa bij de neus nam. Onder het voorwendsel van bescherming van de legitimiteit stichtte ze de 'Heilige Alliantie', deze uitbreiding van het Russisch-Oostenrijks-Pruisische bondgenootschap tot een samenzwering onder Russische leiding van alle Europese vorsten tegen lun volken.⁵⁵ De andere vorsten geloofden er in; wat de tsaar en liens diplomatie ervan dachten zullen we dadelijk zien.

Voor haar ging het er nu om de verworven hegemonie over Europa uit te buiten om een stap dichterbij Tsaregrad te komen. Hiertoe kon zij drie hefbomen in beweging brengen: de Roemenen, de Serviërs en de Grieken. De Grieken vormden het meest bruikbare element. Ze waren een handelsvolk en de kooplieden hadden het meeste te lijden onder de verdrukking door de Turkse pasja's. De christelijke boer onder Turkse heerschappij stond er materieel beter voor dan waar ook. Hij had zijn van voor de Turkse overheersing daterende instellingen en zijn volledig zelfbestuur gehandhaafd; zolang hij zijn belastingen betaalde, bemoeide de Jurk zich in de regel niet met hem; slechts zelden was hij blootgesteld aan geweldplegingen, zoals de Westeuropese boer die in de middeleeuwen van de kant van de adel moest dulden. Het was een onwaardig, slechts geduld, maar materieel geen verdrukt bestaan, dat wel paste bij het culturele peil van die volken in die tijd, en het duurde dan ook lang eer de Slavische raja ontdekte dat dit bestaan ondraaglijk was. Daarentegen was de handel van de Grieken, sinds de Turkse heerschappij hen van de verstikkende concurrentie van de Venetianen en Genuezen had

verlost, snel opgebloeid en reeds zo aanzienlijk geworden, dat hij thans ook de Turkse heerschappij niet meer kon verdragen. De Turkse, evenals elke oriëntaalse heerschappij is inderdaad onverdraaglijk met een kapitalistische maatschappij; de bijeengeschaapte meerwaarde is niet veilig voor de handen van roofzuchtige satrapen en pasja's; de allereerste voorwaarde van het burgerlijke bedrijf,* nl. veiligheid van de persoon van de koopman en van diens eigendom, ontbreekt hier. Geen wonder dan ook, dat de Grieken, nadat ze sinds 1774 al twee pogingen tot een opstand hadden gedaan, thans nog eens in opstand kwamen.⁵⁶

De Griekse opstand vormde dus de aanleiding; opdat echter de diplomatie van de tsaar hier met kracht druk kon uitoefenen, moest het westen belet worden zich in te mengen; het moest dus in eigen huis bezigehouden worden. Daartoe had de frase van de legitimiteit op schitterende wijze de weg vrijgemaakt. De legitieme heersers hadden zich overal grondig gehaat gemaakt. De pogingen tot herstel van de vóórrevolutionaire toestanden hadden in het gehele westen de burgerij in opwinding gebracht; in Frankrijk en Duitsland giste het, in Spanje en Italië brak regelrechte opstand •uit.⁵⁷ De diplomatie van de tsaar had in al deze samenzweringen en opstanden de hand in het spel. Niet dat ze die heeft gemaakt of ook maar in belangrijke mate tot de tijdelijke successen ervan heeft bijgedragen, maar wat zij via haar officieuze agenten kon doen om bij haar legitieme bondgenoten in eigen huis onrust te stichten**, dat heeft ze ook gedaan. Maar ze protegeerde de rebellerende elementen van het westen rechtstreeks, zodra deze optraden onder het masker van vriendschap jegens de Grieken, en wie waren de filhellenen,⁵⁸ die gelden inzamelden en vrijwilligers en hele gewapende hulpkorpsen naar Griekenland stuurden — wie

• In de 'Time': de profijtelijke handel

In de 'Time' luidt dit deel van de zin: om onder de onderdanen van haar legitieme bondgenoten ontevredenheid en tweedracht te zaaien

waren het anders dan juist de carbónari ⁵⁹ en andere liberalen van het westen?

Dit alles vormde voor de verlichte tsaar Alexander geen beletsel om op de congressen van Aken, Troppau, Laibach en Verona zijn legitieme collega's op te roepen tot de meest energieke stappen tegen hun rebellerende onderdanen en ter onderdrukking van de revolutie in 1821 de Oostenrijkers naar Italië en in 1823 de Fransen naar Spanje te sturen⁶⁰, ja zelfs de opstand van de Grieken voor het oog te verdoemen, terwijl hij tegelijkertijd diezelfde opstand opstookte en de filhellenen van het westen tot verdubbelde activiteit liet stimuleren. Opnieuw werd het domme Europa op een ongelooflijke manier voor de gek gehouden; aan de vorsten en reactionairen predikte het tsarisme legitimiteit*, aan het liberale filisterdom de bevrijding van de volken** en verlichting, en beiden geloofden het.

In Verona werd de Franse minister, de romanticus Chateau² briand, door de tsaar helemaal ingekapseld. Hij gaf de Fransen hoop op de linkeroever van de Rijn als ze maar mooi braaf met Rusland optrokken. Met deze hoop, die later, onder Karei X, door bindende toezeggingen werd bekrachtigd, liet de Russische diplomatie Frankrijk aan haar leiband lopen en beheerste tot aan 1830, met enkele onderbrekingen, de Franse politiek jegens de Oriënt.

Desondanks boekte de minzame politiek van de tsaar, die onder het voorwendsel van de bevrijding van de christelijke Grieken van de mohammedaanse druk ernaar streefde zelf de plaats van de mohammedanen in te nemen, niet de gewenste vooruitgang.*** Want, zoals de Russische gezant in Londen, vorst Lieven, zegt (telegram van 18 (30) oktober 1825):

• In de 'Time' ingelast: en het behoud van de status quo

** In de 'Time': van de onderdrukte volken

** ' In de 'Time' luidt het begin van deze zin: Desondanks keek de wereld met wantrouwen of in het beste geval met onverschilligheid neer op de minzame politiek van de tsaar

‘Heel Europa kijkt met ontzetting naar deze Russische kolos, wiens reuzenkracht slechts wacht op een teken om zich ertegen in beweging te zetten. Het is dan ook het belang van Europa de Turkse macht, deze natuurlijke vijand van ons rijk, te beschermen.’

De oorlog in Griekenland hield met wisselend succes aan, terwijl alle pogingen van Rusland mislukten om met de hoogste instemming van Europa in de Donau-provincies binnen te dringen en daardoor de Turken tot kapitulatie te dwingen. Toen kregen de Turken in 1825 Egyptische hulp; de Grieken werden overal verslagen, de opstand nagenoeg onderdrukt. De Russische politiek stond voor een nederlaag ofwel een stoutmoedig besluit.

Kanselier Nesselrode won het advies in van zijn gezanten. Pozzo di Borgo in Parijs (telegram van 4 (16) oktober 1825) en Lieven in Londen (telegram van 18 (30) oktober 1825) spraken zich ze’r beslist voor een stoutmoedig optreden uit: de Donau-provincies dienden dadelijk en zonder rekening te houden met Europa te worden bezet, zelfs op het gevaar af van een Europese oorlog. Klaarblijkelijk was dit de algemene opinie van de Russische diplomatie. Maar Alexander was laks, nukkig, blasé, mystiek-romantisch, hij had van de Grec du Bas Empire* (zoals Napoleon hem noemde) niet alleen het sluwe en valse, maar-ook het wankelmoedige en het gebrek aan energie. Hij begon de legitimiteit serieus te nemen en daarmee genoeg te krijgen van de Griekse rebellen. Dadenloos en toentertijd, vóór de spoorwegen, bijna onbereikbaar, reisde hij in het zuiden bij Taganrog doelloos rond. Plotseling kwam het bericht dat hij gestorven was. Men fluisterde iets over vergif. Had de diplomatie de zoon uit de weg geruimd zoals eertijds de vader? In elk geval had hij voor haar niet op een geschikter tijdstip kunnen sterven.

Met Nicolaas kwam een tsaar op de troon, zoals de diplomatie zich er geen betere had kunnen wensen, een middelmatige onder-

• Griek van het byzantijnse rijk

luitenantsfiguur*, wie de *schijn* van de heerschappij boven alles ging en die dan ook met deze schijn tot alles in staat te brengen was. Er werd nu resoluter opgetreden en de oorlog tegen de Turken tot stand gebracht, zonder dat Europa zich daarin mengde. Men had Engeland door liberale frasen en Frankrijk door de genoemde beloften zo ver gebracht, dat hun vloten, verenigd met de Russische, op 20 oktober 1827 de Turks-Egyptische vloot bij Navarino in volle vreedstijd aanvielen en vernietigden.⁶⁷ En ook al bond Engeland al spoedig in, het Frankrijk van de Bourbons bleef trouw. Terwijl de tsaar de Turken de oorlog verklaarde en zijn troepen op 6 mei 1828 de Proeth overstaken, bereidden 15.000 man Franse troepen zich voor op inscheping naar Griekenland, waar ze in augustus en september aan land gingen. Dit was voor Oostenrijk voldoende waarschuwing om de Russische Cpmars naar Constantinopel niet in de flank aan te vallen: oorlog iet Frankrijk zou het gevolg zijn geweest en het Russisch-Franse bondgenootschap voor de verovering van Constantinopel voor de een en van de linkeroever van de Rijn voor de ander zou dan van kracht worden.

Diebitsch* * rukte dus op tot Adrianopel, maar kwam daar in een zodanige toestand te verkeren, dat hij in allerijl over de Balkan terug moest indien de Turken het maar veertien langer zouden kunnen uithouden. Hij had slechts 20.000 man, waarvan een kwart aan de pest leed. Toen wist het Pruisische gezantschap in Constantinopel door leugenachtige rapporten over de dreigende, in werkelijkheid totaal onmogelijke Russische opmars de vrede tot stand te brengen en de Russische veldheer, om in Moltkes woorden te spreken, te redden

‘uit een situatie, die misschien slechts enkele dagen langer had mogen duren om hem van de hoogte van de zege in de afgrond

• In de ‘Time’ ingelast: een man, die brutoheid voor energie en nukkige eigenzinnigheid voor wilskracht aanzag, een natuur “

•• In de ‘Time’ ingelast: de bevelhebber van het Russische leger

van de ondergang te storten' (Moltke, 'Der russisch-tiirkische Feldzug', blz. 390).

In elk geval leverde de vrede hei; Russische rijk de Donau- mondingen op, een stuk gebied in Azië en telkens nieuwe voorwendfels om zich te mengen in de aangelegenheden van de Donau-provincies.⁶² Deze werden van nu af aan tot aan de Krim- oorlog de karczma zajezdna voor de Russische troepen, waarvan ze gedurende deze periode slechts zelden vrij waren.

Voordat deze voordelen verder uitgebuit konden worden, brak de Juli-revolutie uit.⁶³ Nu werden de liberale frasen van de Russische agenten voor een poosje opgeborgen; het was alleen nog zaak de 'legitimiteit' te beschermen. Er werd een veldtocht van de Heilige Alliantie tegen Frankrijk voorbereid — toen brak de Poolse opstand uit en hield Rusland voor een jaar in toom; op die manier redde Polen voor de tweede keer de Europese revolutie door zichzelf op te offeren.⁶⁴

Ik laat de Russisch-Turkse betrekkingen in de periode van 1830 tot 1848 voor wat ze zijn. Ze waren belangrijk doordat Rusland voor het eerst als beschermer van Turkije tegen zijn rebellerende vazal Mechmed Ali van Egypte kon optreden, 30.000 man ter beveiliging van Constantinopel naar de Bosporus kon sturen en Turkije door het verdrag van Hunkiar-Iskelessi voor een reeks van jaren in feite onder Russisch gezag kon plaatsen⁶⁵; doordat het Rusland voorts gelukte in 1840 een dreigende Europese coalitie tegen zichzelf door het verraad van Palmerston plotseling om te keren in een coalitie tegen Frankrijk⁶⁶ en doordat het de Donau- provincies door een aanhoudende bezetting en uitbuiting van de* boeren, alsmede door de bojaren te lokken met het Règlement organique⁶ (zie Marx, 'Het Kapitaal', dl. I, hst. 8)**, kon voor-

'In de 'Time': (in plaats van: uitbuiting van de) inkwartiering van zijn soldaten bij de

* In de 'Time' staat in plaats van het tussen haakjes staande de volgende voetnoot: Een codex voor de plattelandsbevolking, die de bojaren — de

bereiden op annexatie. Deze periode was evenwel in hoofdzaak gewijd aan het veroveren en russificeren van de Kaukasus, hetgeen na een strijd van twintig jaar eindelijk gelukte.

Een ernstig ongeluk trof ondertussen de diplomatie van de tsaar: Toen grootvorst Konstantin op 29 november 1830 voor de Poolse opstandelingen uit Warschau moest vluchten, viel hun diens gehele diplomatieke archief, originele telegrammen van de minister van buitenlandse zaken* en ambtelijke afschriften van alle belangrijke telegrammen van de gezanten in handen. Het hele gedoe van de Russische diplomatie uit de jaren 1825 tot 1830 was blootgelegd.** De Poolse regering zond deze telegrammen via graaf Zamoyski naar Engeland en Frankrijk en op instigatie van Willem IV van Engeland werden ze in 1835 door David Urquhart in 'Portfolio'⁶⁹ gepubliceerd. Deze 'Portfolio' is nog altijd een aan de voornaamste bronnen, en in elk geval de meest onbetwistbare, voor de geschiedenis van de intriges, door middel waarvan het tsarisme de naties van het westen tegen elkaar trachtte op te nitsen, ten einde ze als gevolg van deze verdeeldheid alle te overheersen.

De Russische diplomatie had nu al zo vele Westeuropese revoluties niet alleen zonder averij, maar ook met direct profijt doorstaan, dat zij in staat was het uitbreken van de Februari - revolutie van 1848 te begroeten als een uitermate gunstige gebeurtenis. Dat de revolutie zich tot Wenen uitbreidde en daardoor niet alleen de voornaamste tegenstander van Rusland, Metternich, deed verdwijnen, maar ook de Oostenrijkse Slaven — deze waar- grondbezittersaristocratie van het land — het grootste deel van de arbeidstijd van de boer ter beschikking stelde, en wel zonder enige vorm van betaling. Zie nader hierover Karl Mant, 'Het Kapitaal', hfdst. X, blz. 218—222 van de Engelse uitgave.⁶⁸

• Nesse Irode

** In de 'Time': Het hele gedoe van de Russische diplomatie en alle in de jaren 1825 tot 1830 gesponnen intriges waren blootgelegd.

schijnlijke bondgenoten van het tsarisme — uit hun sluimering wackerschudde; dat ze Berlijn in haar greep kreeg en daardoor de alles willende maar niets kunnende Frederik Willem IV van zijn onafhankelijkheidsbegeerten jegens Rusland genas — wat kon er meer welkom zijn? Rusland was voor elke besmetting gevrijwaard en Polen was dermate sterk bezet, dat het zich niet kon verroeren. En toen de revolutie zich nu zelfs tot in de Donau-provincies ging uitbreiden,⁷⁰ had de Russische diplomatie wat ze wilde: een voorwendsel om opnieuw Moldavië en Walachije binnen te trekken ten einde de orde te herstellen en de Russische heerschappij hier steeds meer te versterken.

Daar bleef het niet bij. Oostenrijk, de taaiste en hardnekkigste tegenstander van Rusland aan de grenzen van het Balkanshier- eiland, was door de opstand in Hongarije en Wenen aan de rand van de ondergang gebracht. Een overwinning van de Hongaren stond echter gelijk met het opnieuw uitbreken van de Europese' revolutie, en de talrijke Polen in het Hongaarse leger stonden er borg voor, dat deze revolutie niet weer halt zou houden bij de Poolse grens. Toen speelde Nicolaas voor de grootmoedige. Hij liet zijn legers in Hongarije binnenvallen, verpletterde de Hongaarse legers met groot vertoon van macht en bezegelde daarmee de nederlaag van de Europese revolutie. En toen Pruisen nog altijd pogingen in het werk stelde om de revolutie te benutten voor het uiteenscheuren van de Duitse Bond en het ondergeschikt maken van althans de kleine staten in Noord-Duitsland onder de Pruisische hegemonie, ontbood Nicolaas Pruisen en Oostenrijk voor zijn rechterstoel in Warschau en besliste ten gunste van Oostenrijk.⁷¹ Pruisen werd als dank voor zijn jarenlange onderwerping aan Rusland op smadelijke wijze verootmoedigd, omdat het gedurende een moment blijk gegeven had van een zwakke neiging tot verzet. De kwestie van Sleeswijk-Holstein besliste Nicolaas eveneens tegen Duitsland en hij stelde Christiaan van Glicksburg tot erfgenaam van de Deense troon aan, nadat hij zich van diens bruikbaarheid voor de tsaristische doeleinden had

overtuigd.⁷² Niet alleen Hongarije, maar heel Europa lag aan de voeten van de tsaar, en wel rechtstreeks als gevolg van de revolutie. Had de Russische diplomatie geen gelijk, wanneer ze in stilte enthousiast was voor revoluties in het westen?

Maar toch was de Februari-revolutie de eerste doodsklok van het tsarisme. De kleine ziel van de bekrompen Nicolaas kon het onverdiende geluk niet verwerken; hij had te veel haast om tegen Constantinopel op te trekken; de Krimoorlog brak uit; Engeland en Frankrijk kwamen Turkije te hulp, Oostenrijk brandde van begeerte d'étonner le monde par la grandeur de son ingratitude.⁷³ Want Oostenrijk wist, dat als dank voor de hulp in de strijd tegen Hongarije en voor het oordeel van Warschau zijn neutraliteit of zo mogelijk hulpverlening werd verwacht ten aanzien van Russische veroveringen aan de Donau, die gelijk stonden met de omsingeling 'an Oostenrijk door Rusland vanaf Krakau tot Orsova en Semlin Zemun - *vert.*). En dit keer had Oostenrijk, wat anders nooit voor-Kwam, de moed er een eigen mening op na te houden.

De Krimoorlog was één enkele kolossale komedie van vergissingen, waarbij men zich elk moment afvraagt: wie is hier de bedrogene? Maar deze komedie kostte ongetelde schatten en ruim een miljoen mensenlevens. Nauwelijks waren de eerste geallieerde troepen in Bulgarije geland of de Oostenrijkers rukten de Donau- provincies binnen en de Russen trokken zich over de Proeth terug. Oostenrijk had zich daarmee aan de Donau tussen de beide oorlogvoerenden geschoven; het verder voortzetten van de oorlog op dat gebied was alleen met zijn toestemming mogelijk. Maar voor een oorlog aan de westgrens van Rusland was Oostenrijk wel te krijgen. Oostenrijk wist, dat Rusland het zijn brutale ondankbaarheid nimmer zou vergeven; Oostenrijk was dan ook bereid zich met de geallieerden te verbinden, maar alleen voor een serieuze oorlog, die Polen zou herstellen en de Russische westgrens aanzienlijk zou terugschuiven. Zulk een oorlog moest ook Pruisen, over het gebied waarvan Rusland al zijn aanvoer betrok, in het bondgenootschap betrekken; een Europese coalitie zou Rusland

zowel cc land als te water hebben geblokkeerd en met zulke superieure krachten hebben aangevallen, dat aan de overwinning geen enkele twijfel zou hebben bestaan.

Dit echter was geenszins de bedoeling van Engeland en Frankrijk. Beide waren integendeel blij, dat ze door het optreden van Oostenrijk van elk gevaar van een serieuze oorlog waren gevrijwaard. Wat Rusland wenste — dat de geallieerden naar de Krim trokken om zich daar vast te bijten —, werd door Palmerston voorgesteld en bodewijk Napoleon pakte zeer verheugd met beide handen aan. Vanuit de Krim op te rukken naar het binnenland van Rusland zou strategische waanzin zijn geweest. Op die manier was de oorlog gelukkig in een schijnoorlog omgezet en waren de voornaamste betrokkenen allen tevredengesteld. Maar tsaar Nicolaas kon het op de duur niet verkroppen, dat vijandelijke troepen zich op de zoom van zijn rijk op Russische bodem nestelden; voor hem werd de schijnoorlog al spoedig weer een ernstige oorlog. Wat evenwel voor een schijnoorlog zijn gunstigste terrein vormde, was vóór een serieuze oorlog zijn gevaarlijkste terrein. Ruslands kracht in de verdediging — de ontzaglijke uitgestrektheid van zijn dunbevolkt, onbegaanbaar, aan hulpbronnen arm gebied — keerde zich tegen Rusland zelf, zodra Nicolaas al zijn strijdkrachten op Sebastopol concentreerde, dit ene punt in zijn periferie. De Zuid-russische steppen, die het graf van de aanvaller hadden moeten worden, werden het graf van de Russische legers, die door Nicolaas met de hem eigen wreeddomme meedogenloosheid het ene na het andere — op het laatst midden in de winter — naar de Krim werden gedreven. En toen de laatste, haastig bij elkaar geraapte, nauwelijks met het meest nodige uitgeruste en op een ellendige manier verzorgde legerkolonne tijdens de mars wel twee derde van haar sterkte had verloren — hele bataljons kwamen in de sneeuwstorm om — en de rest niet bij machte was de vijand ook maar op serieuze wijze aan te vallen, stortte het opgeblazen leeghoofd Nicolaas jammerlijk in elkaar en ontvluchtte de gevolgen van zijn Caesar-waanzin door gif in te nemen.

De vrede, die zijn opvolger* nu met de grootste spoed sloot, viel nog heel schappelijk uit.⁷⁴ De gevolgen van de oorlog in het binnenland waren echter des te groter. Ten einde in het binnenland absoluut te kunnen heersen, moest het tsarenbewind ten aanzien van het buitenland meer dan onoverwinnelijk zijn, moest het ononderbroken zegevierend en in staat zijn de onvoorwaardelijke gehoorzaamheid te belonen met een chauvinistische overwinningroes, met telkens nieuwe veroveringen. En nu was het tsarenbewind op een ellendige manier ineengezakt, en dat nog wel in zijn uiterlijk meest imposante gestalte; het had Rusland voor het oog van de wereld en daarmee zichzelf voor het oog van Rusland geblameerd. Een ontzaglijke ontnuchtering was het gevolg. Het Russische volk was door de kolossale offers van de oorlog te zeer opgeschrikt, de tsaar had te veel een beroep op zijn toewijding moeten doen dan dat het zonder meer in de passiviteit van het gedachteloos gehoorzamen teruggebracht kon worden. Want langzamerhand had ook Rusland zich economisch en intellectueel verder ontwikkeld; naast de adel stonden nu de loten van een tweede beschaafde klasse, die van de bourgeoisie. Kortom, de tsaar moest de liberaal spelen, maar deze keer *op binnenlands gebied*. Daarmee echter was het begin gegeven van een interne geschiedenis van Rusland, voor een beweging van de geesten in de natie zelf en voor de afspiegeling daarvan: een, zij het ook nog zo zwakke, openbare mening, die zich meer en meer deed gelden en steeds minder geringgeschat kon worden. Daarmee ontstond voor de tsaristische diplomatie de vijand, waaraan ze te gronde moet gaan. Want een dergelijke diplomatie is alleen mogelijk zolang het volk absoluut passief blijft, geen andere wil kent dan die van de regering, geen ander beroep heeft dan dat van soldaat en van het opbrengen van belastingen voor het ten uitvoer brengen van de doeleinden van de diplomaten. Zodra Rusland een interne ontwikkeling en daarmee een interne partijstrijd heeft, is

• Alexander II

het veroveren van een constitutionele vorm, waarin deze partijstrijd zonder gewelddadige schokken kan worden uitgevochten, slechts een kwestie van tijd. Dan is echter ook de Russische veroveringspolitiek, zoals we die tot nu toe kennen, een zaak van het verleden; de onveranderlijke vastheid van het diplomatieke doel gaat in de worsteling van de partijen om de heerschappij verloren; het is gedaan met het onvoorwaardelijk beschikken over de krachten van de natie — Rusland blijft moeilijk aan te vallen en relatief even zwak in de aanval, maar wordt voor het overige een Europees land net als de andere, en de geheel eigen kracht van zijn tot nu toe beoefende diplomatie is voor altijd gebroken.

La Russie ne boude pas, elle se recueille,⁷⁵ zei kanselier Gortsjakow na de oorlog. Hij wist zelf niet welk een waar woord hij sprak. Hij sprak alleen over het diplomatieke Rusland. Maar ook het niet-officiële Rusland kwam tot inkeer. En dit tot inkeer komen (Tecueillement) werd door de regering zelf ondersteund. De oorlog had bewezen, dat Rusland spoorwegen en een grote industrie nodig had, alleen al uit zuiver militaire overwegingen. Zodoende zette de regering zich er toe een Russische kapitalistenklasse op te kweken. Zo'n klasse kan echter niet bestaan zonder een proletariaat, en om de elementen daarvan te scheppen moest de zogenaamde bevrijding van de boeren plaatshebben; de boer betaalde zijn persoonlijke vrijheid met de overdracht van het beste deel van zijn grondbezit aan de adel. Wat ervan voor hem overbleef was te veel om te sterven en te weinig om van te leven. Terwijl op die manier de obsjtsjina* van de Russische boer bij de wortel werd aangetast, werd tegelijkertijd de nieuwe grote bourgeoisie door middel van spoorwegprivileges, beschermende douanerechten en andere tegemoetkomingen als een kasplantje opgekweekt en werd zodoende in stad en land een volledige

' In de 'Time' wordt hier naar de volgende voetnoot verwezen: De zichzelf besturende Russische boerengemeente.

sociale revolutie ingeleid, die de geesten, nu ze eenmaal in beweging waren gebracht, niet weer tot rust liet komen. De jonge bourgeoisie weerspiegelde zich in een liberaal-constitutionele beweging, het pas ontstane proletariaat in een beweging die men gewoonlijk nihilisme noemt. Dat waren de werkelijke gevolgen van Ruslands recueillement.

Vooralsnog scheen de diplomatie niet te merken welke tegenstander voor haar in het binnenland was komen opzetten. Integendeel, ze scheen naar buiten uit de ene zege na de andere te behalen. Op het congres van Parijs in 1856 speelde Orlov de veelbegeerde hoofdrol; in plaats van offers te brengen behaalde hij nieuwe successen; de door Engeland voor zich opgeëiste en door Rusland sedert Catharina bestreden oorlogsrechten ter zee werden definitief afgeschaft en er werd een Russisch-Franse alliantie tegen Oostenrijk gegrondvest.⁷⁶ Deze werd in 1859 effectief, toen Lodewijk Napoleon zich ertoe ging lenen zich aan Oostenrijk op Rusland te wreken. Aan de gevolgen van de Russisch-Franse overeenkomsten, die Mazzini destijds onthulde en volgens welke ingeval van een langdurig verzet een Russische grootvorst kandidaat gesteld zou worden voor de troon van een onafhankelijk Hongarije — aan deze gevolgen wist Oostenrijk te ontkomen door snel vrede te sluiten. Maar sinds 1848 gooiden de volken roet in het eten van de diplomatie. Italië werd, tegen de wil van de tsaar en van Lodewijk Napoleon in, onafhankelijk en verenigd.⁷⁷

De oorlog van 1859 had ook Pruisen opgeschrikt. Het had zijn leger nagenoeg verdubbeld en een man aan het roer geplaatst, die het tegen de Russische diplomatie tenminste op één punt kon opnemen: de meedogenloosheid met betrekking tot de te gebruiken middelen. Die man was Bismarck. Tijdens de Poolse opstand van 1863 trok hij tegenover Oostenrijk, Frankrijk en Engeland op een theatrale wijze partij voor Rusland en deed hij alles om dit aan de overwinning te helpen.⁷⁸ Dit had voor hem tot gevolg, dat de tsaar in de kwestie-Sleeswijk-Holstein zijn gebruikelijke politiek ontrouw werd; in 1864 werden met

toestemming van de tsaar de hertogdommen van Denemarken losgescheurd.⁷⁹ Toen kwam de Pruisisch-Oostenrijkse oorlog van 1866; de tsaar verheugde zich hier weer in de hernieuwde tuchting van Oostenrijk en in de groeiende macht van Pruisen, de enige trouwe vazal — trouw zelfs na de trappen die het in 1849/1850 had gekregen. De oorlog van 1866 had de Duits-Franse oorlog van 1870 tot gevolg en wederom koos de tsaar de kant van zijn Pruisische ‘Djadja Molodets’;⁸⁰ hij hield Oostenrijk rechtstreeks in toom en beroofde zodoende Frankrijk van zijn enige bondgenoot die het van een volledige nederlaag kon redden. Maar zoals Louis Bonaparte in 1866, werd Alexander in 1870 door de snelle successen van de Duitse wapens gefopt. In plaats van een langdurige, beide strijdende kanten bijkans ten dode uitputtende oorlog, kwamen de snelle slagen, die het bonapartistische keizerrijk in vijf weken tijd ten val en zijn legers gevankelijk naar Duitsland brachten.

Er was destijds maar één plek in Europa waar de toestand juist werd begrepen, en dat was in de Algemene Raad van de Internationale Arbeiders-Associatie. Op 9 september 1870 vaardigde deze een manifest uit, waarin een parallel werd getrokken tussen 1866 en 1870.* Volgens dit manifest was de oorlog van 1866 met instemming van bodewijk Napoleon gevoerd; maar de overwinningen en de vergroting van Pruisens macht waren voldoende geweest om Frankrijk onmiddellijk in een vijandige positie t.o.v. Pruisen te manoeuvreren. Op gelijke manier zouden de nieuwe successen van 1870 en de daarmee verbonden nieuwe opvoering van de Pruisisch-Duitse macht de Russische tsaar, alhoewel hij

* In de ‘Time’ wordt in plaats van de hier volgende samenvatting de desbetreffende passage uit het ‘Tweede adres van de Algemene Raad over de Duits-Franse oorlog’ geciteerd; deze passage begint met de woorden: ‘Juist zoals in 1865 tussen Louis Bonaparte en Bismarck wederzijds beloften werden gedaan’ en eindigt: ‘op een *rassenoorlog* tegen de verbonden rassen der Slaven en Romanen’ *IpXtKarl Marx*, ‘De burgeroorlog in Frankrijk’, Pegasus, Amsterdam 1971, blz. 40/41).

Duitsland tijdens de oorlog diplomatiek had ondersteund, tot vijandschap tegenover Duitsland dwingen. De noodzakelijke voorwaarde van Ruslands overheersende invloed in Europa is zijn traditionele macht over Duitsland, die thans gebroken was. Op een moment, waarop in Rusland zelf de revolutionaire beweging een dreiging begint te worden, kan de tsaar dit verlies aan prestige in het buitenland niet hebben. En als Duitsland dan nog door het annexeren van Elzas-Lotharingen Frankrijk in de armen van Rusland drijft, moet het zich ofwel tot het duidelijke werktuig van Russische veroveringsplannen lenen ofwel zich, na een korte rustpauze, voorbereiden op een oorlog tegen Rusland en Frankrijk tegelijkertijd, een oorlog die gemakkelijk kan ontaarden in een rassenoorlog tegen de verbonden Slaven en Romanen.

Het nieuwe Duitse Rijk deed Rusland het genoegen Elzas-Lotharingen van Frankrijk los te scheuren⁸⁷ en daardoor inderdaad Frankrijk in de armen van Rusland te jagen. De diplomatie van de tsaar bevond zich nu in de benijdenswaardige positie, dat ze de beide door deze losscheuring eikaars doodsvijand geworden landen, Frankrijk en Duitsland, van Rusland afhankelijk wist. Deze gunstige situatie werd wederom uitgebuit voor een mars op Tsaregrad, voor de Turkse oorlog van 1877. Na aanhoudende gevechten kwamen de Russische troepen in januari 1878 tot voor de poorten van de Turkse hoofdstad; daarop verschenen vier Engelse pantserschepen in de Bosporus en dwongen de Russen in het zicht van de torens van de Sofiakerk halt te houden en hun vredesplan van San Stefano ter herziening voor te leggen aan een Europees congres.⁸²

Desondanks was er — schijnbaar — een ontzaglijk succes behaald. Roemenië, Servië en Montenegro door Rusland vergroot en onafhankelijk gemaakt, en vandaar bij Rusland in de schuld staand; het vestingsvierkant tussen Donau en Balkan, dit sterke bolwerk van Turkije,⁸³ voorlopig vernietigd; de laatste schans van Constantinopel, de Balkan, aan de Turken ontruikt en ontwapend; Bulgarije en Oost-Roemelië schijnbaar Turkse, in werkelijkheid

Russische vazalstaten; het verlies aan gebied in Bessarabië van 1856 weer goedge maakt; in Armenië nieuwe belangrijke posities veroverd; Oostenrijk door de bezetting van Bosnië tot medeschuldige gemaakt aan de deling van Turkije en tot noodzakelijke tegenstander van elk streven van Servië naar onafhankelijkheid en eenwording; Turkije tenslotte door het verlies van gebieden, door uitputting en een niet op te brengen oorlogsschatting volledig afhankelijk gemaakt van Rusland, in een positie gebracht, waarin het volgens Russische, volstrekt juiste opvatting de Bosporus en de Dardanellen alleen nog voorlopig voor Rusland in bewaring hield. Het scheen dus alsof Rusland slechts het moment behoefde te kiezen, waarop het zijn grote einddoel, Constantinopel, 'la clef de notre maison'⁸⁴, in bezit zou believe te nemen.

In werkelijkheid echter zag het er toch wel heel anders uit. Had Elzas-Lotharingen Frankrijk in de armen van Rusland gedreven, de mars op Constantinopel en de Vrede van Berlijn joegen Oostenrijk in de armen van Bismarck. En daarmee veranderde de hele situatie weer. De grote militaire mogendheden van het vasteland werden verdeeld in twee grote, elkaar bedreigende kampementen: Rusland en Frankrijk aan deze, Duitsland en Oostenrijk aan gene kant. De kleinere staten moeten zich wel rond deze beide groeperen. Dat betekent evenwel, dat het Russische tsarenbewind de laatste grote stap niet kan doen, Constantinopel niet echt in bezit kan nemen zonder een wereldoorlog met tamelijk gelijk verdeelde kansen, waarvan de uiteindelijke beslissing waarschijnlijk niet zal afhangen van de beide partijen, die met de strijd beginnen, maar van Engeland. Want een oorlog, waarin Oostenrijk en Duitsland tegen Rusland en Frankrijk vechten, snijdt het gehele westen af van de Russische toevoer van graan over land. Alle landen van het westen leven echter alleen door graantoevoer vanuit het buitenland. Die zou dus alleen over zee kunnen geschieden, en Englands overwicht ter zee veroorlooft het zowel van Frankrijk als van Duitsland ook deze toevoer af te snijden, dus zowel het ene als het andere uit te hongeren, al naar gelang het

de ene of de andere zijde kiest.' Maar om Constantinopel vechten in een wereldoorlog, waarin Engeland de doorslag geeft — dat is nu precies de situatie, aan het vermijden waarvan de Russische diplomatie nu al honderdvijftig jaar lang heeft gewerkt. Een nederlaag dus."

• In de 'Time' is hier de volgende voetnoot aangebracht: Engeland zou het in een conventionele oorlog tegen een of twee continentale mogendheden zonder de zeerechten kunnen stellen, die het gedurende zo lange tijd voor zichzelf had opgeëist en tenslotte met de Deklaratie van Parijs van 1856 had opgegeven. Zelfs in geval van een zeeblokkade zouden deze mogendheden in ons tijdperk van de spoorwegen door neutrale buurlanden steeds elke gewenste aanvoer over land geleverd kunnen krijgen; op dit gebied was juist de voornaamste dienst gelegen, die Pruisen tijdens de Krimoorlog aan Rusland leverde. Maar in een Europese oorlog, zoals die thans dreigt, zou het gehele continent in vijandige groepen zijn verdeeld. Handhaving van de neutraliteit zou op de duur ónmogelijk worden; de handel tussen de landen over land zou bijna volledig, zo niet volkomen onderbroken worden. Onder zulke omstandigheden zou Engeland er spijt van kunnen krijgen dat het zijn zeerechten heeft opgegeven. Aan de andere kant evenwel zou een dergelijke oorlog de gehele kracht en doeltreffendheid van Engeland's superioriteit ter zee openbaren, en meer zou eigenlijk helemaal niet nodig zijn.

** In de 'Time' is hier de volgende alinea ingelast: Het is de diplomaten in St. Petersburg niet ontgaan hoe belangrijk het is een eventueel verzet van Engeland tegen het zich definitief vastzetten van Rusland op de Bosporus te doorkruisen. Na de Krimoorlog en in het bijzonder na de Indische opstand van 1857⁸⁵ werd de verovering van Toerkestan, waartoe in 1840 al eens een poging was gedaan,⁸⁶ een dringende taak. Met de verovering van Tasjkent in 1865 schiep Rusland zich een steunpunt aan de Jaxartes; in 1868 werd Samarkand, in 1875 Kokand geannexeerd en de kanaten Boechara en Khiwa werden als vazal aan Rusland onderworpen. Daarop begon vanuit de zuidoostelijke hoek van de Kaspische Zee het moeizame opdringen in de richting van Merw; in 1881 werd Gcok-Tcpe, de eerste belangrijke voorpost in de woestijn, ingenomen, in 1884 kapituleerde Merw, en thans sluit de Transkaukasische spoorlijn het gat in de Russische verbindinglijn tussen Michailowsk aan de Kaspische Zee en Tsjardshou aan de Oxus. De tegenwoordige positie van de Russen in Toerkestan is echter nog lang geen betrouwbare en toereikende basis voor een aanval op Indië. Ze houdt echter in elk geval het grote gevaar van een toekomstige invasie in en is de oorzaak van een permanente onrust onder de inheemse bevolking. Zolang de Engelse heerschappij in Indië

Een feit is dat ook de alliantie met een republikeins Frankrijk, waarvan de regerende personen aan een voortdurende aflossing onderhevig zijn, voor het tsarisme geenszins zeker is en nog minder in overeenstemming is met zijn hartewensen. Alleen een gerestaureerde Franse monarchie zou voldoende waarborgen kunnen bieden als een bondgenote in een vreselijke oorlog, zoals die thans alleen maar mogelijk is. Vandaar dat het tsarenbewind ook sinds vijf jaar de Orléans onder zijn zeer bijzondere hoede heeft genomen; ze hebben zich met hem moeten verzwageren, doordat ze ingetrouwd zijn in de Deense koningsfamilie, deze Russische voorpost aan de Sont. En om de restauratie van de op die manier eveneens tot een Russische voorpost geavanceerde Orléans in Frankrijk voor te bereiden, werd gebruik gemaakt van generaal Boulanger, wiens eigen aanhangers in Frankrijk zich er op beroemen, dat de geheimzinnige bron van de door hen met ^o kwistige hand uitgedeelde gelden niemand anders is dan de Russische regering, die hun voor hun campagne *vijftien miljoen franc* ter beschikking heeft gesteld.⁸⁷ Rusland mengt zich dus wederom in de binnenlandse aangelegenheden van de westelijke landen, dit keer onverhuld als steunpunt van de reactie, en speelt

geen eventuele mededinger ontmoette, konden zelfs de opstand van 1857 en de afschrikwekkende onderdrukking ervan als gebeurtenissen worden beschouwd, die in laatste instantie de Engelse heerschappij versterken. Maar als een Europese militaire macht van de eerste orde zich in Toerkestan vestigt, Perzië en Afghanistan door dwang of overreding tot haar vazallen maakt en langzaam maar zeker opdringt in de richting van de Hindoe-Koesj en het Soeleimangebergte, gaat de zaak er al heel anders uitzien. De Britse heerschappij houdt op voor Indië een onherroepelijk noodlot te zijn; voor de inheemse bevolking doet zich een tweede alternatief open; wat door geweld is geschapen, kan ook door geweld vernietigd worden; en wanneer Engeland thans ook tracht Rusland de weg naar de Zwarte Zee te versperren, zal Rusland er op uit zijn Engeland in Indië onaangenaamheden te berokkenen. Maar hoe het ook zij — Engeland heeft een dusdanige macht ter zee, dat het in een algemene oorlog, zoals die thans voor de deur schijnt te staan, Rusland nog altijd bij verre na meer schade kan berokkenen dan Rusland aan Engeland.

het ongeduldige chauvinisme van de Franse bourgeois uit tegen de revolutionaire geest van de Franse arbeiders.

In het algemeen blijkt sinds 1878 pas goed hoe zeer de positie van de Russische diplomatie zich heeft verslechterd, sedert de volken het zich meer en meer veroorloven mee te praten, en wel met succes. Zelfs op het Balkanschiereiland, waar Rusland ex professo* als bevrijder van de volken optreedt, wil het niet meer lukken. De Roemenen hebben uit dank, dat ze de Russen bij Plewna de overwinning pas mogelijk hebben gemaakt,⁸⁸ hun stuk van Bessarabië weer moeten afstaan en ze zullen zich denkelijk niet aan het lijntje laten houden door toekomstbeloften inzake Zevenburgen en de Banaat. De Bulgaren zijn de bevrijding op tsarenmanier hartgrondig beu geworden als gevolg van de tsaristische agenten, die ze op hun dak gestuurd hebben gekregen; alleen de Serviërs en op z'n hoogst de Grieken zijn nog niet kopschuw gemaakt — beide omdat ze buiten het directe schootsveld richting Constantinopel liggen. De Oostenrijkse Slaven, die de tsaar zich geroepen heeft gevoeld van de Duitse onderdrukking te bevrijden, hebben sedertdien althans in het Cisleithaanse deel van het rijk ^{a9} zelf de heerschappij uitgeoefend. De frase van de bevrijding der volken** door de almachtige tsaar heeft afgedaan en kan op zijn hoogst nóg op Kreta en Armenië toegepast worden, en daarmee sorteert men in Europa zelfs bij Engelse christelijk-vrome liberalen geen effect meer; wegens Kreta en Armenië riskeert zelfs de bewonderaar van de tsaar Gladstone geen Europese oorlog meer, sinds de Amerikaan Kennan de laaghartigheden in het openbaar heeft gebracht,⁹⁰ waarmee het tsarisme elk spootje van verzet in het eigen rijk onderdrukt. * * *

En hier komen we bij de kern van de zaak. De binnenlandse

• beroepsmatig

•• In de 'Time': bevrijding van de onderdrukte christelijke volken

In de 'Time' ingelast: sinds het doodranselen van mevrouw Sihida en andere Russische 'gruweldaden' bekend zijn

ontwikkeling van Rusland sedert 1856 heeft, ondersteund door de politiek van de regering, effect gesorteerd; de sociale revolutie heeft reusachtige vooruitgang geboekt; Rusland verwestelijkt met de dag meer; de grote industrie, de spoorwegen, de verandering van alle betalingen in natura in betalingen in geld en daarmee de ontbinding van de oude grondslagen van de samenleving ontwikkelen zich met toenemende snelheid. In dezelfde verhouding ontwikkelt zich echter ook de onverdraaglijkheid van het absolute tsarenbewind met de in wording zijnde nieuwe maatschappij. Er vormen zich oppositiepartijen, constitutionele zowel als revolutionaire, die de regering slechts door vergrote wreedheid de baas kan worden. En de Russische diplomatie ziet met ontzetting de dag naderbijkomen, waarop het Russische volk een woordje zal meepraten en waarop het regelen van zijn eigen binnenlandse aangelegenheden het de tijd en de lust zal ontnemen zich met zulke kinderlijke dingen bezig te houden als de verovering van Constantinopel, van Indië en van de wereldheerschappij. De revolutie, die in 1848 bij de Poolse grens halt hield, klopt thans aan de deur van Rusland, en binnen heeft ze al bondgenoten genoeg, die alleen maar op de gelegenheid wachten haar de deur open te doen.

Wanneer men de Russische kranten leest zou overigens de mening kunnen postvatten, dat heel Rusland warm loopt voor de veroveringspolitiek van de tsaar; hier is alles chauvinisme, panslavisme, christenbevrijding van het Turkse, Slavenbevrijding van het Duits-Hongaarse juk, wat de klok slaat. Maar in de eerste plaats weet een ieder in welke boeien de Russische pers geketend ligt; in de tweede plaats heeft de regering dit chauvinisme en panslavisme sedert jaren in alle scholen gekweekt; en in de derde plaats drukt deze pers, als ze al een onafhankelijke mening vertolkt, alleen de stemming uit van de stedelijke bevolking, d.w.z. van de pas gevormde bourgeoisie, die natuurlijk belang heeft bij nieuwe veroveringen als uitbreidingen van de Russische markt. Deze stedelijke bevolking vormt in het gehele land evenwel een in

het niet verdwijnende minderheid. Zodra een nationale vergadering de ontzaglijke meerderheid van het Russische volk, de plattelandsbevolking, de gelegenheid geeft haar stem te verheffen, zal men heel andere dingen vernemen. De ervaringen, die de regering heeft opgedaan met de semstwo's* en die haar hebben gedwongen de semstwo's weer te annuleren,⁹ staan er borg voor dat een Russische nationale vergadering al heel gauw aan elke aandrang tot nieuwe veroveringen met kracht paal en perk zal moeten stellen, al was het alleen maar om de meest dringende moeilijkheden op binnenlands gebied te boven te komen.

*

De toestand in Europa wordt vandaag door drie feiten beheerst: 1. de annexatie van Elzas-Lotharingen bij Duitsland, 2. de drang van tsaristisch Rusland naar Constantinopel, 3. de in alle landen steeds vuriger ontbrandende strijd tussen proletariaat en bourgeoisie, waarvan de overal in opkomst zijnde socialistische beweging de thermometer is.

De beide eerste feiten bepalen de tegenwoordige groepering van Europa in twee grote legerkampen. De Duitse annexatie maakt Frankrijk tot bondgenoot van Rusland tegen Duitsland, de tsaristische bedreiging van Constantinopel maakt Oostenrijk en zelfs Italië tot bondgenoten van Duitsland. Beide kampen bewapenen zich voor een beslissende strijd, voor een oorlog zoals de wereld er nog geen heeft gezien, waarbij tien tot vijftien miljoen strijders gewapend tegenover elkaar zullen staan. Slechts twee omstandigheden hebben tot dusverre het uitbreken van deze verschrikkelijke oorlog verhinderd: ten eerste de weergaloos snelle ontwikkeling van de wapentechniek, die elk net uitgevonden geweermodel door nieuwe uitvindingen overvleugelt nog voordat

• In de 'Time' toegevoegd: (graafschapsraden)

het ook maar bij één leger kan worden ingevoerd, en ten tweede de volstreckte onberekenbaarheid van de kansen, de totale onzekerheid wie er uit deze reuzenstrijd tenslotte als overwinnaar te voorschijn zal komen.

Dit hele gevaar van een wereldoorlog verdwijnt op de dag, waarop de dingen in Rusland een keer nemen en het aan het Russische volk zal zijn toegestaan een dikke streep te halen door de traditionele veroveringspolitiek van zijn tsaren en zich bezig te houden met zijn eigen, uitermate in gevaar verkerende binnenlandse levensbelangen in plaats van met fantasieën inzake de wereldheerschappij.

Op die dag verliest Bismarck* al die bondgenoten tegen Frankrijk, die door de Russische dreiging in zijn armen gedreven zijn. Oostenrijk noch Italië heeft er dan nog het geringste belang bij voor Bismarck* de kastanjes uit het vuur van een Europese reuzenstrijd te halen. Het Duitse Rijk valt dan in de geïsoleerde positie terug, waar, zoals Moltke zegt, iedereen het vreest en niemand het lief heeft⁹², wat slechts het onvermijdelijke resultaat van zijn politiek is. Dan ook zal de wederzijdse toenadering van het voor zijn vrijheid strijdende Rusland en van het republikeinse Frankrijk evenzeer in overeenstemming zijn met de situatie van beide landen als ze ongevaarlijk is voor de toestand van Europa in zijn geheel, en dan zal ook Bismarck, of wie hem opvolgt, zich wel drie keer bezinnen alvorens een oorlog met Frankrijk te ontketenen, waarbij noch Rusland tegen Oostenrijk, noch Oostenrijk tegen Rusland hem in de flank dekt, waarbij beide zich zouden verheugen over elke hem toegebrachte nederlaag en waarbij het zeer de vraag is of hij het in zijn eentje met de Fransen zal kunnen klaarspelen. Dan zouden alle sympathieën aan de kant van Frankrijk zijn, dat in het ergste geval gevrijwaard zou zijn voor nog meer verlies van grondgebied. In plaats van aan te sturen

* In de 'Time': het Duitse Rijk

” In de 'Time': de Duitse keizer

op oorlog zou het Duitse Rijk waarschijnlijk het isolement al gauw zo ondraaglijk gaan vinden, dat het zou gaan zoeken naar een oprecht vergelijk met Frankrijk, en dan zou dat hele verschrikkelijke oorlogsgevaar uitgebannen zijn, *dan zou Europa 'kunnen ontwapenen* en Duitsland zou er het meest bij hebben gewonnen.

Op diezelfde dag verliest Oostenrijk zijn enige historische bestaansgrond, namelijk die van een barrière tegen een Russische opmars naar Constantinopel. Wordt de Bosporus niet langer van de kant van Rusland bedreigd, dan verliest Europa elk belang bij het voortbestaan van dit allegaartje van volkeren. Even onverschillig wordt dan de hele zogenaamde kwestie van de Oriënt, het voortbestaan van de Turkse heerschappij in Slavische, Griekse en Albanese streken en de strijd om het bezit van de toegang tot de Zwarte Zee, die dan door niemand meer tegen Europa gemonopoliseerd kan worden. Magyaren, Roemenen, Serviërs, Bulgaren, Arnauten*, Grieken** en Turken zullen dan eindelijk de gelegenheid krijgen zonder inmenging door vreemde machten hun wederzijdse twistpunten af te doen, hun afzonderlijke nationale gebieden wederkerig van elkaar af te grenzen en hun binnenlandse aangelegenheden naar eigen goeddunken te regelen. Met één klap wordt duidelijk dat de grote hinderpaal voor de autonomie en de vrije groepering van de volken en overblijfselen van volken tussen de Karpaten en de Egeïsche Zee niemand anders was dan het tsarisme, hetzelfde dat de voorgewende bevrijding van deze volken als dekmantel gebruikt voor zijn plannen inzake de wereldheerschappij.

Frankrijk wordt bevrijd uit de onnatuurlijke dwangpositie, waarin de alliantie met de tsaar het vastgeklemd heeft. Als de alliantie met de republiek de tsaar al tegenstaat, het verbond met de despoot, de knevelaar van Polen en Rusland, staat het Franse revolutionaire volk nog veel meer tegen. In een oorlog aan de kant

* Turks voor Albanese

*• In de 'Time' ingevoegd: Armeniërs

van de tsaar zou het Frankrijk ingeval van een nederlaag zijn verboden zijn grote, enig doeltreffende reddingsmiddel toe te passen, het geneesmiddel van 1793, de revolutie, het mobiliseren van alle krachten in het volk door schrik en revolutionaire propaganda in het land van de vijand te verspreiden; in zo'n geval zou de tsaar zich onmiddellijk verenigen met de vijanden van Frankrijk, daar de tijd sinds 1848 aanzienlijk is veranderd en de tsaar sedertdien ook in Rusland de terreur uit eigen aanschouwing heeft leren kennen. De alliantie met de tsaar is voor Frankrijk dan ook geen versterking, integendeel: op het moment van het grootste gevaar houdt deze alliantie zijn zwaard in de schede vast. Staat echter in Rusland voor de machtige tsaar een Russische nationale vergadering in de plaats, dan is de alliantie van het pas bevrijde Rusland met de Franse Republiek een vanzelfsprekende en natuurlijke zaak, dan bevordert zij de revolutionaire beweging in Frankrijk in plaats van die te belemmeren, dan is ze een winst voor het om zijn emancipatie strijdende Europese proletariaat. Dus ook Frankrijk heeft winst bij de val van de tsaristische alleenheerschappij.

Daarmee verdwijnen alle voorwendsels voor de waanzinnige bewapeningen, die heel Europa in een legerkamp veranderen en de oorlog bijna als een verlossing doen voorkomen. Zelfs de Duitse Rijksdag zou dan al spoedig een dam moeten opwerpen tegen de onophoudelijk groeiende eisen om geld voor oorlogsdoeleinden.

Het westen zou daarmee in de positie komen te verkeren, dat het zich, niet gestoord door afleidingsmanoeuvres en inmenging van buiten af, zou kunnen bezighouden met zijn tegenwoordige historische taak, nl. met het conflict tussen proletariaat en bourgeoisie en met het doen overgaan van de kapitalistische maatschappij in een socialistische.*

* In de 'Time' in plaats van het doen overgaan van de kapitalistische maatschappij in een socialistische: het oplossen van de daarmee verband houdende economische vraagstukken

De val van de tsaristische alleenheerschappij in Rusland zou dit proces evenwel ook rechtstreeks bespoedigen. Op de dag, waarop de tsaristische heerschappij ten val komt, deze laatste sterke vesting van de reactie van geheel Europa — op die dag waait in heel Europa een totaal andere wind. Want dat weten de reactionaire regeringen van Europa* heel precies: Ondanks al het gekrakeel met de tsaar wegens Constantinopel enz. kunnen er momenten komen, waarop zij hem Constantinopel, Bosporus, Dardanellen en alles wat hij nog meer verlangt in de schoot werpen, als hij hen maar tegen de revolutie beschermt. Op de dag dus, dat deze voornaamste burcht zelf overgaat in handen van de revolutie, is het gedaan met het laatste sprankje zelfvertrouwen en geborgenheid bij de reactionaire regeringen van Europa; ze zijn dan alleen op zichzelf aangewezen en zullen al spoedig ondervinden wat dat voor een verschil maakt. Misschien zouden ze in staat zijn hun legers binnen te laten trekken om de autoriteit van de tsaar te herstellen — welk een ironie van de wereldgeschiedenis!* *

- In de ‘Time’ in plaats van de reactionaire regeringen van Europa: de heren in Berlijn en Wenen
- In de ‘Time’ zijn in plaats van deze zin de volgende passages ingevoegd: Misschien zou de Duitse keizer zich laten verleiden om een leger erop uit te sturen om de autoriteit van de tsaar te herstellen — er zou voor hem geen betere weg bestaan voor het vernietigen van zijn eigen autoriteit.

Er kan geen twijfel over bestaan, dat Duitsland — geheel onafhankelijk van wat Rusland of Frankrijk zou kunnen doen — met snelle schreden een revolutie nadert. De laatste verkiezingen voor de Rijksdag hebben laten zien, dat de krachten van de Duitse socialisten elke drie jaar verdubbelen, dat de Duitse socialisten vandaag de sterkste partij in het keizerrijk zijn, de partij die van de in totaal zeven miljoen stemmen er 1.427.000 op zich heeft verenigd, en dat alle straf- en uitzonderingswetten niet bij machte zijn geweest haar opmars tegen te houden. De Duitse socialisten, die bereid zijn eventuele economische concessies van de jonge keizer aan de arbeidersklasse als een aan haar verschuldigde afbetaling te accepteren, zijn echter tegelijkertijd vastbesloten — en deze vastbeslotenheid is na tien jaren durende vervolgingen

Dit zijn de punten, op grond waarvan het westen van Europa in het algemeen en de Westeuropese arbeiderspartij in het bijzonder belang heeft, zeer sterk belang heeft bij de overwinning van de Russische revolutionaire partij en bij de val van het tsaristische absolutisme. Europa glijdt als op een schuin vlak met toenemende snelheid omlaag, in de richting van de afgrond van een wereldoorlog van tot dusverre ongekende omvang en heftigheid. Er is maar één ding dat hier een halt kan toeroepen, namelijk een verandering van systeem in Rusland. Dat die binnen enkele jaren moet komen, daaraan kan geen twijfel bestaan. Moge ze nog bijtijds komen, voordat het anders onvermijdelijke geschiedt.

Londen, eind februari 1890

onwrikbaarder dan ooit — de in 1848 op de Berlijnse barrikaden veroverde, maar voor een groot deel onder Manteuffel en Bismarck weer verloren gegane politieke vrijheid te heroveren. Zij weten, dat alleen deze politieke vrijheid hun de middelen zal geven om de economische bevrijding van de arbeidersklasse te bereiken. Ondanks bepaalde tekens die schijnbaar op het tegendeel wijzen, staan wij aan de vooravond van een strijd tussen de Duitse socialisten en de keizer, de vertegenwoordiger van het persoonlijke en vaderlijke gezag. In die strijd moet de keizer uiteindelijk de nederlaag lijden. De verkiezingsuitslagen tonen aan, dat de socialisten zelfs in de plattelandsdistricten snelle vooruitgang boeken, terwijl de grote steden zo goed als van hen zijn; en in een land, waar elke gezonde jongeman soldaat is, betekent dit de geleidelijke overgang van het leger naar het socialisme. Er behoeft in Rusland maar een plotselinge verandering van het systeem plaats te vinden om de uitwerking op Duitsland kolossaal te doen zijn; de crisis zou er door worden verhaast en de kansen van de socialisten zouden verdubbeld worden.

Het socialisme in Duitsland⁹³

Geschreven tussen 13 en 22 oktober 1891, de inleiding en het slotdeel in januari 1892.

Naar 'Die Neue Zeit' nr. 19, 10de jaargang, band 1, 1891—1892.

Het hiernavolgende is de vertaling van een artikel, dat ik op wens van onze Parijse vrienden in het Frans had geschreven voor de ‘Almanach du Parti Ouvrier pour 1892’. Tegenover zowel de Franse als de Duitse socialisten ben ik verplicht het ook in het Duits te publiceren. Tegenover de Franse, omdat in Duitsland bekend moet worden hoe onverholmen men met hen het geval kan bespreken, waarbij Duitse socialisten zeer beslist aan een oorlog, ook tegen Frankrijk, zouden deelnemen en hoe vrij *deze* Fransen zijn van het chauvinisme en de revanchezucht, die door alle burgerlijke partijen, van de monarchisten tot de radikalen, zo protserig ten toon worden gespreid. Tegenover de Duitse, omdat deze er recht op hebben van mij zelf op authentieke wijze te ervaren wat ik de Fransen over hen heb verteld.

Het spreekt vanzelf — ik herhaal het echter nog eens uitdrukkelijk — dat ik in dit artikel alleen uit mijn eigen naam spreek, geenszins echter uit naam van de Duitse partij. Daartoe hebben alleen de gekozen instanties, vertegenwoordigers en vertrouwenslieden van deze partij het recht. En daarenboven verbiedt mijn — in een arbeid van vijftig jaar verworven — internationale positie mij op te treden als vertegenwoordiger van deze of gene nationale socialistische partij, in tegenstelling tot de andere, al verbiedt ze me ook niet me eraan te herinneren, dat ik een Duitser ben, en trots te zijn op de positie, die onze Duitse arbeiders zich, voor alle anderen, hebben veroverd.

|

Het Duitse socialisme dateert van lang voor 1848. Aanvankelijk kon het bogen op twee onafhankelijke stromingen. Aan de ene

kant een zuivere arbeidersbeweging, afsplitsing van het Franse arbeiderscommunisme; daaruit ontstond, als een van haar ontwikkelingstrappen, het utopische communisme van Weiding. Daarnaast een theoretische beweging, voortgesproten uit het verval van Hegels filosofie; deze richting wordt meteen al bij voorbaat beheerst door de naam Marx. Het ‘Communistisch Manifest’ van januari 1848 markeert de samensmelting van beide stromingen, een samensmelting voltooid en bezegeld in de smeltoven van de revolutie, waar allen, arbeiders zowel als ex-filosofen, naar behoren hun man hebben gestaan.’

Na de nederlaag van de Europese revolutie in 1849 moest het socialisme in Duitsland zich beperken tot een geheim bestaan. Pas in 1862 plantte Lassalle, een leerling van Marx, opnieuw de socialistische vlag. Maar het was niet langer het stoutmoedige socialisme van het ‘Manifest’; wat Lassalle in het belang van de arbeidersklasse eiste was de oprichting van productiecoöperaties door middel van staatskrediet — een nieuwe uitgave van het program van de Parijse arbeidersfractie, die voor 1848 de zuiver republikeinse ‘National’ van Marrast aanhing, van een program dus, dat de zuivere republikeinen tegenover de ‘Organisatie van de Arbeid’ van Louis Blanc plaatsten.⁹⁴ Het socialisme van Lassalle was, zoals men ziet, zeer bescheiden. En toch markeert het het uitgangspunt van de tweede ontwikkelingstrap van het socialisme in Duitsland. Want het talent, de vurige ijver en de tomeloze energie van Lassalle slaagden er in een arbeidersbeweging in het leven te roepen, waarmee door positieve of negatieve, vriendschappelijke of vijandige banden al datgene verbonden is, wat gedurende tien jaren het Duitse proletariaat aan zelfstandig optreden heeft gepresteerd.”

Inderdaad: Kon het zuivere lassalleanisme, zoals het reilde en zeilde, de socialistische aanspraken bevredigen van de natie die het

’ In de Franse tekst: hun leven gelijkelijk in de waagschaal stelden

” In de Franse tekst: heeft bewogen

‘Manifest’ had voortgebracht? Dat was onmogelijk. En zo ontstond al spoedig, dank zij vooral de inspanningen van Liebknecht en Bebel, een arbeiderspartij, die de beginselen van het ‘Manifest’ van 1848 openlijk verkondigde.⁹⁵ Later, in 1867, drie jaar na de dood van Lassalle, verscheen ‘Het Kapitaal’ van Marx, en van de dag van zijn verschijnen af dateert het verval van het specifieke lassalleanisme. De opvattingen van het ‘Kapitaal’ werden hoe langer hoe meer gemeengoed van alle Duitse socialisten, van de lassalleanen niet minder dan van de anderen. Meer dan eens stapten hele groepen aanhangers van Lassalle met vliegende vaandels en slaande trom over naar de nieuwe partij van* de ‘Eisenachers’. Deze nam voortdurend in kracht toe, zodanig dat het al spoedig tot openlijke vijandelijkheden kwam tussen haar en de lassalleanen; en men sloeg zich het heftigst, zelfs met knuppels, om de oren juist op het moment dat er geen echt twistpunt tussen de strijdende partijen meer bestond, dat de beginselen, argumenten en zelfs de strijdmiddelen van de ene op alle wezenlijke punten samenvielen met die van de andere.

En dat was net het moment, waarop afgevaardigden van beide richtingen** in de Rijksdag naast elkaar zaten en de noodzaak van gemeenschappelijk optreden zich dubbel deed gevoelen. Tegenover de partijen van de orde*** werd de wederzijdse bestrijding van de socialisten eenvoudig belachelijk. De toestand werd ronduit ondraaglijk. Toen, in 1875, kwam het tot een samensmelting.⁹⁶ En sindsdien hebben de eertijds vijandige gebroeders één innig verbonden familie gevormd. En mocht er nog een hele kleine kans zijn geweest - om haar te scheuren, dan was Bismarck wel zo vriendelijk dit te voorkomen, doordat hij in 1878 het Duitse socialisme buiten de wet verklaarde door middel van zijn

* In de Franse tekst tussengevoegd: Bebel en Liebknecht, genaamd

** In de Franse tekst: socialistische fracties

In de Franse tekst: burgerlijke afgevaardigden

beruchte uitzonderingswet. De onpartijdig neerkomende hamerslagen van de vervolging smeedden Eisenachers en Lassalle-aanhangers definitief tot één gelijksoortige massa. En vandaag publiceert de Sociaal-democratische Partij met de ene hand een officiële uitgave van de werken van Lassalle,⁹⁷ terwijl ze gelijktijdig met de andere — en met hulp van de oude lassalleanen — de laatste sporen van het specifieke lassalleanisme uit haar program verwijdert.

Moet ik de wisselvalligheden, de strijd, de nederlagen en triomfen nog afzonderlijk opsommen, die onze partij in de loop van haar bestaan heeft doorgemaakt? Toen het algemeen stemrecht⁹⁸ voor haar de deur van de Rijksdag opende, was ze door twee afgevaardigden* en honderdduizend kiezers vertegenwoordigd; vandaag telt ze vijftig afgevaardigden en anderhalf miljoen kiezers, meer kiezers dan waarop welke andere partij ook bij de verkiezingen van 1890 kan bogen. Elf jaren van rijksban en staal van beleg hebben haar kracht verviervoudigd en haar tot de sterkste partij van Duitsland gemaakt. In 1867 konden de afgevaardigden van de partijen van de orde** hun socialistische collega's nog als vreemdsoortige wezens beschouwen, die van een andere planeet waren komen vallen. Vandaag moeten ze, of hun dat nu bevalt of niet, in hen de vertegenwoordigers zien van de macht, aan welke de toekomst behoort. De Sociaal-democratische Partij, die een man als Bismarck ten val heeft gebracht, die na een strijd van elf jaren de Socialistenwet heeft gebroken, de partij die als een razende vloedgolf elke dam overspoelt, die zich over stad en land uitstort, tot in de meest reactionaire akkerbouwdistricten* * *, deze partij staat vandaag op het punt, waarop ze met bijna mathematisch nauwkeurige berekening het tijdstip kan bepalen, waarop ze aan de macht komt.

' August Bcbel en Wilhelm Liebknecht

- In de Franse tekst: de burgerlijke afgevaardigden
- " In de Franse tekst: Vcndces®'

Het aantal socialistische stemmen was

1871	101.927	1884	549.990
1874	351.670	1887	763.128
1877	493.447	1890 _____	1.427.298

Nu heeft de regering sinds de laatste verkiezingen alles gedaan wat menselijkerwijs mogelijk is om de volksmassa's in de armen van het socialisme te drijven: Ze heeft de vakverenigingen en de stakingen vervolgd, ze heeft, zelfs bij de huidige duurte, de douanerechten in stand gehouden, waardoor het brood en het vlees van de armen ten voordele van de grote grondbezitters duurder gemaakt worden. Bij de verkiezingen van 1895 mogen we dus op zijn minst op 2^x/i miljoen stemmen rekenen; tegen 1900 zouden deze echter toenemen tot 3¹/_{*} a 4 miljoen.* Een prettige 'afsluiting van de eeuw' voor onze bourgeois!

Tegenover deze compacte en al maar aanzwellende massa sociaal-democraten zien we alleen maar verdeelde burgerlijke partijen. In 1890 hadden de conservatieven (beide fracties tezamen) 1.377.417 stemmen; de Nationaal-liberalen 1.177.807; de Duits-Vrijzinnigen* * 1.159-915; het Centrum* * * 1.342.113. Dat betekent een toestand, waarin een solide partij, die over 2!6 miljoen stemmen beschikt, elke regering tot kapitulatie kan dwingen.

De voornaamste kracht van de Duitse sociaal-democratie ligt echter geenszins in het aantal van haar kiezers. Bij ons wordt men pas met zijn 25ste jaar kiezer, maar al met 20 soldaat. En daar het juist de jonge generatie is die onze partij de talrijkste rekruten levert, volgt daaruit dat het Duitse leger meer en meer door het socialisme wordt aangestoken. Vandaag hebben we één van de vijf soldaten, binnen enkele jaren zullen we er één op drie hebben en

• In de Franse tekst toegevoegd: van de tien miljoen ingeschreven kiezers " In de Franse tekst: Vooruitstrevenden (radikalen)

*• In de Franse tekst: de katholieken

tegen 1900 zal het leger, vroeger her meest Pruisische element van het land, in zijn meerderheid socialistisch zijn. Dat komt, onontkoombaar als een lotsbeschikking. De regering in Berlijn ziet het komen, net zo goed als wij, maar ze is machteloos. Het leger ontglipt haar.

Hoe vaak hebben de bourgeois niet van ons verlangd, dat wij onder alle omstandigheden afzien van het gebruik van revolutionaire middelen en binnen de door de wet gestelde grenzen blijven, nu de uitzonderingswet is gekelderd en het gemene recht voor allen is hersteld, ook voor de socialisten! Helaas zijn wij niet in staat de heren bourgeois dit genoeg te doen, wat echter niet verhindert, dat op het ogenblik niet wij degene zijn die 'de wettigheid kapotmaakt'.¹⁰⁰ Integendeel, ze werkt zo voortreffelijk voor ons, dat wij dwazen zouden zijn als wij haar schonden zolang dit zo doorgaat. Veel meer voor de hand ligt de vraag of het niet juist de bourgeois en hun regering zijn, die wet en recht zullen schenden om ons door middel van geweld te vermorzelen? We zullen afwachten. Onderwijl: 'Schiet u gerust maar het eerst, mijne heren' bourgeois!'¹⁰¹

Er is geen twijfel aan, ze *zullen* het eerst schieten. Op een goede dag zullen de Duitse bourgeois en hun regering het beu worden de alles overstromende springvloed van het socialisme met gekruiste armen aan te zien; ze zullen hun toevlucht nemen tot onwettigheid, tot geweld. Wat zal het helpen? Geweld kan een kleine sekte op een beperkt gebied verpletteren; maar de macht moet nog ontdekt worden die in staat is een over een geheel groot rijk zich uitstreckende partij van meer dan twee of drie miljoen mensen uit te roeien. De contrarevolutionaire overmacht van dit moment* kan de triomf van het socialisme misschien enkele jaren vertragen, maar alleen om die daardoor des te vollediger en definitiever te maken.

* In de Franse tekst: Het contrarevolutionaire geweld

Hetgeen hiervoor is gezegd geldt alleen onder het voorbehoud, dat het Duitsland wordt vergund zijn economische en politieke ontwikkeling in vrede voort te zetten. Een oorlog zou dit alles veranderen. En de oorlog kan van vandaag op morgen uitbreken.

En wat 'de oorlog' vandaag de dag betekent weet een ieder. Dat wil zeggen: Frankrijk en Rusland aan de ene kant tegen Duitsland, Oostenrijk en misschien Italië aan de andere kant. De socialisten van al deze landen zouden, tegen hun zin opgeroepen, tegen elkaar moeten vechten: Wat zou in een dergelijk geval de Duitse Sociaal-democratische Partij doen, wat zou er van haar worden?

Het Duitse Rijk is een monarchie met halffeodale vormen, die in laatste instantie evenwel bepaald wordt door de economische belangen van de bourgeoisie. Deze monarchie heeft — dank zij Bismarck — ontzaglijke fouten gemaakt. Haar op poitiegeweld steunende, kleinzielige, op gesar neerkomende en een grote natie onwaardige binnenlandse politiek heeft haar de verachting van alle burgerhjk-liberale landen opgeleverd; haar buitenlandse politiek het wantrouwen, ja zelfs de haat van de nabuurvolken. Door het met geweld annexeren van Elzas-Lotharingen heeft de Duitse regering iedere verzoening met Frankrijk voor vele jaren onmogelijk en, zonder voor zichzelf een echt voordeel te behalen, Rusland tot de scheidsrechter van Europa gemaakt. Dat is dermate in het oog lopend, dat meteen op de dag na Sedan⁹ de Algemene Raad van de Internationale de tegenwoordige situatie in Europa heeft kunnen voorspellen. In zijn adres van 9 september 1870 wordt gezegd: 'Verbeelden de teutoonse patriotten zich nu werkelijk, dat zij de vrede en de vrijheid waarborgen door Frankrijk in de armen van Rusland te jagen? Wanneer Duitsland, meegesleept door het succes van de wapenen, door de overmoed van de overwinning en door dynastieke intriges gebiedsroof ten opzichte van Frankrijk bedrijft, dan één van twee: of het moet zich lenen als het

duidelijke werktuig van Russische veroveringspolitiek of het staat een nieuwe “verdedigingsoorlog” te wachten — geen oorlog als de moderne “plaatselijke” oorlogen, maar een rassenoorlog, een oorlog tegen de verenigde Slaven en Romanen.”⁰²

Zonder enige twijfel vertegenwoordigt tegenover *dit* Duitse Rijk ook de Franse republiek van vandaag de revolutie — weliswaar slechts de burgerlijke revolutie, maar hoe dan ook de revolutie. Maar stelt deze republiek zich onder het bevel van de Russische tsaar, dan verandert de zaak. Het Russische tsarisme is de vijand van alle westelijke volken, zelfs van de bourgeois van deze volken. Als de horden van de tsaar naar Duitsland zouden komen, zouden ze niet de vrijheid, maar de knechtschap, niet ontwikkeling, maar verwoesting, niet vooruitgang, maar verruwing komen brengen. Arm in arm met de tsaar kan Frankrijk de Duitsers niet de geringste idee van wat voor vrijheid ook brengen; de Franse generaal, die het over een Duitse republiek zou hebben, zou door heel Europa en Amerika uitgelachen worden. Frankrijk zou zijn gehele revolutionaire rol in de geschiedenis verloochenen en het keizerrijk van Bismarck toestaan te poseren als vertegenwoordiger van westerse vooruitgang tegenover oosterse barbarij.

Nu echter staat er achter het officiële Duitsland het socialistische Duitsland, de partij, waaraan de toekomst, de nabije toekomst van het land behoort. Zodra deze partij aan de macht komt, kan zij die uitoefenen noch handhaven zonder de onrechtvaardigheden te herstellen, die haar ambtsvoorgangers jegens andere naties hebben begaan. Ze zal het herstel voorbereiden van het vandaag zo snood door de Franse bourgeoisie verraden Polen, ze zal Noord-Sleeswijk en Elzas-Lotharingen in de gelegenheid moeten stellen vrijelijk over hun politieke toekomst te beslissen. Al deze problemen zijn dus gemakkelijk en in de nabije toekomst op te lossen, vooropgesteld alleen dat Duitsland aan zichzelf overgelaten blijft. Er kan tussen een socialistisch Frankrijk en een socialistisch Duitsland geen kwestie-Elzas-Lotharingen ontstaan — dit geval is in een handomdraai afgedaan. Het gaat er alleen om, dat men ongeveer

tien jaar langer moet wachten. In Frankrijk, Engeland en Duitsland wacht het gehele proletariaat nog op zijn bevrijding; zouden de patriotten van Elzas-Lotharingen niet ook een beetje kunnen wachten? Moer wegens hun ongeduld een heel continent verwoest en tenslotte aan de knoet van de tsaar uitgeleverd worden? Is het spel een dergelijke inzet waard?

Komt het tot oorlog, dan zal eerst Duitsland en daarna ook Frankrijk het voornaamste toneel ervan zijn, deze beide landen zullen meer dan wie ook de kosten en verwoestingen van de oorlog moeten dragen. Deze oorlog zal zich, meteen van het begin af aan, daarenboven onderscheiden door een serie wederkerige gevallen van verraad onder bondgenoten, van dien aard als zelfs de aartsverraadster, de diplomatie, tot dusverre nog niet heeft vertoond. De voornaamste slachtoffers van dit verraad zullen weer Frankrijk of Duitsland zijn — of allebei. Geen van beide landen zal, gezien dergelijke vooruitzichten, tot een openlijke strijd provoceren.* Rusland daarentegen, dat door zijn geografische en economische situatie gedekt is tegen de meest vernietigende gevolgen van een reeks van nederlagen, Rusland, alleen het officiële Rusland kan belang hebben bij zulk een verschrikkelijke oorlog en er rechtstreeks naar toe werken. Maar in elk geval kan, zoals de politieke dingen vandaag liggen, tien tegen één worden gewed dat bij het eerste kanonschot aan de Weichsel de Franse legers aan de Rijn zullen opmarcheren.

En dan vecht Duitsland eenvoudig om zijn bestaan. Wint het, dan treft het nergens stof om te annexeren aan; in het westen zowel als in het oosten vindt het slechts provincies waar een vreemde taal gesproken wordt, en daarvan heeft het er al meer dan voldoende. Wordt het overwonnen, vermorzeld tussen de Franse hamer en het Russische aambeeld, dan verliest het Oud-Pruisen en de Poolse provincies aan Rusland, heel Sleeswijk

* In het Frans luidt deze zin: Het is dus vrijwel zeker, dat geen van beide landen met het oog op deze risico's tot een openlijke strijd zal provoceren.

aan Denemarken en de gehele linkeroever van de Rijn aan Frankrijk. Zelfs al zou Frankrijk deze verovering van de hand wijzen, Rusland zou ze hem opdringen. Want Rusland heeft vooral een eeuwige twistappel nodig, een reden tot onophoudelijke onenigheid tussen Frankrijk en Duitsland. Verzoent deze twee grote landen met elkaar en het is uit met de Russische hegemonie in Europa. Een op die manier verbrokkeld Duitsland zou evenwel niet in staat zijn de rol te spelen, die het in de Europese historische ontwikkeling toekomt.* Omlaaggedrukt tot de positie, die Napoleon het na Tilsit had opgedrongen, zou Duitsland zich alleen maar in leven kunnen houden door het voorbereiden van een nieuwe oorlog voor het herstel van zijn nationale levensvoorwaarden. Ondertussen evenwel zou het het gewillige werktuig blijven van de tsaar**, die zich niet onbetuigd zou laten om er gebruik van te maken — tegen Frankrijk.

Wat zou er onder dergelijke omstandigheden van de Duitse Sociaal-democratische Partij terechtkomen? Eén ding is zeker: Noch de tsaar, noch de Franse bourgeois-republikeinen, noch de Duitse regering zelf zouden zo'n mooie gelegenheid voorbij laten gaan om de enige partij, die voor alle drie 'de vijand' is, te verpletteren. Men heeft gezien hoe Thiers en Bismarck elkaar over de ruïnes van het Parijs van de Commune de hand hebben gereikt; dan zouden we meemaken hoe de tsaar, Constans en Caprivi — of hun willekeurige opvolgers — elkaar boven het lijk van het Duitse socialisme in de armen vallen.

De Duitse Sociaal-democratische Partij heeft evenwel, dank zij ononderbroken strijd en offers gedurende dertig jaar, een positie veroverd als geen andere socialistische partij ter wereld, een positie die haar binnen korte termijn met zekerheid de politieke macht te beurt zal doen vallen. Het socialistische Duitsland neemt in de

• In de Franse tekst luidt het tweede deel van deze zin aldus: zijn bijdrage te leveren tot de missie, die Europa in de ontwikkeling van de beschaving vervult

•• Alexander III

internationale arbeidersbeweging de voorste, meest eervolle en meest verantwoordelijke plaats in; het heeft de plicht deze plaats tegen elke aanvaller tot de laatste man te verdedigen.

Wanneer echter de overwinning van de Russen op Duitsland het verpletteren van het Duitse socialisme betekent, wat zal dan, gezien een dergelijk vooruitzicht, de plicht van de Duitse socialisten zijn? Moeten ze de gebeurtenissen die hen met vernietiging bedreigen passief over zich heen laten gaan, moeten ze zonder verzet de post ontruimen, waarvoor ze ten overstaan van het proletariaat van de gehele wereld de verantwoordelijkheid op zich genomen hebben?

Geenszins. In het belang van de Europese revolutie zijn zij gehouden alle veroverde stellingen vast te houden, niet te kapituleren voor de buitenlandse zomin als voor de binnenlandse vijand. En dat kunnen ze alleen door tot het uiterste Rusland te bestrijden met al zijn bondgenoten inclusief, wie dat ook zijn. Mocht de Franse republiek zich in dienst stellen van Zijne Majesteit de Tsaar en Alleenheerser van alle Russen, dan zouden de Duitse socialisten haar met leedwezen bestrijden, maar bestrijden zouden ze haar. Tegenover het Duitse keizerlijke bewind *kan* de Franse republiek eventueel de burgerlijke revolutie vertegenwoordigen. Maar tegenover de republiek van een Constans, een Rouvier en zelfs een Clemenceau, in het bijzonder echter tegenover een republiek in dienst van de Russische tsaar vertegenwoordigt het Duitse socialisme onvoorwaarde lijk de proletarische revolutie.

Een oorlog, waarbij Russen en Fransen Duitsland binnen zouden vallen, zou voor dit land een strijd op leven en dood zijn, waarbij het zijn nationale bestaan alleen veilig zou kunnen stellen door het toepassen van de meest revolutionaire maatregelen. De tegenwoordige regering zal, zo ze er niet toe gedwongen wordt, de revolutie zeker niet ontketen. Maar we hebben een sterke partij die haar daartoe kan dwingen of haar zo nodig kan vervangen, de Sociaal-democratische Partij.

We hebben trouwens het geweldige voorbeeld niet vergeten, dat

Frankrijk ons in 1793 heeft gegeven.¹⁰³ Het honderdjarige jubileum van 1793 nadert. Mochten de veroveringsdrang van de tsaar en het chauvinistische ongeduld van de Franse bourgeoisie de zegevierende, maar vreedzame opmars van de Duitse socialisten tot staan brengen, dan zijn dezen bereid — daar kan men staat op maken — de wereld het bewijs te leveren, dat de Duitse proletariërs van vandaag niet onwaardig zijn aan de Franse sansculotten van honderd jaar geleden en dat 1893 zich naast 1793 kan laten zien. En als dan de soldaten van de heer Constans voet op Duits grond-² gebied zetten, zal men hen begroeten met de woorden van de Marseillaise:

Quoi, ces cohortes étrangères Feraient la loi dans nos foyers! Wat, moet dit vreemde leger ons snood geweld aandoen aan eigen haard?

Kort en goed: De vrede maakt de overwinning van de Duitse Sociaal-democratische Partij in ongeveer tien jaar zeker. De oorlog brengt haar hetzij de overwinning in twee tot drie jaar, hetzij _de volledige ondergang, op zijn minst voor vijftien tot twintig jaar. Dit in aanmerking genomen zouden de Duitse sociaal-democraten wel krankzinnig moeten zijn als ze een oorlog wensten, waarbij ze alles op één kaart zetten, in plaats van de zekere triomf van de vrede af te wachten. Meer nog. Geen enkele socialist, van welke nationaliteit dan ook, kan de oorlogstriomf wensen noch van de huidige Duitse regering, noch van de Franse burgerlijke republiek, het allermindst die van de tsaar, welke gelijk zou staan met het onder diens juk raken van Europa. Daarom zijn de socialisten in alle landen voor de vrede. Komt de oorlog echter toch, dan is slechts één ding zeker: Deze oorlog, waarin vijftien tot twintig miljoen gewapende mensen elkaar wederzijds zouden afslachten en heel Europa zouden verwoesten als nimmer tevoren — deze oorlog moet ofwel de onmiddellijke overwinning van het socialisme brengen ofwel de oude orde der dingen dusdanig ondersteboven

keren en zulk een puinhoop achterlaten, dat de oude kapitalistische maatschappij onmogelijker zou worden dan ooit en dat de sociale revolutie weliswaar met tien of vijftien jaar zou worden uitgesteld, maar dan ook na een des te sneller en grondiger verloop zou moeten zegevieren.

*

Tot zover het artikel uit de Franse arbeiderskalender. Het werd geschreven in de nazomer, toen de champagneroes van Kroonstad ¹⁰⁴ de hoofden van de Franse bourgeoisie nog verhit hield en de grote manoeuvres in het gebied tussen Seine en Marne, waar in 1814 de grote veldslagen hadden plaatsgehad, de patriottische geestdrift tot een hoogtepunt hadden gebracht. Destijds was Frankrijk — het Frankrijk dat uitdrukking vindt in de grote pers en in de Kamermeerderheid — inderdaad rijp voor tamelijk matqloze domheden in dienst van Rusland en de oorlog kwam als een mogelijkheid dicht op de voorgrond te staan. En opdat, zo die oorlog realiteit zou worden, op het laatste ogenblik geen misverstand zou ontstaan tussen de Franse en de Duitse socialisten, achtte ik het noodzakelijk eerstgenoemden duidelijk te maken wat naar mijn overtuiging de noodzakelijke houding van laatstgenoemden tegenover zulk een oorlog zou zijn.

De Russische oorlogsstoker werd toen echter een flinke domper opgezet. De misoogst in eigen land, die een hongersnood liet verwachten, werd het eerst bekend. Daarop kwam de mislukking van de Parijse lening¹⁹, die de definitieve ineenstorting van het Russische staatskrediet betekent. De vierhonderd miljoen mark werden, zo werd gezegd, vele keren overtekend; toen evenwel de Parijse bankiers de schuldcertifikaten aan het publiek wilden slijten, faalden alle pogingen; de heren intekenaars moesten hun goede waardepapieren van de hand doen om het geld voor deze slechte te kunnen storten, en wel in zulk een mate dat de overige

grote beurzen van Europa door deze massale verkopen mee omlaagedrukt werden; de nieuwe 'Russen' daalden verscheidene procenten onder de emissieprijs — kortom, er ontstond zulk een crisis, dat de Russische regering voor 160 miljoen aan schuld- certifikaten moest terugnemen en slechts voor 240 in plaats van voor 400 miljoen dekking ontving. Daarmee viel dan ook de al vrolijk rondgebazuinde aankondiging van een nieuwe Russische poging tot het verkrijgen van een lening — dit keer niet minder dan 800 miljoen mark — jammerlijk in het water. En er bleek ook mee, dat het Franse kapitaal absoluut geen 'patriottisme' kent, maar wel een heilzame angst voor oorlog — hoezeer het ook de pers hoog van de toren moge laten blazen.

Sedertdien heeft de misoogst zich werkelijk tot een hongersnood ontwikkeld, en wel een zodanige als wij die in West-Europa op deze schaal sinds lang niet meer kennen, zoals ze zelfs in Indië, het voor deze kalamiteiten typische land, niet vaak voorkomt en zoals ze in het heilige Rusland in vroegere tijden, toen er nog geen spoorwegen waren, wel nauwelijks ooit een dergelijke hoogte heeft bereikt. Hoe komt dat? Hoe valt dat te verklaren?

Heel eenvoudig. De Russische hongersnood is niet het resultaat van louter een misoogst, maar is onderdeel van de ontzaglijke maatschappelijke revolutie, die Rusland sinds de Krimoorlog doorleeft; ze is alleen de door deze misoogst teweeggebrachte verandering van de met deze revolutie verband houdende chronische kwalen in akute.

Het oude Rusland is onherroepelijk ten grave gegaan op de dag, waarop tsaar Nicolaas, uit vertwijfeling over zichzelf en het oude Rusland, gif innam. Op de ruïnes ervan verrijst het Rusland van de bourgeoisie.

De eerste tekenen van het bestaan van een bourgeoisie waren er toen reeds. Ten dele bankiers en importhandelaren — meestal Duitsers en Russen van Duitse afkomst of hun nakomelingen —, ten dele Russen die in de binnenlandse handel fortuin hadden gemaakt, vooral echter op kosten van de staat en van het volk rijk

geworden drankpachters en legerleveranciers, met daarbij al een aantal fabrikanten. Van nu af aan werd deze bourgeoisie, in het bijzonder de industriële, letterlijk gekweekt door staatshulp op grote schaal, door subsidies, premies en langzamerhand tot het uiterste opgeschroefde beschermende rechten. Het onmetelijke Russische Rijk moest een zich zelf bedruipend produktiegebied worden, dat het geheel of bijna geheel zonder invoer van buitenaf zou kunnen stellen. En opdat niet alleen de binnenlandse markt onophoudelijk zou groeien, maar ook produkten uit warmere streken in het land zelf voortgebracht zouden worden, daarom het voortdurende streven naar veroveringen op het Balkanschiereiland en in Azië, met hier Constantinopel en daar Brits-Indië als laatste doel. Dit is het geheim, dit is de economische grondslag van de onder de Russische bourgeoisie zo sterk heersende drang naar uitbreiding, waarvan men de naar het zuidwesten strevende richting panslavisme noemt.

Met dergelijke industriële plannen was de lijfeigenschap van de boeren evenwel volstrekt onvereenigbaar. Ze kwam in 1861 ten val. Maar hoe! De Pruisische, van 1810 tot 1851 zoetjesaan ten uitvoer gelegde afschaffing van de horigheid en van vroondiensten ¹⁰⁵ werd als voorbeeld genomen, maar alles moest in een paar jaar zijn beslag hebben gekregen. Het gevolg was dat, ten einde het verzet van de grootgrond- en 'zieltjes'bezitters te breken, hun nog heel andere concessies gedaan moesten worden dan die, welke de Pruisische staat en zijn omgekochte ambtenaren in hun tijd aan de genadige landheren hadden toegestaan. En wat omkoopbaarheid betreft was de Pruisische bureaucraat nog altijd een onschuldige baby vergeleken bij de Russische tsjinownik. Daardoor kwam het, dat bij het verdelen van de grond de adel het leeuwedeel en in de regel de door het werk van vele generaties van boeren vruchtbaar gemaakte grond kreeg, terwijl de boeren slechts het hoogst noodzakelijke aandeel en dan meestal nog in de vorm van slechte woeste gronden toegewezen kregen. Gemeenschappelijk bos en gemeenschappelijk weiland viel aan de landheer ten deel; wilde

de boer er gebruik van maken — en zonder dat kon hij niet bestaan — dan moest hij de landheer daarvoor betalen.

Opdat echter beide, landadel zowel als boeren, zo snel mogelijk zouden worden geruïneerd, ontving de adel de gekapitaliseerde aflossingssom van de regering in één keer in de vorm van staats-schuldcertifikaten, terwijl de boeren ze in termijnen over vele jaren moesten afbetalen. Zoals niet anders te verwachten was werd het ontvangen geld er door de adel in de kortst mogelijke tijd voor het grootste deel doorgejaagd, terwijl de boer door de voor zijn toestand reusachtig toegenomen betaling in geld plotseling uit de goederenhuishouding in de geldhuishouding werd geslingerd.

De Russische boer, die vroeger behalve betrekkelijk geringe belastingen nauwelijks betalingen in geld behoefde te doen, moet nu van het geringer en slechter geworden stuk grond, dat hem is toegewezen, en na het afschaffen van het vrije hout en de vrije weide van de gemeentegrond niet alleen leven, zijn werkvee laten overwinteren en zijn stuk grond verbeteren, maar moet ook nog verhoogde belastingen en daarenboven de jaarlijkse aflossings- termijn betalen, en wel in baar geld. Daarmee was hij in een toestand verzeild geraakt, waarin hij niet kan leven en niet kan sterven. Daarbij kwam nog de concurrentie van de pas ontstane grootindustrie, die hem de markt voor zijn huisnijverheid ontnam — huisnijverheid was voor talloze Russische boeren de voornaamste bron van geld — of deze huisnijverheid, daar waar dat nog niet geheel het geval was, overleverde aan de genade van de koopman, d.w.z. van de tussenpersoon, de Saksische Verleger of de Engelse sweater,¹⁰⁶ en de aan huisnijverheid doende boeren dus direct tot slaaf van het kapitaal maakte. Kortom, wie wil weten hoe er in de laatste dertig jaar met de Russische boer is gesold, die hoeft alleen maar in het eerste deel van Marx' 'Kapitaal' het hoofdstuk na te lezen over 'Het tot stand brengen van de binnenlandse markt' (hfdst. 24, afdeling 5).

De verwoestingen, die de overgang van de goederenhuishouding naar de geldeconomie, die het voornaamste middel is voor het tot

stand brengen van de binnenlandse markt voor het industriële kapitaal, onder de boeren aanricht, zijn op klassieke wijze door Boisguillebert en Vauban geschetst aan het voorbeeld van Frankrijk onder bodewijk XIV. Maar wat er toen gebeurde is kinderspel vergeleken met dat wat zich in Rusland voltrekt. In de eerste plaats is de maatstaf drie a vier keer zo groot en in de tweede plaats is de omwenteling van de produktievoorwaarden, ten dienste waarvan deze overgang aan de boeren wordt opgedrongen, oneindig ingrijpender. De Franse boer werd langzaam in de sfeer van de manufaktuur betrokken, de Russische geraakt opeens in de maalstroom van de grote industrie. Wanneer de manufaktuur boeren elimineerde met het steenslotgewecr, dan doet de grote industrie ditzelfde met het repeteergeweer.

Dit was de situatie, toen de misoogst van 1891 in één klap die hele, sinds jaren in stilte verlopen, maar voor de Europese filister onzichtbaar gebleven omwenteling en haar gevolgen onthulde. Deze situatie was zodanig, dat de eerste misoogst een nationale crisis moest worden. En er is nu een crisis, die in geen jaren zal worden overwonnen. Tegenover zulk een hongersnood is elke regering machteloos, het meest echter de Russische, die haar ambtenaren speciaal op diefstal africht. De oudcommunistische zeden en instellingen van de Russische boeren zijn sinds 1861 ten dele door de economische ontwikkeling ondermijnd, ten dele door de regering stelselmatig vernietigd. De oude communistische gemeenschap is uiteengevallen of bezig uiteen te vallen, maar op het moment, waarop de afzonderlijke boer op eigen voeten wordt geplaatst, op datzelfde moment trekt men de grond onder zijn voeten vandaan. Is het dan een wonder, dat de winteruitzaai in de afgelopen herfst maar in heel weinig districten werd verzorgd? En daar waar het wel gedaan is, heeft het weer het zaad meestal geruïneerd. Is het dan een wonder, dat het voornaamste werktuig van de boer, het werkvee, eerst zelf niets te eten had en om deze onbetwistbare reden daarop door de boer zelf opgegeten werd? Is het dan een wonder, dat de boer huis en haard verlaat en naar de

steden vlucht, waat hij vergeefs naar werk zoekt, maar er met des te groter zekerheid de hongertyfus brengt?

Kortom: We hebben hier niet te maken met een incidentele hongersnood, maar met een door een jarenlange, stille, economische revolutie voorbereide en door misoogst slechts akuut geworden geweldige crisis. Deze akute crisis neemt op haar beurt echter weer een chronische vorm aan en dreigt vele jaren te duren. Economisch verhaast zij de ontbinding van de oudcommunistische boerengemeenschap, de verrijking en verandering in grootgrondbezitters van de dorpswoekeraars (koelaki), in het algemeen de overgang van het grondbezit van de adel en de boeren in handen van de nieuwe bourgeoisie.

Voor Europa betekent de crisis voorlopig vrede. De Russische oorlogsophitsing is gedurende een reeks van jaren lamgelegd. In plaats van miljoenen soldaten die op het slagveld vallen, sterven miljoenen Russische boeren de hongerdood. Wat er echter voor het Russische despotisme uit voortvloeit, dat wachten we maar af.

Toelichtingen

- 1 Het onderhavige artikel schreef Friedrich Engels in februari 1893 in verband met de debatten in de Rijksdag over het wetsontwerp van de regering inzake het leger. Het voorstel behelsde een aanzienlijke versterking van het leger en verlangde extra gelden voor militaire doeleinden. De opgeschroefde eisen deden bij brede lagen van de bevolking ontevredenheid ontstaan en bewogen zelfs enkele burgerlijke partijen ertoe zich tegen het wetsontwerp te keren. In mei 1893 werd het wetsontwerp door de meerderheid van de Rijksdag verworpen. Na ontbinding van de Rijksdag in dezelfde maand en na nieuwe verkiezingen werd een analoog wetsontwerp in juli door de nieuwe Rijksdag aangenomen.

De directe aanleiding tot het schrijven van dit artikel was het schriftelijke verzoek van Bebel aan Engels zich erover uit te spreken welke houding de sociaal-democratische fractie in de Rijksdag ten aanzien van deze kwestie moest innemen. Engels stelde Bebel in een brief van 24 februari 1893 voor het werk als een serie artikelen in de 'Vorwärts' te publiceren. Aan dit voorstel werd gevolg gegeven. Eind maart 1893 verscheen het werk ook als een afzonderlijke uitgave, waarvoor Engels een voorwoord schreef.

De artikelenserie werd bovendien afgedrukt in het sociaal-democratische blad 'Der Wahler', en wel de nummers 65, 66, 68 t/m 72 en 74 van 20, 21, 23 t/m 28 en 30 maart 1893. In een redactionele opmerking vooraf werd er de nadruk op gelegd, dat het blad het werk van Engels bracht wegens het algemeen belang.

- 2 'Vorwärts' — sociaal-democratisch dagblad, in 1884 opgericht onder de naam 'Berliner Volksblatt'. Krachtens het besluit van het congres in Halle van 1890 verscheen het blad sinds 1891 als centraal orgaan van de Sociaaldemocratische Partij van Duitsland onder de naam 'Vorwärts. Berliner Volksblatt'. Hoofdredacteur werd Wilhelm Liebknecht. Engels was een vaste medewerker aan het blad.
- 3 *Landweer* — van 1814 af bestanddeel van de Pruisische landstrijdkrachten. De landweer, in 1813 in Pruisen als een zelfstandige, op een militie gelijkende vorm ontstaan in de strijd tegen de troepen van Napoleon, omvatte de weerplichtige (dienstplichtige) oudere lichteningen, die hun dienst in het staande leger en de reserve daarvan er op hadden zitten. In oorlogstijd werd de landweer als twee aparte lichteningen opgeroepen: die van dienstplichtigen in de leeftijd van 26 tot 32 jaar als aanvulling van de opererende legers, terwijl de tweede bestond uit dienstplichtigen in de

leeftijd van 32 tot 40 jaar, die voor garnizoens- en bezettingsdienst werden ingezet.

Na de Duits-Franse oorlog werd in tal van landen, vooral in Oostenrijk-Hongarije, de reserve naar het voorbeeld van de Pruisische landweer georganiseerd.

- 4 Bij het systeem van *conscriptie met plaatsvervangning*, dat ook in Nederland tot na de eerste wereldoorlog in zwang is geweest, werden de dienstplichtigen door een vorm van loting aangewezen. Door het lot aangewezen dienstplichtigen, lotclingen, konden een plaatsvervanger hun dienstplicht laten vervullen. Uiteraard konden zich dat doorgaans uitsluitend jongelui uit welgestelde kringen veroorloven: zij, resp. hun vaders, kochten eenvoudig een arme drommel als plaatsvervanger.
- 5 Bedoeld is de voorlopige vrede van Vcrsailles, die op 26 februari 1871 tussen Frankrijk en Duitsland werd gesloten. Er werd in vastgelegd, dat Frankrijk de Elzas en het oostclijke deel van Lotharingen aan Duitsland moest afstaan en een oorlogsschatting moest betalen van vijf miljard franc; totdat dit bedrag was betaald zouden Duitse troepen een deel van Frankrijk bezet houden. Het definitieve vredesverdrag werd op 10 mei 1871 in Frankfort/Main ondertekend.
- 6 *Vrede van Tilsit* — vredesverdragen, op 7 en 9 juli 1807 gesloten tussen Frankrijk enerzijds en Rusland en Pruisen, deelnemers aan de vierde coalitie, anderzijds. Pruisen verloor een belangrijk deel van zijn grondgebied, waaronder alle bezittingen ten westen van de Elbc. Rusland raakte weliswaar geen gebied kwijt — integendeel, het breidde dit zelfs uit ten koste van Pruisen —, maar moest de Franse veroveringen in Duitsland en de daar door Napoleon ingevoerde territoriale veranderingen, alsmede de Franse soevereiniteit over de Ionische Eilanden erkennen. Voorts moest het instemmen met de vorming van een hertogdom Warschau en zich aansluiten bij de blokkade tegen Engeland (zie ook noot 52). Tussen Rusland en Frankrijk werd een tegen Engeland gericht aanvals- en verdedigingspakt gesloten. Napoleon beloofde Rusland hiervoor vrijheid van handelen ten aanzien van Turkije en Zweden.

De Vrede van Tilsit was voorafgegaan door enkele grote veldslagen: de slag bij *Jena* tussen Franse en Pruisische troepen (14.10.1806) eindigde met de vernietiging van het Pruisische leger en leidde tot de kapitulatie van Pruisen; de slag bij *Pruisisch-Eylau* (Bagrationowsk) op 7/8 februari 1807 tussen Franse en Russische troepen was een der bloedigste en ging voor beide zijden met zware verliezen gepaard — hij eindigde onbeslist; de slag bij *Pnedland* (Prawdinsk) op 14.6.1807 tussen Franse en Russische troepen eindigde met een zege van het napoleontische leger.

- 7 *Territoriaal leger* — sedert 1872 bestanddeel van het Franse leger, ont

staan tijdens de Duits-Franse oorlog. Zijn taak was het vervullen van garnizoens- en wachtdienst in het achterland. Het omvatte die dienstplichtige personen van oudere lichten, die hun dienstplicht in het staande leger en in de reserve hadden vervuld. De dienstdienst bedroeg zes jaren (vóór 1892 negen jaren) en zes jaren in de reserve.

Landstorm — een in de jaren 1813/14 in Pruisen ontstane militaire formatie. Volgens de wet van 11 februari 1888 behoorden alle dienstplichtigen in de leeftijd van 17 tot 45 jaar, die niet bij het leger of de marine hadden gediend, tot de landstorm. De landstorm moest alleen opkomen, wanneer er gevechten met vijandelijke legers op het grondgebied van het rijk zouden plaatsvinden. Voorts kon hij als aanvulling van leger en marine ingezet worden.

- 8 *Punt van Archimedes* — het vaste punt buiten de aarde, dat Archimedes zei nodig te hebben om de aarde met een hefboom ‘uit haar voegen’ te lichten. In overdrachtelijke zin: een absolute waarde, waarop wij kunnen steunen.
- 9 De *slag bij Wbrth* op 6 augustus 1870 was een van de eerste grote veldslagen in de Duits-Franse oorlog en eindigde met een nederlaag van de Fransen onder Mac-Mahon.

Xteslag bij Sedan, geleverd op 1 en 2 september 1870, was een van de beslissende veldslagen in diezelfde oorlog; hij eindigde met de nederlaag van de reguliere Franse troepen. Meer dan 80.000 soldaten en officieren, onder wie Napoleon III, raakten in Duitse gevangenschap. Napoleon III verbleef van 5.9.1870 tot 19.3.1871 in Wilhelmshöhe in de nabijheid van Kassei.

In de *slag bij Spichern* (Lotharingen) op 6 augustus 1870 werd het lilde korps van het Franse leger onder generaal Frossard verslagen. Deze slag wordt in geschiedenisboeken ook wel de slag bij Forbach genoemd.

- 10 Verwijzing naar de redevoering van August Bebel in de Rijksdag op 3 februari 1893 over de beginselen van de staat van de toekomst.

Aanvullingsreserve werd in het Pruisische leger dat deel van de reserve genoemd, dat bestond uit die personen van de opgeroepen lichte, die in tijd van vrede om welke reden dan ook uitstel van militaire dienst hadden gekregen; de aanvullingsreserve, waarvoor men gedurende twaalf jaar dienstplichtig was, diende bij mobilisatie ter aanvulling van het leger.

- 11 Na de vorming van de Noordduitse Bond in 1867 onder leiding van Pruisen, waartoe ook gebieden van het groothertogdom Hessen-Darmstadt gingen behoren, werd het Pruisische militaire stelsel ook op Hessen-Darmstadt van toepassing gebracht.
- 12 Van september 1841 tot oktober 1842 verbleef Friedrich Engels als eenjaars-

vrijwilliger bij een Pruisisch garde-artillerieregiment in een kazerne in de nabijheid van de Kupfergraben te Berlijn.

13 De 'oude Fntz' (alter Fritz) is een bijnaam voor Frederik II (de 'Grote'), koning van Pruisen.

14 *Vllanen* — lanciers, lichtgewapende ruitery, vroeger vooral voor verkenningen gebruikt.

Kurassier — van helm en kuras (borst- en/of rugharnas) voorziene kavalerist, in het Nederlandse leger in 1841 afgeschaft.

15 Engels had eind maart, begin april 1860, na de dood van zijn vader, een reis gemaakt naar zijn geboorteplaats Barmen in het Rijnland.

16 In 1866 vond de Pruisisch-Oostenrijkse oorlog plaats. In 1871 kwam een einde aan de Duits-Franse oorlog.

17 Engels verwijst naar het in de 'Freisinnige Zeitung' van 26 november 1892 gepubliceerde artikel 'Een oude kunstgreep', waarin de redactie kritiek gebracht had op het nieuwe wetsvoorstel inzake het leger.

'*Freisinnige Zeitung*' — liberaal dagblad, orgaan van de Vrijzinnige Volkspartij; verscheen van 1885 tot 1918 in Berlijn.

18 In 1861 werd officieel de lijfeigenschap in Rusland opgeheven.

19 In september 1891 nam Rusland in Frankrijk een drieprocentlening op ten bedrage van 125 miljoen goudroebel (500 miljoen franc). De lening had aanvankelijk een groot succes — het bedrag van 125 miljoen werd 7'A keer overtekend. Als gevolg van een snelle koersdaling van Russische waardepapieren aan de Europese beurzen, teweeggebracht door een toespitsing van de economische toestand in Rusland in verband met de hongersnood van 1891, begonnen de intekenaren op de lening echter te weigeren de obligaties in ohtvangst te nemen. Ten einde een volledige ineenstorting van de lening te voorkomen, moest de Russische regering een deel van de obligaties opkopen. De lening werd tenslotte slechts met een bedrag van circa 96 miljoen roebel gerealiseerd.

20 In de 'Vorwärts' nr. 58 van 9 maart 1893 werd deze zin weggelaten. In plaats daarvan bracht de redactie de volgende tussen haakjes geplaatste opmerking: 'Engels wijst hier op de gevolgen, waartoe in vroegere tijden vaak de vertwijfeling van mishandelde soldaten heeft geleid. Wij geven deze uiteenzettingen, hoe objectief ze ook gesteld zijn, niet weer omdat wij de gerechtelijke praktijk kennen, die heel vaak in de objectieve mededeling van feiten ter waarschuwing de *bedoeling* meende te moeten lezen zulke feiten teweeg te brengen.'

In 'Der Wahler' werd een eensluitende opmerking geplaatst. In de afzonderlijke uitgave van het artikel werd de door de redactie geschrapte zin echter mcegedrukt en werd de opmerking van de redactie weggelaten.

- 21 In 1830 begon een jaren durende strijd ter verovering van *Algerije* door Frankrijk. Onder leiding van Abd El-Kader boden de Algerijnen van *1832 tot 1847 verbitterd verzet. Pas na een strijd van veertig jaar kon Frankrijk zich heer en meester in Algerije noemen.
- Het *tweede keizerrijk* in Frankrijk ontstond nadat president Louis Bonaparte op 2 december 1851 door een staatsgreep de Nationale Vergadering had dóen ontbinden en zich een jaar later tot keizer Napoleon III van Frankrijk had laten kronen.
- 22 Het *Drievoudig Verbond* was een agressief militair en politiek blok, waartoe Duitsland, Oostenrijk-Hongarije en Italië behoorden en dat tegen Frankrijk en Rusland was gericht. Het werd definitief in 1882 gevormd door de aansluiting van Italië bij het Oostenrijks-Duitsc militaire bondgenootschap, dat in 1879 was gesloten. De vorming van het verbond was een uiting van de splitsing van Europa in twee grote vijandelijkc kampen. De zich verscherpende tegenstellingen tussen de beide imperialistische statenblokken leidden tenslotte tot de imperialistische wereldoorlog van 1914—1918. Bij het begin van de oorlog trad Italië uit het verbond en sloot zich in 1915 aan bij de tegen Duitsland en Oostenrijk-Hongarije strijdende grote mogendheden.
- 23 Met de *Vrede van Praag*, ondertekend op 23 augustus 1866, werd een eind gemaakt aan de Pruisisch-Oostenrijkse oorlog. Oostenrijk, dat het onderspit had gedolven, zag af van de strijd om de hegemonie in Duitsland en gaf toestemming tot de vorming van de Noordduitsc Bond onder leiding van Pruisen. Volgens artikel V van het verdrag gingen de rechten van Oostenrijk in Sleeswijk-Holstein, dat sinds de Deense oorlog van 1864 het gemeenschappelijke bezit van Oostenrijk en Pruisen was, over aan Pruisen, met de bepaling, dat Noord-Sleeswijk met Denemarken moest worden herenigd, wanneer de bevolking via een volksstemming hiermee haar instemming zou betuigen. Pruisen kwam deze voorwaarde van het vredesverdrag echter niet na en gaf Noord-Sleeswijk niet vrij. In 1878 werd artikel V van het vredesverdrag van Praag geannuleerd.
- 24 Vrije weergave van een deel van de tekst van het ‘Duitsland-lied’, het ‘Lied der Deutschen’, door Hoffmann von Fallersleben in 1841 geschreven, dat als het Duitse volkslied later chauvinistisch werd misbruikt; in de Duitse Bondsrepubliek is het ook vandaag nog het officiële volkslied.
- 25 Verwijzing naar de moeilijke toestand van de Parijse bevolking op het gebied van de voedselvoorziening. De stad werd tijdens de Duits-Franse oorlog van september 1870 tot januari 1871 door de Duitsers belegerd.
- 26 Het hiernavolgende werk schreef Engels in verband met de toespitsing van de internationale situatie in Europa aan het eind van de jaren ‘80 en

het begin van de jaren *90 en met het oog op het toenemende oorlogsgevaar, dat door de vorming van twee militair-politieke blokken (zie noot 22) was ontstaan. Het Frans-Russische bondgenootschap stond, toen Engels dit werk schreef, op het punt bezegeld te worden. Vandaar dat het artikel zich zo scherp tegen het Russische tsarisme keert. Directe aanleiding voor Engels om dit artikel te schrijven was een brief van Vera Zasoeilitsj, die hem uit naam van de redactie verzocht om zijn medewerking voor een destijds in Londen in voorbereiding zijnd Russisch marxistisch tijdschrift 'Sotsial-Demokrat'. Engels stuurde zijn werk aan de redactie ten einde het in een Russische vertaling (uit het Duits) te laten publiceren. Tegelijkertijd had Engels het voornemen het artikel ook in andere socialistische organen te publiceren.

Het eerste hoofdstuk werd (onder de titel 'De buitenlandse politiek van het Russische tsarisme') voor het eerst in het tijdschrift 'Sotsial-Demokrat' nr. 1, februari 1890, afgedrukt. Het slot van het werk verscheen in het tweede nummer van het tijdschrift, dat pas in augustus 1890 uitkwam. De oorspronkelijke Duitse tekst van de twee eerste hoofdstukken werd in het aprilnummer van 'Neue Zeit' van 1890 gepubliceerd. De gepubliceerde tekst vertoonde evenwel veranderingen, die de redactie van het tijdschrift zonder voorkennis van Engels had aangebracht en waarmee ze Engels' beoordeling van de heersende kringen van Rusland en Pruisen en van de vertegenwoordigers van het huis Hohen-zollern enz. wilde afzwakken. Engels kreeg daarvan pas kennis, toen hij het eerste nummer van de 'Sotsial-Demokrat' (ongeveer eind maart 1890) had ontvangen en de vertaling vergeleek met de Duitse tekst. In zijn brieven van 1 april 1890 aan Kautsky, de redacteur van de 'Neue Zeit', en aan de uitgever Dietz protesteerde Engels krachtig tegen de redactionele verminkingen van zijn tekst en eiste een herdruk van de eerste hoofdstukken volgens het origineel. In het meinummer van de 'Neue Zeit' werden deze hoofdstukken zonder wijzigingen samen met het derde gepubliceerd. In een voetnoot bij deze tweede publikatie schreef de redactie: 'In de weergave van I en II in het aprilnummer van de "Neue Zeit" zijn als gevolg van een misverstand verscheidene afwijkingen van het origineel ingeslopen, die het karakter van het artikel wezenlijk beïnvloeden. Onze lezers zullen er ons zeker dankbaar voor zijn, wanneer wij, in plaats van de afzonderlijke passages in een rectificatie op te sommen, het gehele artikel in zijn oorspronkelijke vorm nogmaals reproduceren. In het onderhavige nummer is het in zijn geheel opgenomen.' Aan het eind van het werk is aangegeven, wanneer het werd beëindigd: 'Londen, eind februari 1890'.

In het Engels verscheen het werk in het april- en meinummer 1890

van het tijdschrift 'Time'. Bij het vertalen van het artikel voor dit blad wijzigde Engels de tekst op verscheidene plaatsen en bracht aanvullingen aan. Naar de inhoud van enkele van die veranderingen in het tweede en derde hoofdstuk te oordelen, heeft Engels deze beide hoofdstukken voor 'Time' na februari, kennelijk eerst in maan, vertaald.

Bij het leven van Engels werd dit werk op ruime schaal verbreid. Het werd gepubliceerd in het Pools (1893), het Roemeens en het Frans (1890) en in het Bulgaars (1891). Het laatste deel van het werk werd in 1890 als zelfstandig artikel gepubliceerd in de bladen 'Die Nordwacht' en 'Der Wahler'.

De hier gepubliceerde tekst heeft de publikatie in het meinummer van de 'Neue Zeit' tot grondslag, vergeleken met de tekst in de 'Time'. In redactionele voetnoten worden de afwijkingen, resp. aanvullingen, zoals ze in 'Time' voorkomen, vermeld.

'*Sotsial-Demokrat*' — marxistisch literair-politiek tijdschrift in de Russische taal, van 1890 tot 1892 eerst in Londen, later in Genève uitgegeven door de groep Bevrijding van de Arbeid. Het blad verscheen onregelmatig; er kwamen in totaal vier nummers uit. Van de redactie maakten o.a. V. I. Zasoelitsj, G. W. Plechanow en P. B. Axelrod deel uit.

'*Die Neue Zeit*' — theoretisch tijdschrift van de Duitse sociaal- democratie, dat van 1883 tot oktober 1890 in Stuttgart maandelijks verscheen, daarna tot de herfst van 1923 wekelijks. Tot 1917 was Karl Kautsky hoofdredacteur, daarna Heinrich Cunow. Van 1885 tot 1894 schreef Engels een reeks van artikelen voor het tijdschrift, gaf de redactie advies en kritiseerde haar, wanneer in haar publikaties afwijkingen van het marxisme optraden.

* '*Time*' — Engels maandblad van socialistische richting; het verscheen van 1879 tot 1891 in Londen.

27 In Rusland werd in 1874 een poging gedaan tot invoering van de algemene dienstplicht. Volgens de op 1 januari 1874 ingevoerde wet op de dienstplicht werd nagenoeg de gehele mannelijke bevolking in de leeftijd van 21 tot 43 jaar verplicht te dienen bij het geregelde leger, in de reserve of bij de landweer. Uitgezonderd hiervan waren de bewoners van Midden-Azië, Kazachstan en enkele volksgroepen in Siberië, het Wolgagebied en het hoge Noorden. Dit systeem moest het Russische leger helpen omvormen tot een massaleger van burgerlijk type. Bij het bestaande absoluut-feodale stelsel in Rusland stonden aan de praktische uitvoering van de algemene dienstplicht echter de standenprivileges in de weg.

28 Met de *oorlog van 1813—1813* worden de oorlogen van de zesde (1813/ 14) en zevende coalitie (1815) van Europese staten tegen Frankrijk be

doeld. In de oorlog van 1813/14 vormden de Russische troepen meer dan een derde van de geallieerde legers (van Rusland, Oostenrijk, Pruisen én enkele andere staten). Ze speelden een belangrijke rol bij de bevrijding van Duitsland van de napoleontische overheersing en bij het verslaan van Napoleons troepen op Frans grondgebied, hetgeen leidde tot de ineenstorting van het eerste keizerrijk.

- 29 Engels karakteriseert met het '*nationaliteitsbeginsel*' de politiek van Rusland tegenover Polen in de 18de eeuw. Dit begrip werd door bona- partistische kringen van het tweede keizerrijk (zie noot 21) geformuleerd in verband met hun veroveringspolitiek en hun avonturen op het gebied van de buitenlandse politiek; ook de andere grote mogendheden bedienden zich van dit begrip om hun veroveringsplannen te versluieren. Het 'nationaliteitsbeginsel', dat niets van doen had met de erkenning van het recht van de naties op zelfbeschikking, moest in werkelijkheid nationale twisten ontketenen en de nationale beweging, vooral die van de kleine volkeren, veranderen in een werktuig van de contrarevolutionaire politiek van de rivaliserende grote mogendheden.
- 30 Het grootvorstendom Litouwen ontstond in het begin van de 13de eeuw. Vanaf halverwege die eeuw tot het begin van de 15de eeuw raakten Oekraïense, Witruisische en Westruisische gebieden onder de heerschappij van de Litouwse vorsten. Dezen maakten daarbij gebruik van de verzwakking van die gebieden door de invallen van de Tartaren en Mongolen, van de feodale versplintering en de tweedracht, terwijl ze tevens het streven van de bevolking naar eenheid om de Mongoolse veroveraars te weerstaan wisten uit te buiten.

De eerste poging tot vereniging van Polen en Litouwen werd in 1385 ondernomen, toen beide staten tot de Unie van Krakau besloten, daarvan de voornaamste taak was de gemeenschappelijke verdediging tegen de toenemende agressiviteit van de Duitse Orde. Geleidelijk werd de unie van een defensief bondgenootschap tot een verbond van de Poolse en Litouwse feodale heersers tegen het Oekraïense en Witruisische volk. In 1569 werd de Unie van Lublin gevormd, volgens welke Polen en Litouwen zich consolideerden tot één staat onder de naam Rzeczpospo- lita bij een autonome positie van Litouwen.

- 31 *Geïnieerde Grieken* — de met de rooms-katholieke kerk herenigde (geïnieerde) orthodoxe (grieks-katholieke) christenen. De vereniging (unie) werd, overeenkomstig de eis van de Poolse feodale heren en de katholieke geestelijkheid, in de eerste plaats van de Jezuïeten, in 1596 op het concilie in Brest afgekondigd. De volksmassa's wezen de unie van de hand; de strijd tegen de unie werd een der leuzen van hun bevrijdingsbeweging.

- 32 *Liberum veto* (het vrije ‘Ik verbied het’) — het in Polen van de 16de tot de 18de eeuw geldende principe van de noodzakelijke eenstemmigheid bij het nemen van besluiten in de Sejm (standenvergadering). Volgens dit principe was het veto van één enkel lid van de Sejm voldoende om een besluit te verijdelen.
- 33 *Vrede van Westfalen* — naam voor twee vredesverdragen, waarmee in 1648 een eind gemaakt werd aan de Dertigjarige Oorlog: In Osnabrück werd het verdrag gesloten tussen de Duitse keizer, de Duitse vorsten en Zweden, en in Munster het verdrag tussen de Duitse keizer en Frankrijk. Op grond van afspraken tussen de overwinnende mogendheden Zweden en Frankrijk met de Duitse vorsten raakte Duitsland een aanzienlijk deel van zijn grondgebied kwijt. De Duitse vorsten werden als soevereine heersers erkend en kregen het recht, onafhankelijk van de Duitse keizer, verdragen en overeenkomsten op het gebied van de buitenlandse politiek te sluiten. De Vrede van Westfalen verankerde de politieke versplintering van Duitsland.
- 34 Het *testament* van Peter de Grote was een vervalst geschrift, waarvan Wcsteuropcse politici en publicisten gebruik maakten in hun propaganda tegen Rusland.
- 35 De *Zevenjarige Oorlog* (1756—1763) was in de eerste plaats een oorlog tussen twee coalities van Europese staten: enerzijds die van Engeland en Pruisen, anderzijds die van Frankrijk, Rusland en Oostenrijk. De militaire strijd, voorzover hij niet de oorlog ter zee betrof, speelde zich af in Europa en in de Franse en Engelse koloniale gebieden in Amerika en Azië. De Zevenjarige Oorlog eindigde in 1763 met de Vrede van Parijs en van Hubertusburg. Frankrijk was door de Vrede van Parijs gedwongen zijn grootste koloniën (Canada en bijna alle bezittingen in Oost-Indië e.d.) aan Engeland af te staan. De Vrede van Hubertusburg herstelde de vooroorlogse grenzen van Pruisen, Oostenrijk en Saksen.
- 36 Op 31 maart 1764 werd in St. Pctersburg een verdrag van bijstand tussen Pruisen en Rusland getekend voor de duur van acht jaar. De verdragsluitende partijen garandeerden elkaar de onaantastbaarheid van hun territoria, militaire en financiële bijstand indien een van de beide landen aangevallen zou worden, alsmede het aanknopen van handelsbetrekkingen. In de geheime clausules van het verdrag verplichtten beide partners zich geen enkele verandering in het staatsbestel van Polen en Zweden toe te laten. In een speciaal geheim artikel nam Pruisen de verplichting op zich de door Rusland voorgestelde kandidaten voor de Poolse troon te ondersteunen. Met dit verdrag wilden Rusland en Pruisen een verdere versterking van de Oostenrijkse en Franse invloed in Polen voorkomen.

- 37 De *eerste deling van Polen* door Pruisen, Oostenrijk en Rusland had in 1772 plaats. Volgens de op 5 augustus 1772 in St. Petersburg ondertekende verdelingsverdragen kregen Oostenrijk en Pruisen een deel van de westelijke Oekraïne, alsmede centrale Poolse gebieden. Oostenrijk nam bezit van Galicië, Pruisen pikte Warmia, een deel van Pommern, Kujawy en Groot-Polen (het noordwestelijke deel van het voormalige Poolse rijk) in, Rusland kreeg het Poolse deel van Lijfland en een deel van oostelijk Witrusland.
- 38 Het zogenaamde beginsel van de *legitimiteit* werd op het Weense Congres (1814/15) geformuleerd door de Franse diplomatie, vertegenwoordigd door Talleyrand. Dit beginsel leidde in Europa tot het herstel van de 'legitieme' (wettige) vorstenhuizen, die in de loop van de Franse revolutie en de napoleontische oorlogen ten val waren gebracht.
- 39 De *Beierse Successieoorlog* van 1778/79, die tussen Pruisen en Saksen enerzijds en Oostenrijk anderzijds na de dood van keurvorst Maximiliaan Josef om het bezit van Beieren werd gevoerd, was een weerspiegeling van de strijd tussen Oostenrijk en Pruisen om de leidende rol in Duitsland. Met de Vrede van Teschen werd de oorlog beëindigd. Rusland, dat aanvankelijk de bemiddelaar had gespeeld tussen de oorlogvoerende partijen, werd in een afzonderlijk artikel van het verdrag samen met Frankrijk tot verdragsgarant verklaard.
- 40 Het gaat om de beide, voor Rusland met een zege bekroonde, oorlogen tegen Turkije van resp. 1768/74 en 1787/92.
- 41 Op 11 maart 1780 vaardigde Catharina II de *Deklaratie inzake de gewapende neutraliteit* uit. Daarin werd het recht verkondigd van neutrale schepen om zich op zee gewapenderhand te verzetten tegen aanvallen van oorlogvoerende staten, alsmede het recht van neutrale staten op vrije handel met oorlogvoerende mogendheden; voorts het principe van de onaantastbaarheid van vijandelijk eigendom indien dit onder neutrale vlag optreedt en de geldigheid van een blokkade alleen voor het geval dat de ingang naar de geblokkeerde haven in feite door oorlogsschepen is afgesloten. Deze deklaratie was de grondslag van de conventie, die Rusland met verscheidene staten sloot. In de jaren 1780 tot 1783 sloten Denemarken, Zweden, Holland, Pruisen, Oostenrijk, Portugal en Sicilië zich bij de conventie aan.
- Deze beginselen van de gewapende neutraliteit werden later ten grondslag gelegd aan de 'Deklaratie over de grondbeginselen van het internationale zeerecht', die door vertegenwoordigers van Oostenrijk, Frankrijk, Engeland, Pruisen, Rusland, Sardinië en Turkije op 16.4.1856 werd getekend. De Deklaratie vormde een supplement van het Parijse vredesverdrag (zie noot 74).

- 42 De tweede deling van Polen had plaats in 1793, de derde in 1795. Ze waren het resultaat van de veroveringspolitiek van Oostenrijk, Pruisen en Rusland. De delingen waren tegelijkertijd een middel ter onderdrukking van de Poolse nationale beweging. Bij de tweede deling van Polen kwam een stuk van Witrusland en het rechts van de Dnjpr gelegen deel van de Oekraïne aan Rusland; Pruisen annexeerde Danzig (Gdansk), Thorn (Torun) en een deel van Groot-Polen. Oostenrijk was bij deze tweede deling geen partij.
- Bij de derde deling kreeg Rusland Koerland, gebieden van Litouwen en westelijk Witrusland, alsmede een deel van Wolhynië; Oostenrijk kreeg een stuk van Klein-Polen met Lublin en Krakau; de Poolse kerngebieden met Warschau vielen Pruisen ten deel. Na de derde deling hield Polen tot de 20ste eeuw op als een zelfstandige staat te bestaan.
- 43 Bedoeld wordt de eerste coalitie van de absolutistische feodale staten van Europa tegen het revolutionaire Frankrijk, in februari 1792 sloten Pruisen en Oostenrijk, actief ondersteund door Engeland en Rusland, een militair bondgenootschap als een inleiding tot een interventie in Frankrijk. Na de volksopstand van 10 augustus 1792 en de onthoofding van Lodewijk XVI in januari 1793 sloten Engeland, Holland, Spanje, Napels, Sardinië en een reeks Duitse en Italiaanse staatjes zich openlijk bij de anti-Franse coalitie aan. De eerste coalitieoorlog tegen Frankrijk duurde tot 1797.
- 44 In *Frederikshamn* (Finland) werd in de zomer van 1783 op initiatief van de Zweedse koning Gustaaf III een bijeenkomst gehouden tussen hem en Catharina II. Gustaaf wilde zich op de hoogte stellen van Catharina's bedoelingen ten aanzien van Turkije en de Krim, alsmede van haar standpunt inzake de Zweedse veroveringsplannen jegens Noorwegen. Van haar kant streefde Catharina II in die tijd, in verband met de oorlogsvoorbereidingen tegen Turkije, naar een toenadering tot Zweden.
- 45 De *Vrede van Lunêville* werd op 9-2.1801 gesloten tussen Oostenrijk en Frankrijk na de nederlaag van de troepen van de tweede coalitie. In het verdrag werd de door de oorlogen tegen de eerste en de tweede coalitie teweeggebrachte uitbreiding van de Franse grenzen officieel erkend en werd de annexatie door Frankrijk van de linkeroever van de Rijn, van België en Luxemburg bevestigd. De vrede sanctioneerde voorts de Franse hegemonie over de in de jaren 1795 tot 1798 geschapen staten (de Bataafse, Helvetse, Ligurische en Cisalpijnse Republieken).
- 46 Het *besluit van de Rijksdeputatie van 25.2.1803* hief een aantal kleine staten in het westen van Duitsland op. (De zogenaamde Rijksdeputatie was een door de Rijksdag van Regensburg in oktober 1801 gekozen commissie van vertegenwoordigers van de Duitse staten.) Het grondgebied van de desbetreffende staten viel de grotere Duitse staten ten deel, waar

van de bezittingen op de linkeroever van de Rijn door Frankrijk na het einde van de oorlogen tegen de eerste en de tweede coalitie waren ingepikt. In totaal 112 staatjes, nagenoeg alle bezittingen van de geestelijkheid, alsmede zog. rijkssteden, met een bevolking van drie miljoen mensen, werden opgeheven en vielen voor een groot deel te beun aan de volkomen van Frankrijk afhankelijke staten Beieren, Württemberg en Baden, alsmede aan Pruisen. Met het besluit van de Rijksdputatie werd louter uitvoering gegeven aan tussen Rusland en Frankrijk in oktober 1801 gemaakte geheime afspraken, volgens welke de territoriale kwesties in het Rijnland in het belang van Frankrijk moesten worden opgelost.

- 47 De slag bij *Austerlitz* op 2.12.1805 tussen de Russisch-Oostenrijkse troepen (derde coalitie) en die van Frankrijk eindigde met de overwinning van Napoleon I. Na deze nederlaag trok Oostenrijk zich uit de coalitie terug en sloot met Napoleon de Vrede van Presburg (Bratislava). Rusland en Engeland vormden in 1806 een nieuwe, de vierde, coalitie tegen Frankrijk.

Rijnbond — een vereniging van staten in het zuiden en westen van Duitsland, in juli 1806 onder het protektoraat van Napoleon I in het leven geroepen. De vorming van zulk een politiek en militair blok in Duitsland gelukte Napoleon als gevolg van zijn overwinning op Oostenrijk. Na de vorming van de Rijnbond hield het Heilige Roomse Rijk van de Duitse Natie op te bestaan. Van de bond maakten eerst 16 en later alle Duitse staten buiten Pruisen en Oostenrijk deel uit. De leden van de Rijnbond waren in feite vazallen van Frankrijk. Troepen van Rijnbondstaten namen deel aan de veroveringsveldtochten van Napoleon, o.a. aan die van 1812 naar Rusland. In 1813 viel de bond uiteen na de nederlagen van Napoleon in Duitsland.

- 48 Tijdens de Russisch-Zweedse oorlog van 1808/09 trok het Russische leger onder Barclay de Tolly in de winter van 1809 over het ijs van de Botnische Golf. De inval van Russische troepen in Zweeds gebied bespoedigde het uitbreken van een samenzwering van de Zweedse adel tegen koning Gustaaf IV. In maart 1809 werd Gustaaf IV ten val gebracht en spoedig daarop werd diens oom, hertog Karei van Södermanland, onder de naam Karei XIII koning. In september 1809 moest Zweden met Rusland in Frederikshamn vrede sluiten en Finland afstaan.
- 49 In augustus 1812 vond in Abo (Turku) een ontmoeting plaats tussen Alexander I en de Zweedse troonopvolger Karei Johan (Bernadotte). Het bij die gelegenheid gesloten Russisch-Zweedse verdrag was een oorlogsverbod van beide staten gericht tegen Frankrijk. In het verdrag verplichtte Rusland zich Zweden militair bij te staan tegen Denemarken, indien dit mocht weigeren Noorwegen aan de koning van Zweden af te

staan. Zweden verplichtte zich de territoriale aanspraken van de tsaar te ondersteunen, vooral tegenover het door Napoleon onderworpen hertogdom Warschau.

- 50 In *Erfurt* had van 27.9 tot 14.10.1808 een ontmoeting plaats tussen Napoleon I en Alexander I. Napoleon was verontrust door de groei van de nationale bevrijdingsbewegingen in de door hem onderworpen landen, vooral in Spanje. Hij vreesde een aanval van Oostenrijk en rekende ingeval van een oorlog met Oostenrijk op de bijstand van Alexander. Hij beloofde hem daarvoor de Russische aanspraken op Moldavië en Walachije te ondersteunen. Hoewel de onderhandelingen met een geheime conventie werden afgesloten, die het in 1807 in *Tilsit* gesloten Frans- Russische bondgenootschap formeel vernieuwde, ontzegde Alexander desondanks aan Napoleon daadwerkelijke steun in de strijd tegen Oostenrijk. Tijdens de Frans-Oostenrijkse oorlog van 1809 beperkte Rusland zich tot het bezetten van Galicië, maar ondernam geen enkele militaire actie tegen Oostenrijk.
- 51 De Russisch-Turkse oorlog begon in 1806 en duurde (met een onderbreking van 1807 tot 1809) tot 1812. De Russische troepen brachten het Turkse leger verscheidene zware nederlagen toe. Met de Vrede van Boekarest, gesloten op 28.5.1812, kwam een einde aan de oorlog. Krachtens het vredesverdrag kreeg Rusland Bessarabië tot aan de Procth, diverse gebieden in Transkaukasië en het recht van koopvaardij op de Donau. Het verdrag bekrachtigde de vroeger gesloten overeenkomsten tussen Rusland en Turkije, volgens welke aan Moldavië en Walachije autonome rechten waren verleend.
- Het optreden van de Russische troepen op de Balkan was een beslissende steun voor de opstand van het Servische volk in de jaren 1804 tot 1813. Het vredesverdrag van Boekarest verplichtte de Turken Servië autonomie te verlenen op het punt van het binnenlandse bestuur. Toen Napoleons leger in 1813 Rusland binnenviel, brak de sultan het verdrag en stuurde een strafexpeditie naar Servië, waarop er tijdelijk de Turkse heerschappij weer werd gevestigd. Na een nieuwe zegevierende opstand in 1815 en met diplomatieke hulp van Rusland schudden de Serviërs het Turkse juk weer af. Na de Russisch-Turkse oorlog van 1828/29 moest Turkije via een speciaal besluit van de sultan de autonomie van Servië erkennen.
- 52 Het *continentale stelsel* was de door Napoleon in 1806 aan Engeland opgelegde blokkade, waarbij het de landen van het Europese continent werd verboden handel te drijven met Engeland. Het toetreden van Rusland tot het continentale stelsel geschiedde op grond van een geheim artikel in het vredesverdrag van Tilsit van 1807.

- 53 De *slag bij Lcipzig* (van 16 tot 19.10.1813) was de voornaamste veldslag tussen de troepen van de zesde coalitie (Rusland, Oostenrijk, Pruisen en Zweden) tegen Frankrijk. De zege van de geallieerde troepen in de 'volkcrenslag bij Lcipzig' besliste de uitkomst van de veldtocht van 1813 ten gunste van de geallieerden, leidde tot het uiteenvallen van de Rijn- bond en tot de bevrijding van Duitsland van de heerschappij van Napoleon.
- 54 Op het *Weense Congres* van 1814/15, na de val van Napoleon, werd Polen opnieuw opgedceld tussen Oostenrijk, Pruisen en Rusland. Het grootste deel van het groothertogdom Warschau — door Napoleon bij de Vrede van Tilsit gesticht — viel als koninkrijk Polen (of Congres-Polen) aan Rusland ten deel. (Zie ook noot 38.)
- 55 De '*Heilige Alliantie*' was een verbond van contrarevolutionaire machten tegen alle vooruitstrevende bewegingen in Europa. Ze werd op 26.9.1815 op initiatief van tsaar Alcxander I gevormd door de overwinnaars van Napoleon. Bijna alle Europese staten sloten zich erbij aan. De vorsten verplichtten zich elkaar wederzijds bij te staan bij het onderdrukken van revoluties, waar dan ook.
- 56 In het voorjaar van 1821 brak in Griekenland een opstand uit, die al spoedig een massaal karakter kreeg. De in Epidauros bijeengeroepen nationale vergadering verkondigde op 1 januari 1822 de onafhankelijkheid, van Griekenland en nam een grondwet aan. De Turkse sultan riep de hulp in van zijn vazal, de Egyptische kedive (onderkoning) Mechmed Ali. De troepen van de kedive vielen in 1825 onder bevel van Ibrahim Pasja in Morea (Pcloponncsus) binnen en gingen beestachtig tegen de Griekse bevolking te keer. De mogendheden van de Heilige Alliantie, vooral Rusland, wezen aanvankelijk de opstand met kracht van de hand. Maar de mogelijkheid deze strijd uit te buiten ter versterking van hun eigen invloed op het Balkanschiereiland vormde voor Engeland, Rusland en Frankrijk aanleiding om Griekenland als oorlogvoerende partij te erkennen en het militaire hulp te verlenen. De overwinning van Rusland in de Russisch-Turkse oorlog van 1828/29 was van beslissende invloed voor het behalen van Griekenlands onafhankelijkheid. Turkije werd gedwongen Griekenland als een zelfstandige staat te erkennen.
- 57 De burgerlijke revoluties in Spanje (1820/23), in het koninkrijk Napels (1820/21) en Piëmont en de nationale bevrijdingsbeweging in deze landen werden onderdrukt door de Heilige Alliantie, die Franse troepen naar Spanje en Oostenrijkse naar Italië stuurde.
- 58 *Filhellenen* (vrienden van de Grieken) was de benaming van diegenen, die buiten Griekenland de vrijheidsstrijd van het Griekse volk in 1821/29 tegen de Turkse heerschappij ondersteunden en daarmee tegen de Heilige

- Alliantie protesteerden. Bekende filhellenen waren Goethe, Victor Hugo, Poesjkm en Lord Byron.
- 59 *Carbonari* (houtschoolbranders) — naam van een geheim politiek genootschap, in 1806 in Italië ontstaan en in de twintiger jaren ook in Frankrijk voorkomend. De Italiaanse carbonari, waartoe vertegenwoordigers van de stedelijke burgerij, van de adel en van officierskringen, van de kleine burgerij en de boeren behoorden, kwamen op voor de nationale eenheid en onafhankelijkheid van Italië, alsmede voor vrijzinnige staatkundige hervormingen. De Franse carbonari, waartoe vertegenwoordigers van diverse politieke richtingen behoorden, streden voor het omverwerpen van de monarchie der Bourbons.
 - 60 Bedoeld worden de congressen van de Heilige Alliantie, die in 1818 in *Aken*, in 1820/21 in *Troppau* (Opava) en *Laibach* (Ljoe-bljana) en in 1822 in *Verona* plaatsvonden. Al deze congressen beoogden de burgerlijke revoluties en de nationale bevrijdingsbewegingen in de Europese landen te onderdrukken.
 - 61 In de slag bij *Navarino* (vandaag Pylos, havenstad in Griekenland) werd de Turks-Egyptische vloot door de gecombineerde Engelse, Franse en Russische eskaders onder commando van de Britse admiraal E. Codrington vernietigd. De Europese mogendheden hadden hun eskaders naar de Griekse wateren gestuurd om door militaire inmenging de oorlog tussen Turkije en de Griekse opstandelingen te beëindigen.
 - 62 Bedoeld wordt de Vrede van Adrianopel, die op 14.9.1829 tussen Turkije en Rusland werd gesloten. Rusland kreeg de Donaudeka met de daartoe behorende eilanden en een belangrijk deel van de oostkust van de Zwarte Zee ten zuiden van de monding van de Koeban. Turkije moest de autonomie van Moldavië en Walachije erkennen en hun het recht toestaan zelfstandig hun hospodaren (heren) te kiezen. De garantie van deze autonomie lag in handen van Rusland, hetgeen gelijkstond met het vestigen van een protektoraat van de tsaar over de vorstendommen. De Turkse regering moest bovendien Griekenland als een onafhankelijke staat erkennen, die met Turkije uitsluitend verbonden was door het betalen van een jaarlijks tribuut aan de sultan, en alle vroegere verdragen inzake de autonomie van Servië door een speciaal besluit bekrachtigen.
 - 63 *Juli-revolutie* — op 29 juli 1830 wierp het volk van Parijs het koningshuis van de Bourbons omver. De macht kwam in handen van de zogenaamde burgerkoning Louis-Philippe.
 - 64 De *Poolse opstand* van 1830/31 begon op 29-11.1830 als een militaire munitie in Warschau, maar nam spoedig het karakter van een volksopstand aan, in het verloop waarvan de tsaristische troepen werden verdreven. De wankelmoedige politiek van de Poolse adel in regering en

leger, in handen waarvan de leiding van de opstand lag, belette dat de volksmassa's in een nationale bevrijdingsstrijd werden betrokken. De Poolse adel spekteerde in die tijd op landerijen in de Oekraïne en Witrusland. Daar de vertegenwoordigers van burgerlijk-democratische kringen er niet in slaagden de opheffing van de lijfeigenschap er door te krijgen, werd de opstand slechts ontoereikend door de boeren gesteund. De in februari 1831 begonnen militaire operaties eindigden met de kapitulatie van de Poolse regering en op 8.9.1831 met de overgave van Warschau aan de troepen van de tsaar. Ondanks de nederlaag speelde de opstand een grote rol in de bevrijdingsstrijd van het Poolse volk en was van internationale betekenis.

- 65 Het *verdrag van Hunkiar-Iskelessi* (Hunkjar-Skcessi) werd op 8 juli 1833 tussen Rusland en Turkije gesloten met een geldigheidsduur van acht jaar. Daaraan vooraf gingen Russische troepenlandingen bij het plaatsje Hunkiar-Iskelessi in het gebied van de Bosporus. Deze troepen waren naar Turkije gestuurd om de sultan te helpen tegen de legers van de opstandige kediye van Egypte, Mcchmed Ali, die de Turkse hoofdstad bedreigde. In mei 1833 kwam het door bemiddeling van Engeland en Frankrijk tot het sluiten van vrede tussen de sultan en Mcchmed Ali, die Syrië en Palestina kreeg. Hoewel het directe gevaar voor de sultan uit de weg was geruimd, wist de diplomatie van de tsaar de gespannen toestand en de aanwezigheid van Russische troepen in Turkije uit te buiten en de sultan er toe te brengen een verdedigingspakt met Rusland te sluiten. Het verdrag van Hunkiar-Iskelessi verleende aan dit verdedigingspakt door een geheime clausule rechtskracht; Turkije verplichtte zich geen buitenlandse oorlogsschepen, behalve Russische, de zeeën te laten passeren. Een tweede artikel bevestigde het verdrag van Adrianopel en andere Russisch-Turkse overeenkomsten.
- 66 Door de Turks-Egyptische oorlog van 1839/41 werden de tegenstellingen tussen Engeland en Frankrijk scherper. Frankrijk steunde in het geheim de onderkoning van Egypte. Engeland, dat een eenzijdige inmenging van Rusland ten gunste van de sultan vreesde en tegelijkertijd Frankrijk wilde isoleren, wist gedaan te krijgen, dat de westelijke mogendheden collectief optraden om de sultan militair te steunen. Op 15 juli 1840 ondertekenden Rusland, Engeland, Oostenrijk, Pruisen en Turkije de Londense conventie over militaire hulp aan de Turkse sultan tegen de onderkoning van Egypte. Deze conventie was zonder Frankrijk gesloten; ze leidde tot het isoleren van Frankrijk en deed het gevaar van een Europese coalitie tegen Frankrijk ontstaan, dat hierdoor gedwongen was zijn steun aan Mcchmed Ali te staken. Dit betekende een zware nederlaag van de Franse politiek in het Nabije Oosten.

- 67 Het *Reglement organique* van 1831 was de eerste grondwet van de Donau-vorstendommen (Moldavië en Walachije), die op grond van het vredesverdrag van Adrianopel door Russische troepen waren bezet. Het hoofd van het Russische bestuur over deze vorstendommen, P. D. Kisl-jew, had het ontwerp hiervoor uitgewerkt. Volgens het reglement werd de wetgevende macht in elk vorstendom toegekend aan de vergadering, die door de grootgrondbezitters werd gekozen, terwijl de uitvoerende macht in handen werd gegeven van de hospodaren, die voor het leven door de vertegenwoordigers van de grootgrondbezitters, de geestelijkheid en de steden werden gekozen. De vroegere feodale orde werd in stand gehouden, de politieke macht in handen van de grootgrondbezitters geconcentreerd. Het reglement voerde tegelijkertijd een reeks van burgerlijke hervormingen in: de binnenlandse tolmuren werden opgeheven, de vrijheid van handel ingevoerd, de rechtspraak van het bestuur gescheiden, de boeren werd toegestaan van landheer te veranderen en het folteren werd afgeschaft.
- 68 In de eerste Engelse uitgave van het eerste deel van 'Het Kapitaal' (Londen 1887), waarnaar Engels verwijst, klopt de indeling van de hoofdstukken niet met die in de Duitse uitgaven.
- 69 '*Portfolio*' — afgekorte benaming van een verzameling diplomatieke documenten en stukken, door David Urquhart in Londen uitgegeven. De serie 'The Portfolio; or, a collection of state papers' verscheen in de jaren 1835/37; een nieuwe serie verscheen in de jaren 1843/45 onder de titel 'The Portfolio-diplomatic review'.
- 70 Verwijzing naar de burgerlijke revolutie van 1848 in Moldavië en Walachije. In de loop daarvan ontwikkelde zich in de Donau-vorstendommen een brede beweging van de volksmassa's voor het volledig afschaffen van de afhankelijkheid van het Turkse rijk, voor opheffing van de lijfeigenschap en het wegnemen van alle hinderpalen, die een rem waren voor de ontwikkeling van het kapitalisme. De revolutie werd door de reactie neergeslagen met behulp van troepen van de sultan en van de tsaar.
- 71 In oktober 1850 vonden in Warschau door bemiddeling van Nicolaas I onderhandelingen plaats tussen de vertegenwoordigers van Pruisen en Oostenrijk, ten einde de toegespitste verhoudingen tussen beide landen te regelen. Oostenrijk streefde naar het herstel van de Duitse Bond, die door de revolutie van 1848 in feite uiteen was gevallen. Pruisen hoopte door middel van de vorming van een Duitse unie zijn hegemonie in Duitsland te vestigen. Nicolaas, die tegen versterking van Pruisen en voor handhaving van de feodale versplintering van Duitsland was, trad in Warschau als scheidsrechter op en gaf te verstaan, dat hij volledig achter Oostenrijk stond.

- 72 Op 8 mei 1852 werd in Londen door vertegenwoordigers van Rusland, Oostenrijk, Engeland, Frankrijk, Pruisen, Zweden, Noorwegen en Denemarken een verdrag getekend over de erfopvolging van de Deense monarchie. Daaraan lag een protokool ten grondslag, dat op 2.8.1850 in Londen door dezelfde deelnemers (behalve Pruisen) was ondertekend en dat zich ondubbelzinnig uitsprak voor het principe van de ondeelbaarheid van de bezittingen van de Deense kroon met inbegrip ' van de hertogdommen Sleswijk en Holstein, die tegelijkertijd deel uitmaakten van de Duitse Bond. Aan het streven van de Duitse bevolking van deze hertogdommen zich van Denemarken los te maken en zich met Duitsland te verenigen werd door dit verdrag een halt toegeroepen. Hoewel het verdrag van 1852 de hertogdommen het recht op zelfbestuur toekende, bleven ze toch onder het gezag van de Deense kroon. Tot opvolger van de kinderloze Deense koning Frederik VII werd prins Chcis- tiaan van Sleswijk-Holstein-Sonderburg-Glücksburg benoemd, de latere koning Christiaan IX.
- 73 *d'étonnerle monde par la grandeur de son ingratitude* (de wereld door de grootte van zijn on dankbaarheid in verbazing brengen) is een aan de Oostenrijkse minister-president en minister van buitenlandse zaken Schwarzenberg toegeschreven uitspraak, die hij moet hebben gebezigd in verband met de jegens Rusland vijandige wending in de buitenlandse politiek van Oostenrijk, die in het begin van de vijftiger jaren plaats had. De eigenlijke tekst van deze veel geciteerde uitspraak was: 'De wereld zal er verbaasd over staan hoe on dankbaar wij kunnen zijn'.
- 74 Op 30 maart 1856 ondertekenden vertegenwoordigers van Frankrijk, Engeland, Oostenrijk, Sardinië, Pruisen en Turkije enerzijds en Rusland anderzijds het vredesverdrag van Parijs, waarmee de Krimoorlog van 1853/56 werd beëindigd. Rusland, dat de oorlog had verloren, moest territoriale en politieke concessies doen en instemmen met neutralisering van de Zwarte Zee; het kreeg echter Sebastopol en andere steden terug, tegen teruggave van Kars aan Turkije.
- Engeland en Oostenrijk konden op het congres van Parijs hun agressieve doeleinden jegens Rusland niet ten volle verwezenlijken. Het resultaat van de onderhandelingen werd beïnvloed door de heldhaftige verdediging van Sebastopol, de nederlaag van het Turkse leger op het Kaukasische krijgstoneel, de mislukkingen van de geallieerden in de Oostzee en door het handig uitbuiten van de Engels-Franse tegenstellingen door de Russische diplomatie.
- 75 *La Russie ne boude pas, elle se recueille* (Rusland is niet vertoornd, het komt tot inkeer) — Gortsjakow gebruikte deze woorden in zijn rondschrjven van 21.8.1856 aan de Russische diplomatieke vertegenwoordiger

gers in het buitenland. Hij legde in dit schrijven de richting van de buitenlandse politiek vast naar aanleiding van zijn benoeming tot minister van buitenlandse zaken.

- 76 Voor wat betreft de 'Deklaratie over de grondbeginselen van het internationale zeerecht', zie noot 41.

De toenadering tussen Frankrijk en Rusland op het congres van Parijs leidde op instigatie van Napoleon III op 3.3.1859 tot het sluiten van een geheim verdrag tussen Rusland en Frankrijk. Daarin verplichtte Alexander II zich tot diplomatieke steun aan de door Napoleon III voorbereide militaire onderwerping van Oostenrijk en tot het stationeren, ingeval van een oorlog, van Russische troepen langs de Oostenrijkse grens. Daarvoor in de plaats bleef Napoleon III, naar de geest van het verdrag, de politiek van Rusland op de Balkan ondersteunen.

- 77 In 1859 ontketende Napoleon III, na zich van de steun van Alexander II te hebben verzekerd, samen met het koninkrijk Sardinië (Piëmont) een oorlog tegen Oostenrijk. Hij wilde zich meester maken van Italiaans grondgebied en door een succesvolle 'plaatselijke' oorlog zijn regime in Frankrijk stutten; hij voerde deze oorlog onder het vaandel van de 'be-vrijding'. De ware bedoelingen van Napoleon III werden door Giuseppe Mazzini onthuld in het manifest 'De oorlog'.

De grote bourgeoisie en de liberale adel in Italië hoopten door een oorlog de vereniging van Italië te kunnen verwezenlijken zonder de deelname van de volksmassa's en onder het gezag van de in Piëmont heersende dynastie Savoie. Napoleon III, die geschrokken was van de omvang van de nationale bevrijdingsbeweging tegen de Oostenrijkse onderdrukking van Italië en die er naar streefde de politieke versplintering van dat land in stand te houden, zag zich na enkele overwinningen van de Franse en Piëmontse troepen genoopt, mede uit vrees voor militaire complicaties bij voortzetting van de oorlog, op 11 juli in Villafranca achter de rug van Sardinië om een afzonderlijke vrede met Oostenrijk te sluiten. De oorlog leverde Frankrijk Savoie en Nice op, terwijl Lombardije met Sardinië werd verenigd.

In weerwil van alle mogelijke intriges wist de nationale bevrijdingsstrijd in Italië voor vereniging van het land zich evenwel in 1860 te ontplooiën. De heldhaftige militaire acties van de vrijescharen van Garibaldi in Sicilië en Napels, die door de volksmassa's werden gesteund, leidden in die gebieden tot de val van de dynastie der Bourbons, tot vereniging van Zuid-Italië met Piëmont en in 1861 tot de oprichting van het koninkrijk Italië. Venetië bleef tot 1866 onder Oostenrijks gezag. Met de inname van Rome door Italiaanse troepen in 1870 werd de vereniging van Italië voltooid.

- 78 Tijdens de opstand voor de nationale bevrijding van Polen in 1863/64 bood de regering-Bismarck de tsaristische regering militaire hulp aan. Ze wilde daarmee verhinderen, dat de opstand zich uitbreidde tot de door Pruisen in bezit genomen Poolse gebieden, en zich van de steun van Rusland verzekeren bij het verenigen van Duitsland onder de hegemonie van Pruisen. In februari 1863 werd door Rusland en Pruisen een conventie getekend over gezamenlijke troepenoperaties tegen de opstandelingen.
- 79 Na de overwinning van Pruisen en Oostenrijk in de oorlog tegen Denemarken (1864) werden de hertogdommen Sleeswijk en Holstein het gemeenschappelijke bezit van Oostenrijk en Pruisen; na de Pruisisch-Oostenrijkse oorlog van 1866 werden ze bij Pruisen ingelijfd.
- 80 '*Djadja Molodets*' ('pracht-oom') was de gebruikelijke uitroep van Alexander II, wanneer hij van keizer Wilhelm telegrafisch overwinningsberichten ontving. (Voetnoot van Engels in de 'Time'.)
- 81 Zie voor de bepalingen van het voorlopige vredesverdrag van Versai lees noot 5. Bij het ondertekenen van het definitieve vredesverdrag (10.5.1871 in Frankfort) moest Frankrijk nog zwaardere voorwaarden accepteren en werd de duur van de bezetting van Frankrijk door Duitse troepen verlengd. In feite was dit de prijs voor de hulp, die Bismarck aan de regering in Versailles had verleend bij het neerslaan van de Commune van Parijs. De vrede van Frankfort stond gelijk met de uitplundering van Frankrijk en maakte een toekomstig oorlogsconflict tussen Frankrijk en Duitsland onvermijdelijk.
- 82 Het voorlopige vredesverdrag van *San Stefano* werd op 3.3.1878 door Rusland en Turkije gesloten. Dit verdrag, dat Ruslands invloed op de Balkan versterkte, ontketende scherpe protesten van de kant van Engeland en Oostenrijk-Hongarije, in het geheim door Duitsland gesteund. Door diplomatieke druk en militaire dreigementen werd Rusland gedwongen het verdrag aan een internationaal congres voor te leggen, dat van 13 juni tot 13 juli 1878 in Berlijn bijeenkwam. Deelnemers waren Rusland, Duitsland, Oostenrijk-Hongarije, Frankrijk, Engeland, Italië en Turkije. Als resultaat van het congres werd de Vrede van Berlijn gesloten, waarbij de bepalingen van het verdrag van San Stefano grondig ten nadele van Rusland en de Slavische volken van de Balkan werden veranderd. De besluiten van het congres riepen nieuwe spanningen op de Balkan op en verhoogden het oorlogsgevaar.
- 83 Het gaat om het vestingsvierkant Silistria-Roestsjoek-Sjoemla-Varna op Bulgaars gebied. Hier waren in het begin van de Russisch-Turkse oorlog van 1877 tot 1878 de hoofdstrijdkrachten van het Turkse leger geconcentreerd.

- 84 *'la clef de notre maison'* ('de sleutel van ons huis') — woorden van Alexander I, door hem in 1808 gebruikt in een onderhoud met de Franse ambassadeur Caulaincourt.
- 85 De grote volksofstand in Indië (1857/59) tegen de Britse koloniale heerschappij brak in het voorjaar van 1857 uit onder de uit Indiërs bestaande eenheden van het Bengaalse leger. De grote stuwende kracht van de opstand waren de boeren en de arme handwerkers uit de steden. De door plaatselijke feodalen geleide opstand mislukte vooral door gebrek aan eensgezinde leiding en het ontbreken van een gemeenschappelijk plan van actie, veroorzaakt door de feodale versplintering van Indië, de grote verscheidenheid van volken en de verdeeldheid van het Indische volk naar geloof en kasten. Ook de superioriteit van de Engelsen op militair en technisch gebied speelde een belangrijke rol.
- 86 In november 1839 begon onder het bevel van generaal Perowski een veldtocht ter verovering van Khiwa. De 5000 man sterke Russische troepen waren niet voorbereid op de moeilijke omstandigheden van een winter- veldtocht door woestijnsteppen; ze verloren de helft van hun manschappen door honger, kou en ziekten en moesten in februari 1840, zonder Khiwa te hebben bereikt, omkeren.
- 87 In de jaren 1886 tot 1889 werd in Frankrijk een campagne ontketend, die verbonden was met de naam van generaal Boulanger. De aanhangers van Boulanger maakten gebruik van de ontevredenheid van de massa's van het volk over de politiek van de burgerlijke republikeinen en voerden een chauvinistische en revanchistische agitatie ter voorbereiding van een staatsgreep en het herstel van de monarchie.
- 88 De in het noorden van Bulgarije gelegen stad Plewna werd in december 1877 door de verbonden Russisch-Rocmeense troepen na een harde strijd tegen de Turken ingenomen.
- 89 Het *Cisleithaanse deel van het rijk* was dat deel van Oostenrijk-Hongarije, dat Oostenrijk, Bohemen, Moravië, Galicië, de Boekowina en andere landen omvatte. Translcithanië omvatte het koninkrijk Hongarije met inbegrip van Transsylvanië, Kroatië, Slavonië e.a. Deze namen waren ontleend aan de rivier Leitha, die de grens vormde tussen deze beide delen van de Oostenrijks-Hongaarse monarchie.
- 90 De Amerikaanse journalist George Kennan schreef na zijn reis door Siberië in de jaren 1885/86 een serie artikelen, getiteld 'Siberië en het verbanningssysteem', die van 1888 tot 1890 in het Newyorkse tijdschrift 'The Century Illustrated Monthly Magazine' werden gepubliceerd.
- 91 In 1864 werden in Rusland de *semstwo's*, organen van een beperkt plaatselijk zelfbestuur, ingesteld. Twee jaar later echter begon de tsaristische regering deze *semstwo's* stelselmatig te onderdrukken, hetgeen

vooral in de jaren '80, toen de reactie met bloedige represailles tegen de revolutionaire beweging optrad, in kracht toenam.

- 92 Engels refereert naar een uitspraak van Moltke in diens redevoering in de Rijksdag op 16.2.1874. Moltke moest in die redevoering erkennen, dat de Duitsers sinds hun 'gelukkige oorlogen overal respect, nergens liefde verworven' hadden.
- 93 Het artikel '*Het socialisme in Duitsland*' was in zijn oorspronkelijke opzet bestemd voor de 'Almanach du Paai Ouvrier pour 1892' (Almanak van de Arbeiderspartij voor 1892). Volgens een vooraankondiging in 'Le Socialiste' van 26.9.1891 was het de bedoeling in de 'Almanach' een overzicht te geven van de stand van de socialistische beweging in 1891 in een reeks van landen. Als schrijver van het artikel over de beweging in Duitsland werd Friedrich Engels aangekondigd. Op 23-9.1891 had Laura Lafargue zich in opdracht van de leiding van de Franse arbeiderspartij tot Engels gewend met een desbetreffend verzoek; ze deelde hem tegelijkertijd mede, dat Jules Guesde en Paul Lafargue het thema van het artikel hadden voorgesteld. Dit verzoek was voor Engels, naar hij zelf zei, aanleiding in te gaan op de vraag hoe de Franse en Duitse socialisten zich ten opzichte van het dreigende oorlogsgevaar moesten opstellen. Toen hij Laura Lafargue het artikel stuurde, vroeg hij haar hem de mening van de partijleiding erover mee te delen. Uit de brief van Paul Lafargue van 24.10.1891 blijkt, dat het artikel de volledige instemming had van de partijleiding en in de almanak werd opgenomen, die begin december 1891 verscheen.

Meteen na het verschijnen ervan vertaalde Engels het artikel voor de 'Neue Zcit' in het Duits, waarbij hij er een kleine inleiding aan vooraf deed gaan en een speciaal slotdeel eraan toevoegde.

Het artikel werd overgenomen in verscheidene organen van de arbeiders- en socialistische pers in Italië, Roemenië, de Verenigde Staten en Rusland, alsmede in een Pools tijdschrift in Londen.

Aan deze Nederlandse vertaling ligt de tekst ten grondslag, zoals die in 'Neue Zcit' is verschenen, vergeleken met die in de 'Almanach'.

'*Almanach du Parti Ouvrier*' — socialistisch jaarboek, dat van 1892 tot 1894 en opnieuw in 1896 in Lille onder redactie van Jules Guesde en Paul Lafargue werd uitgegeven.

- 94 *zuivere* (of tricolore-) *republikeinen* werden de gematigde burgerlijke republikeinen in Frankrijk genoemd, die uit kringen van de industriële bourgeoisie en de daarmee verbonden liberale intellectuelen voortkwamen. Hun blad was de 'National', dat van 1830 tot 1851 in Parijs verscheen; hoofdredacteur was Armand Marrast.

'*Organisatie van de Arbeid*' ('*Organisation du travail*') — een boek

van Louis Blanc, waarin diens kleinburgerlijk socialistisch program was neergelegd; de eerste druk ervan verscheen in 1840 in Parijs.

- 95 Verwijzing naar de Sociaal-democratische Arbeiderspartij (van Eisenach). Deze werd gesticht op het congres, dat van 7 tot 9 augustus 1869 in Eisenach plaats had. Het op het oprichtingscongres aangenomen program ging, ondanks enkele onrijpe en onjuiste stellingen, in wezen uit van de beginselen van het marxisme. Met de vorming van de 'partij van de Eisenachers' werd de grondslag gelegd voor de revolutionaire partij van de Duitse arbeidersklasse.
- 96 Op het verenigingscongres van Gotha, gehouden van 22 tot 27 mei 1875, kwam de vereniging van de twee richtingen in de Duitse arbeidersbeweging — de Sociaal-democratische Arbeiderspartij onder leiding van Bebel en Liebknecht en de Algemene Duitse Arbeidersvereniging van Lassalle — tot stand. De verenigde partij droeg tot 1890 de naam Socialistische Arbeiderspartij van Duitsland. Het aan het congres van Gotha voorgelegde ontwerp-program bevatte ernstige fouten en principiële concessies aan het lassalleanisme. Ondanks de scherpe kritiek hierop door Marx en Engels (zie hiervoor Karl Marx, 'Kritiek op het program van Gotha', Pegasus, Amsterdam 1972) werd het ontwerp met slechts onbelangrijke wijzigingen door het congres aanvaard.
- 97 In 1891 nam het partijbestuur van de Sociaal-democratische Partij van Duitsland het besluit de verzamelde werken van Ferdinand Lassalle uit te geven.
- 98 Het *algemeen stemrecht* werd in de tot de Noordduitse Bond behorende staten in 1867 van kracht.
- 99 *Vendée* — ten tijde van de Franse revolutie een van de economisch en politiek meest achtergebleven gebieden van Frankrijk en het centrum van contrarevolutionaire koningsgezinde opstanden.
- 100 Engels gebruikt een uitspraak van Odilon Barrot, een conservatief politicus tijdens de Tweede Republiek in Frankrijk. Barrot had letterlijk gezegd 'la legalité nous tue' ('de wettigheid is onze dood') en daarmee het voornemen van de Franse reactie van eind 1848-begint 1849 tot uitdrukking gebracht om een volksopstand te provoceren, ten einde die te kunnen neerslaan en de monarchie te kunnen herstellen.
- 101 Engels gebruikt hier de woorden van een officier van de Franse garde in de slag bij Fontenoy (11.5.1745) tijdens de Oostenrijkse Successieoorlog (1740/48), waarbij het Franse leger de verenigde Engelse, Hannoverse, Nederlandse en Oostenrijkse troepen versloeg. Toen de vijandelijke infanterie midden in de slag op de Franse garde stuitte, moet deze officier uitgeroepen hebben 'Schiet u het eerst, heren Engelscn!'
- 102 De hier door Engels geciteerde tekst wijkt enigszins af van die in Karl

- Marx, 'De burgeroorlog in Frankrijk'. Zie de Pegasus-uitgave, Amsterdam 1971.
- 103 Bedoeld wordt het terugslaan van de inval van de legers der contrarevolutionaire coalitie (Engeland, Oostenrijk, Pruisen en andere staten) door de troepen van de Franse republiek tijdens de Franse revolutie, in 1793.
- 104 *Champagneroes van Kroonstad* — in juli 1891 had in Kroonstad de feestelijke ontvangst plaats van een Frans vlooteskader als een demonstratie van de toenadering tussen Rusland en Frankrijk. Er werden tegelijkertijd diplomatieke onderhandelingen gevoerd, die in augustus 1892 eindigden met het ondertekenen van een Frans-Russische overeenkomst. Daarin namen beide landen de verplichting op zich wederzijds met elkaar te beraadslagen inzake kwesties van de internationale politiek en, ingeval een van beide zou worden aangevallen, gemeenschappelijke militaire acties te ondernemen. Deze overeenkomst was een belangrijke stap naar het Frans-Russische bondgenootschap van 1893.
- 105 Over de in de 19de eeuw in Pruisen ten uitvoer gelegde landbouwhervormingen en de 'van bovenaf uitgevoerde opheffing van de lijfeigenschap — die neerkwam op het uitplunderen van de boeren ten gunste van de jonkers — zie het werk van F. Engels 'Over de geschiedenis van de Pruisische boeren' in 'Over het boerenvraagstuk', Pegasus, Amsterdam 1973.
- 106 De 'Verleger' (letterlijk uitgever) en de 'sweater' (uitzuiger) waren beide figuren, die als tussenpersonen optraden bij het huren van arbeidskrachten en het 'verpachten' van arbeid. Zie hierover Karl Marx, 'Het Kapitaal', deel I.

- Alexander I* (1777—1825): tsaar van Rusland (1801 —1825).
- Alexander II* (1818—1881): tsaar van Rusland (1855—1881).
- Alexander III* (1845—1894): tsaar van Rusland (1881 —1894).
- Bebel, August* (1840—1913): een van de belangrijkste leiders van de Duitse sociaal-democratie; hij was reeds lid van de Eerste Internationale en speelde in de Tweede een grote rol; vriend en leerling van Marx en Engels.
- Bemadotte, Jean-Baptiste-Jules* (1764—1844): maarschalk van Frankrijk; werd in 1810 door de Zweedse koning Karei XIII als diens zoon aangenomen; later Zweeds troonopvolger en regent; streed in 1813 tegen Napoleon I; koning van Zweden en Noorwegen als Karei XIV Johan (1818—1844).
- Beust, Friednch von* (1817—1899): voormalig Pruisisch officier, die om zijn politieke overtuiging ontslag nam; in 1848 lid van het bestuur van de Keulse Arbeidersvereniging, redacteur van de ‘Neue Kölnische Zeitung’; in 1849 nam hij deel aan de opstand in Baden-Palts en emigreerde daarna naar Zwitserland, waar hij o.a. een professoraat in de pedagogiek vervulde.
- Bisrnarck, O ito vorst von* (1815—1898): staatsman en diplomaat; vertegenwoordigde de belangen van de Pruisische jonkers; minister-president van Pruisen en rijkskanselier.
- Boisguillebert, Pierre Le Pesant, heer van* (1646—1714): Frans econoom van het feodale absolutisme, ontwikkelde elementen van de klassieke burgerlijke politieke economie binnen een feodale conceptie; was voorstander van het opheffen van de grote armoede der massa’s.
- Boulanger, Georges-Ernest-jean-Marie* (1837—1891): Frans generaal, politieke avonturier, minister van oorlog; trachtte een militaire diktatuur in te stellen.
- Bourbon*: koningshuis in Frankrijk (1589—1792, 1814/15 en 1815/30), in Spanje (1701 — 1808, 1814/68 en 1874—1931), in Napels-Sicilië (1735— 1860) en in Parma (1748—1859).
- Caesar, Gajus julius* (ca. 100—44 v.o.j.): Romeins veldheer en staatsman, schrijver o.a. van de geschiedenis van de Gallische oorlog.
- Capnvi, Leo graaf von* (1831 —1899): Pruisisch staatsman en militair, generaal, rijkskanselier (1890/94).
- Catharina II (Jekatarina)* (1729—1796): tsarina van Rusland (1762—1796).
- Chateaubriand, Franeois-René, burggraaf van* (1768—1848) : Frans schrijver, reactionair staatsman en diplomaat; minister van buitenlandse zaken (1822/24).

- Ckristiaan, hertog van Glücksburg* (1818—1906): van 1852 af Deens troonopvolger, koning van Denemarken onder de naam Christiaan IX (1863—1906).
- Clemenceau, Georges-Benjamin* (1841—1929): Frans publicist en politicus, sedert de jaren '80 leider van de Radicale Partij; minister-president (1906/09 en 1917/20).
- Constans, Jean-Antoine-Ernest* (1833—1913): Frans staatsman, gematigd burgerlijk-republikein; minister van binnenlandse zaken (1880/81 en 1889/92).
- Diebitsch, Iwan Iwanowitsj graaf* (1785—1831): Russisch generaal-veldmaarschalk; opperbevelhebber tijdens de Russisch-Turkse oorlog van 1828/29 en eveneens bij het neerslaan van de Poolse opstand van 1830/31.
- Frederik II* (de 'Grote) (1712—1786): koning van Pruisen (1740/86).
- Frederik Willem II* (1744—1797): koning van Pruisen (1786/97).
- Frederik Willem III* (1770—1840): koning van Pruisen (1797—1840).
- Frederik Willem IV* (1795—1861): koning van Pruisen (1840/61).
- Giers, Nikolai Karlowitsj* (1820—1895): Russisch diplomaat, gezant te Teheran, Bern en Stockholm, medewerker van de minister van buitenlandse zaken, minister van buitenlandse zaken (1882/95).
- Gladstone, Willtam Ewart* (1809—1898): Brits staatsman, Tory, in de tweede helft van de 19de eeuw liberaal; minister van financiën en meermalen minister-president.
- Gortsjakow, Alexander Michailowitsj vorst* (1798—1883): Russisch staatsman en diplomaat; ambassadeur in Wenen; minister van buitenlandse zaken (1856/82).
- Gütlich, Gustav von* (1791—1847): Duits econoom en historicus, auteur van verscheidene werken over de economie.
- Gn staaf III* (1746—1792): koning van Zweden (1771/92).
- Jekatarina II* zie Catharina II.
- Josef II* (1741—1790): zoon en mederegent van keizerin Maria Theresia (1765/80), keizer van Oostenrijk (1780/90), keizer van het Heilige Roomse Rijk van de Duitse Natie (1765/90).
- Karei X* (1757—1836): koning van Frankrijk (1824/30).
- Karei XII* (1682—1718): koning van Zweden (1697—1718).
- Kautsky, Karl* (1854—1938): een van de leiders van de Duitse sociaal- democratie en van de Tweede Internationale; schrijver en redacteur van 'Die Neue Zeit'; droeg aanvankelijk veel bij tot de verbreiding van het marxisme, maar trad steeds verzoenender op ten opzichte van het opportunisme; nam tijdens de eerste wereldoorlog een centristisch standpunt in en

- sloot zich aan bij de zog. onafhankelijke sociaal-democraten, waar hij tot de uiterste rechtervleugel behoorde; trad op tegen de socialistische revolutie in Rusland en tegen de Sowjet-staat.
- Kennan, George* (1845—1924): Amerikaans journalist en ontdekkingsreiziger; maakte in 1885/86 een reis naar Siberië, waarover hij een boek schreef
- Konstantin Pawlowitsj, grootvorst van Rusland* (1779—1831): tweede zoon van Paul I; stadhouder van Polen (1814/31) en opperbevelhebber van het Poolse leger.
- Lassalle, Ferdinand* (1825—1864): kleinburgerlijk democraat; een der oprichters van de Duitse Algemene Arbeidersvereniging in 1863, deed veel agitatorisch werk; ondersteunde Bismarcks politiek van vereniging van Duitsland ‘van boven af; verbreidde illusies over productiecoöperaties met staatssteun en over het vreedzaam overgroeien in het socialisme; grondlegger van de als lassallcanisme bekende variant van het opportunisme.
- Leopold II* (1747—1792): keizer van het Heilige Roomse Rijk van de Duitse Natie (1790/92).
- Liebknicht, Wilhelm* (1826—1900): een der belangrijkste leiders van de Duitse sociaal-democratie; nam als lid van de Bond van Communisten deel aan de revolutie van 1848/49; emigreerde naar Engeland, waar hij een vriend en strijdmakker van Marx en Engels werd; keerde in 1862 naar Duitsland terug; als lid van de Eerste Internationale propagandist en agitator van het marxisme; in 1869 medeoprichter van de Sociaaldemocratische Arbeiderspartij; verantwoordelijk redacteur van de ‘Vorwärts’, lid van de Noordduitse Rijksdag (1867/70) en van de Rijksdag (1874—1900).
- Lieven, Christofor Andrejewitsj, vorst von* (1774—1839): Russisch diplomaat, gezant in Berlijn en Londen.
- Lodewijk XIV* (1638—1715): koning van Frankrijk (1643—1715).
- Lodewijk Napoleon* zie Napoleon III.
- Louis Bonaparte* zie Napoleon III.
- Nianteuftel, Otto Theodor, jonkheer von* (1805—1882): Pruisisch staatsman, vertegenwoordiger van de reactionaire adellijke bureaucratie; minister van binnenlandse zaken (1848/50), minister-president en minister van buitenlandse zaken (1850/58).
- Theresia* (1717—1780): aartshertogin en keizerin van Oostenrijk (1740/ 80), keizerin van het Heilige Roomse Rijk van de Duitse Natie (1765/80).
- Marrast, Armand* (1801—1852): Frans publicist en politicus, een der leiders van de gematigde burgerlijke republikeinen; hoofdredacteur van ‘Le National’; in 1848 lid van de voorlopige regering en burgemeester van Parijs; voorzitter van de constituerende nationale vergadering (1848/49).
- Mazzini, Giuseppe* (1805—1872): Italiaans burgerlijk-democratisch revolutio-

nair; een van de leiders van de nationale bevrijdingsbeweging in Italië; stond in 1849 aan het hoofd van de voorlopige regering van de Romeinse Republiek; verzette zich tegen Franse inmenging in de strijd van het Italiaanse volk; keerde zich in 1871 tegen de Commune van Parijs en de Internationale; belette de ontwikkeling van een zelfstandige arbeidersbeweging in Italië.

Mecmed Ali (1769—1849): stadhouder van Egypte (1805/49); voerde diverse vooruitstrevende hervormingen in; voerde 1831/33 en 1839/40 oorlog tegen de Turkse sultan.

Metternich, Clement Wenzel Lothar, vorst von (1773—1859): Oostenrijks staatsman en diplomaat; minister van buitenlandse zaken (1809/21) en kanselier (1821/48).

Miklosich, František (Pranz) von (1813—1891): vooraanstaand geleerde, filoloog; grondlegger van de vergelijkende methode in de Slavische taalwetenschap; Slowcen van afkomst.

Moltke, Helmuth Karl Bernhard, graaf von (1800—1891): Pruisisch officier, generaal-veldmaarschalk; militair deskundige en schrijver; ideoloog van het Pruisische militarisme en chauvinisme; diende van 1835 tot 1839 in het Turkse leger; chef van de Pruisische en keizerlijke generale staf; tijdens de Duits-Franse oorlog (1870/71) in feite opperbevelhebber.

Mortis (More) Str Thomas (1478—1535): Engels politicus en humanistisch schrijver; vertegenwoordiger van het utopische communisme, auteur van het boek 'Utopia'.

Napoleon I Bonaparte (1769—1821): keizer van Frankrijk (1804/14 en 1815).

Napoleon III Louis Bonaparte (1808—1873): neef van Napoleon I, president van de Tweede Republiek (1848/52), keizer van Frankrijk (1852/70).

Nesselrode, Karl Wassiljewitsj graaf von (1780—1862): Russisch staatsman en diplomaat; minister van buitenlandse zaken (1816/56) en kanselier.

Nicolaas I (1796—1855): tsaar van Rusland (1825/55).

Orléans: Frans koningshuis, regeerde 1830/48.

Orlow, Alexej Pjodorovitsj graaf (sinds 1856), *vorst* (1786—1861): Russisch militair, staatsman en diplomaat.

Palmerston, Henry John Temple, burggraaf (1784—1865): Brits staatsman; aanvankelijk Tory, na 1830 een van de rechtse leiders van de liberalen; minister van oorlog, minister van buitenlandse zaken, van binnenlandse zaken en minister-president.

Paul I (1754—1801): tsaar van Rusland (1796—1801).

Peter I (de 'Grote') (1672—1725): tsaar van Rusland (1682—1725).

Peter lil (1728—1762): tsaar van Rusland (van januari tot maart 1762).

Poesjkin, Alexander Sergejevitsj (TM—1837): Russisch dichter.

Pozzo di Borgo, Karl Andreas Ossipowitsj graaf (1764—1842): Russisch diplomaat, van afkomst Corsicaan; gezant en ambassadeur te Parijs en Londen.

Richter, En gen (1838—1906): politicus, leider van de Partij van de Vooruitgang, later van de Duits-Vrijzinnige Partij en tenslotte van de Vrijzinnige Volkspartij; afgevaardigde in de Noordduitse en daarna in de Duitse Rijksdag.

Rouvier, Maurice (1842—1911): Frans staatsman, gematigd burgerlijk republikein; bekleedde meermalen ministersposten en het ambt van minister-president; was verwickeld in het Panama-schandaal en moest zich tijdelijk uit het politieke leven terugtrekken.

Sihida (Malaksiano), Nadezjda Konstantinowna (1862—1889): Russische revolutionaire, lid van de partij van de Volkswil; stierf aan de gevolgen van in de gevangenis ondergane foltering.

Smith, Adam (1723—1790): belangrijkste Engelse econoom vóór Ricardo; veralgemeende de ervaringen van de kapitalistische manufaktuurperiode en van het beginnende fabriekssysteem; hij verleende de klassieke burgerlijke economische wetenschap haar ontwikkelde vorm.

Sophie Angste von Anhalt-Zerbst zie Catharina II.

I

Talleyrand-Périgord, Charles-Maurice de, prins van Bénévent (1754—1838): Frans diplomaat, meermalen minister van buitenlandse zaken, ambassadeur in Londen.

Thiers, Louis-Adolphe (1797—1877): Frans historicus en staatsman, minister van binnenlandse zaken en minister-president; president van de republiek (1871/73), beul van de Commune van Parijs.

Tichomirow, Lew Alexandrowitsj (1852—1923): Russisch publicist, invloedrijk lid van de Partij van de Volkswil; werd eind van de jaren '80 monarchist.

Urquhart, David (1805—1877): Brits diplomaat, reactionair publicist en politicus; turkofiel; lid van het parlement, Tory; voerde in de jaren '30 diplomatieke opdrachten in Turkije uit.

Van ban, Sébastien le Prêtre (Prestre), markies van (1633—1707): Frans maarschalk, ingenieur-deskundige op het gebied van de vestingbouw; kritiseerde het Franse belastingstelsel en ontwierp een utopisch financieel systeem.

Weiding, Wilhelm (1808—1871): Duits kleermaker, vertegenwoordiger van de Duitse arbeidersbeweging in de periode van haar ontstaan, lid van de Bond der Rechtaardigen; propageerde een utopisch gelijkheidscommunisme, dat tot de komst van het wetenschappelijke communisme een positieve

rol heeft gespeeld; emigreerde in 1849 naar Amerika en nam daar al vrij spoedig afstand van de arbeidersbeweging.

Wellington, Arthur Wellesley, hertog van (1769—1852): Brits veldheer en staatsman, Tory; commandeerde de Britse troepen in de strijd tegen Napoleon I; opperbevelhebber van de artillerie, opperbevelhebber van het leger, minister-president (1828/30) en minister van buitenlandse zaken (1834/35).

Willem IV (1765—1837): koning van Groot-Brittannië en Ierland (1830/ 1837).

Tjmoyski, Wladyslaw graaf (1803—1868): Pools magnaat, deelnemer aan de opstand van 1830/31, na de opstand een leider van conservatieve monarchistische emigrantenkringen in Parijs; trachtte tijdens de Krimoorlog een Pools legioen tegen Rusland te organiseren.

Inhoud

Woord vooraf	5
Friedrich Engels:	
Kan Europa ontwapenen?	
Voorwoord	9
I	11
II	13
III	18
IV	23
V	26
VI	30
VII	33
VIII.....	36
De buitenlandse politiek van het Russische tsarisme	
I	45
II	56
III	66
Het socialisme in Duitsland.....	95
I	95
II	101
Toelichtingen	
Aantekeningen.....	115
Personenlijst	139
Illustratie	
Eerste pagina van ‘Vorwärts’ met het begin van het artikel ‘Kan Europa ontwapenen?’	41

